

НАШЕ СЛОВО

ЗБІРНИК Ч. 6

OUR WORD

REVIEW No. 6

1979

МЮНХЕН—ЛОНДОН
MUNICH—LONDON

З М І С Т

Війна в минулому і війна в атомовому віці (Редакційна) . . .	2
Богдан Феденко. «Жити по своїй волі на своїй землі» (Женевська «Громада» від 1878 року)	6
Леся Українка. Михайло Петрович Драгоманів. (Український емігрант)	17
Століття першої української політичної програми	30
Ольга Наконечна. Спомин про 1919 рік на Україні	35
Андрій Білинський. Не загібаймо нашої власної історії!	44
Петро Григоренко, Надія Світлична і фашизм	48
Духовенство і політика	49
Пізнаймо правду! (Документи з політичних архівів про людей і події нашої історії)	50
Матеріали до дискусії про етику в суспільному житті	67
Лист Соціалістичної Унії Центрально-Східної Європи на 85-ліття Панаса Феденка	89
Панас Феденко. Подяка і думи мої...	90
Любов Марголіна. Антін Бєтук. (Посмертна згадка)	98

C O N T E N T S

War in the Past and War in the Atomic Age (Editorial)	2
Bohdan Fedenko: Living as Free People in a free Country	6
Lesya Ukrainka: Mykhailo Petrovych Dragomanov (The Ukrainian Exile)	17
Centenary of the First Ukrainian Political Program, published by Mykhailo Dragomanov, Mykhailo Pavlyk and Serhyi Podolynskiy in Geneva in 1880	30
Olha Nakonechna: 1919 in the Ukraine — Memoirs	35
Andriy Bilynskiy: Don't Bury Our Own History	44
Petro Hryhorenko: Fascism	48
Clergy and Politics	49
Let us Know the Truth (documents from political archives for the understanding of recent events in Ukrainian history)	50
Letter of the Socialist Union of Central-Eastern Europe to Panas Fedenko for his 85th Birthday	89
Panas Fedenko: Thanks and Reflections	90
Lubow Margolena: Antin Batiuk (Obituary)	98

НАШЕ СЛОВО

ЗБІРНИК Ч. 6

OUR WORD

REVIEW No. 6

1979

**МЮНХЕН—ЛОНДОН
MUNICH—LONDON**

ВІЙНА В МИНУЛОМУ І ВІЙНА В АТОМОВОМУ ВІЦІ

«Війна — основа всіх речей», казав грецький філософ в п'ятому віці перед нашою ерою. Від найдавніших часів війна була нормальним явищем у житті народів. Мир був винятком. Навіть тоді, коли уряди великих держав мирилися, вони не могли або не хотіли погасити збройні конфлікти між малими країнами. Після замирення між великодержавами, слідом за упадком Наполеона I 1815 року, вибухали визвольні війни народів проти Туреччини і в ці війни встрявали Росія, Англія, Франція. Мир між Францією та Німеччиною (1871—1914) тривав в Європі найдовше, але в міжчасі була війна російсько-японська 1904—1905 р. Війни балканських держав проти Туреччини та між собою (1911—1913 рр.) були неначе вступом до великого кровопролиття в першій світовій війні. Ліга Націй, створена за пляном американця Вілсона, не забезпечила мира в світі. Проти замирення виступили нові сили: російський більшовизм та італо-німецький фашизм.

Ідеологія більшовизму й фашизму войовнича, імперіалістична. Ленін і його наслідники не тільки підгорнули під свою владу територію бувшої царської Росії, але й поширили імперію новими провінціями. Муссоліні, походом на Абесинію, хотів відновити «Римську імперію». Гітлер, здобувши владу 1933 р., збирався захопити збройною силою території на Сході Європи для німецької колонізації. Японці завоювали були великі простори Китаю і створили свою вассальну державу в Манджурії. На Далекому Сході зіткнулися були в збройному конфлікті імперія Японська і Советська.

Війна, котру почав Гітлер в змові з Сталіном походом на Польщу 1939 року, поширилася на весь світ. Найбільші здобутки другої світової війни мав уряд СССР. Майже сповнилося давнє пророцтво Карла Маркса: він писав, що царська Росія прямує опанувати простори аж до лінії Штеттин-Трієст. Москва не покинула плянів поширити свої впливи і владу на інші сусідні й дальші території

Даремні були надії політичних провідників західніх великодержав, головно Америки, що Москва «насититься» і не буде по-

сягати на інші країни в світі. Ще й досі в політичних колах світу трактують режим Леніна як «нормальний уряд», з яким можна домовитися, не мавши «каменя за пазухою».

Якось забувається при тому політичний заповіт Леніна його партійцям:

«Як тільки ми станемо такі сильні, щоб збити з ніг увесь капіталізм, ми негайно схопимо його за в'язи». (Сочинення, т. 31, ст. 58, видання 4).

Поява комуністичного Китаю на світовій арені і незалежна політика китайських провідників завдала багато турбот володарям Кремля. Хоч пропаганда, керована з Москви, має успіх в відсталих країнах Азії, Африки й Латинської Америки, але на перешкоді цим впливам стоїть комуністичний Китай. Китайці перестерігають інші держави перед плянами московських «червоних царів», яких Пекін називає також «соціал-імперіялістами». На це відповідає Москва, що Китай готується напасти на Союз і тому шукає союзу з імперіялістами капіталістичного світу, щоб почати війну проти СРСР. Тому уряд СРСР збільшує свої сили і накидає дальшу програму зброєння своїм сателітам. На задній плян відходить часто обіцяне поліпшення матеріального буття підданих комуністичних режимів: не масло, а гармати потрібні, казали міністри Гітлера, готуючи Німеччину до війни.

Перегони в зброєнні показують, що людство, проживши тисячі років у війнах, наближається до нових збройних конфліктів, непорівняно страшніших. Однак мусимо згадати 1945 рік, що провів межу в історії. Атомові бомби над Японією показали величезну руйнівницьку силу нової зброї. Від того часу атомові й водневі бомби розмножилися не тільки в Америці та в СРСР: поступ техніки напевне дасть і малим країнам можливість озброїтись «атомами». Але головна небезпека для життя на землі є в суперництві між двома великодержавами: Росією та Америкою. Военний конфлікт між ними неминуче дійшов би до вжитку атомової зброї. Можна думати, що члени московського Політбюро уже втрачають надію на перемогу комуністичного режиму в світі силою советської армії. Плян заскочити й паралізувати противника одним «блискавичним ударом» не має шансів на успіх. Тому, одночасно з збільшенням свого військового арсеналу, уряди великодержав ведуть переговори про зрівноваження своїх збройних сил: це була б безпека проти атаки на менше приготованого противника.

Історія дає багато прикладів, коли поневолені народи надіялись здобути незалежність через поразку держави-гнобительки в війні. Польські патріоти в 19 віці вірили, що перемоги французьких імператорів — Наполеона I і Наполеона III — в війні з Росією допоможуть Польщі відновити втрачену незалежність. Деякі «українофіли» в кінці 19 століття надіялись на війну між Росією та Німеччиною й Австро-Угорщиною, що, як їм здавалося, привела б до створення української держави. Перед першою світовою війною такі надії ширилися в прозі (Д. Донцов) і в поезії. Василь Пачовський писав у драмі «Сон української ночі»: «Віват Вільгельм, віват Франц, віват Україна!»

Мрії про нову світову війну, що мала б допомогти українському народові визволитися, знаходимо і тепер в українській пресі на чужині. Один патріот сміливо малює картину визволення України через нову світову війну:

«Хочби з чортом, — та проти Москви. Тому й сьогодні наші тихі (?) надії йдуть по лінії воєнної розправи з Росією і надії, що цей конфлікт дасть нам нову історичну шансу. Ми готуємо власні сили»... («Свобода», 21. XI. 1978 р.). Інші «одержимі» вже знайшли в своїх мріях нового «вуйка» для України: комуністичний Китай має бути надією українського народу!

На ці фантазії одна відповідь: годі манити себе і простодушних людей такими мріями! Цей «опіум народу» не лік, а небезпечна отрута. Надрукована в пресі, вона осміщує авторів в цивілізованому світі. Кожна розсудна людина не буде вважати за порятунок для свого народу атомову війну, в якій його нація і многі інші народи були б фізично знищені. Надіями на чужого «чорта» не поможемо Україні.

Українці старшого віку, що жили до 1939 року під польським режимом, пам'ятають книжку, що вийшла у Львові 1922 року: «З'єдинені Держави Сходу Європи». Автор, Василь Панейко, міністер уряду Західної Области УНР, писав, що Советська Росія — це єдиний союзник України. Панейко надіявся прогнати польського «диявола» при допомозі російського «вельзевула»... Нині бачимо, що є й інші патріоти, котрі живуть фантастичними мріями й надіями.

В «атомовій добі» наші сили й надії треба обернути на оборону фізичного буття народу і на охорону й розвиток національної, політичної й культурної свідомости. Це відноситься також до української еміграції: патріотичні фрази не можуть удержати при національній свідомості молодих людей. Події в світі і в

Україні не розвиваються так швидко, як би нам хотілось. Українські емігранти, розпорошені в світі і поділені в «політичних загумінках», не можуть ходу історії прискорити. Однак мусимо пам'ятати: Росія під владою Брежньова вже не та, що була за влади Сталіна, і зовсім змінилася ситуація комуністичного руху в світі; він переживає кризу і не може бути надійним знаряддям політики московського імперіялізму. Кремль уже не може надіятись силою своєї зброї «взяти за в'язи» противників. Невдоволення мас в країнах Советського Блоку помалу, але невпинно підточує режими диктатури. Нема й не було на світі вічних режимів і вічних імперій. Не для світової війни, а до моменту, коли імперіялістична потвора ослабне і завалиться під натиском внутрішніх сил, треба готувати власні сили. Вимахування чужими атомовими бомбами — зовсім не поміч нашому народові.

Богдан Феденко

«ЖИТИ ПО СВОЇЙ ВОЛІ НА СВОЇЙ ЗЕМЛІ»

(Стаття написана на основі викладів автора для студентів Українського Вільного Університету в Мюнхені в літньому семестрі 1978 року).

В цьому Збірнику згадуємо будителів України, що своїми ідеями й працею поставили українську проблему на реальний ґрунт. Тому сто літ, року 1878, вийшло перше число збірника «Громада» в Женеві. В тому збірнику було надруковане «Передне Слово», яке написав Михайло Драгоманов. Через рік, 1880 року, була в «Громаді» опублікована програма «Громади», котру підписали Михайло Драгоманов, Михайло Павлик і Сергій Подолинський. Ці імена свідчать, що політична програма «Громади» була призначена для всієї України, котра в той час була розділена між трьома державами: Росією, Австрією та Угорщиною.

В «Передньому Слові» Драгоманов писав про завдання, яке стояло перед українським народом, що на всіх своїх землях втратив заможні, освічені верстви на користь росіян, поляків і мадяр: *«Жити по своїй волі на своїй землі»*:

«Безперечно, українці багато стратили через те, що в ті часи, коли більша частина других пород людських в Європі закладали свої держави, їм не довелось того зробити. Як там не єсть, а своя держава, чи по волі, чи по неволі зложена, була і досі ще єсть для людей спілкою задля оборони себе од чужих і задля впорядкування своїх справ на своїй землі по своїй волі».

В той час надія визволити Україну від влади трьох держав «через велике повстання й кроваву війну» — була фантастичною мрією: поляки двічі підіймали повстання проти Росії — 1830 і 1863 р. — і були розбиті. Драгоманов радив українцям у тих державах, де вони жили, діяти для поліпшення життя народу. Він відкинув погляди тих, що були «вічкими революціонерами» і ставились з погордою до буденної праці для освіти й добробуту народних мас:

«Дехто держиться таких думок, що або все, або нічого, що чим гірше, тим ліпше, — бо тим скорше люди не стерплять і

тим скорше візьмуть все, що їм слід, а як трохи полегшає, то будімо вони й тому так будуть раді, що вже й заспокояться й більшого не захотять». На це Драгоманов відповідає:

«Ніяка жива тварина не втерпить, щоб не вхопити хоч ту частину, яку можна вхопити, з того, що їй треба, а, з другого боку, усяку можна так заморити, що вона вже й ногою не двигне сама, — а з третього, — підживившись трохи, усяка забажає більшого, а далі усього, що їй треба».

Драгоманов надіявся, що так як у вільних країнах Західної Європи, де громадяни боротьбою здобули собі права, і в Росії, під натиском знизу, впаде царський режим, що там буде діяти виборний парламент, і в цій установі будуть поставлені домагання в інтересі трудячого люду:

«При теперішньому стані Росії, котра вже давно держиться тільки мужицькими грішми, така панська рада з виборних людей із усього царства не може бути без того, щоб зараз же в ній не піднялась розмова про податки мужицькі й про наділ мужикам поля. А вже одна розмова про це послужить тому, щоб більше одчинити очі мужицтву на всі державні й громадські порядки, — поведе за собою дальші бажання й зміни».

Драгоманов відкинув ілюзії російських соціалістів-народників, анархістів і бунтарів-блянкістів, котрі вірили, що диктатура революційної меншости принесе щастя й добробут масам народу. Він уважав політичну свободу за передумову успішної боротьби за поліпшення життя трудящих. Тим то Драгоманов у «Передньому Слові» цитував резолюцію «Міжнародної Спілки Робітників» (Першого Соціалістичного Інтернаціоналу), котра була прийнята на конгресі в Лозанні 1867 року:

«Міжнародний Конгрес, беручи на увагу, що втрата політичних вільностей творить перешкоду для суспільної освіти народу і для визволення пролетаріату, — проголошує: 1) що суспільне визволення робітників є нероздільне від їхнього політичного визволення; 2) що здобуття політичних вільностей — це діло першої необхідної потреби; 3) що ця сама заява буде повторена кожного року; що буде видане офіційне повідомлення про ці постанови всім членам Міжнародної Спілки Робітників і теж членам Конгресу Миру, просячи їхньої енергійної допомоги, щоб добилося для всіх народів необхідних прав з 1789 року».

Драгоманов пояснив у примітці, що Деклярація Прав Людини й Громадянина, проголошена у Франції 1789 року, гарантувала «рівність, волю переходити з міста на місто, волю слова, письма, печаті, віри, зборів і навіть право протиставитись неволі».

Драгоманов розумів добре, що боротьба за поступ народів в конституційних державах ішла іншими способами ніж у країнах під самодержавними режимами. Він писав:

«Всяка зміна громадська посувається не самими тільки різкими, рішучими кроками, а й щоденною тихою працею, не самими тільки переломами закону, а й законними працями. В таких же державах як Росія не можна говорити ні про яку сталість праці, ні про який закон. Там всякий час треба бути готовим боронити не то свою працю, а й думку й шкуру просто револьвером од царських беззаконників».

Однак Драгоманов не був згідний з тими, що надіялись знищити царський режим терором: убивствами царів, та їхніх високих адміністраторів. Драгоманов уважав цю тактику за непрактичну, бо на місце убитих гнобителів приходили нові, що ще збільшували репресії. Він називав політичні вбивства зрозумілою, але патологічною відповіддю на утиски царського режиму і відкидав терор як систему. Але в пресі Драгоманов брав в оборону діячів революційного терору в Росії. Українцям, що діяли в російських групах, які вели боротьбу проти царського режиму терором, Драгоманов докоряв, що вони забували про інтереси українського народу. Він ставив їм на взірць польського патріота Березовського, котрий стріляв на царя Олександра II в Парижі, протестуючи цим проти поневолення Польщі.

Драгоманов часто критикував у пресі російську партію, що звалася «Народна Воля». В цій партії діяли визначні організатори терору українського роду: Микола Кибальчич, Григорій Попко, Конашевич-Сагайдачний, Андрій Лизогуб, Андрій Желябов та багато інших. Однак Виконавчий Комітет «Народної Волі» просив Драгоманова, щоб він прийняв у свою опіку архів цієї партії і погодився бути представником її за кородоном. Драгоманов відмовився і в листі до Желябова назвав причини своєї відмови:

«Спеціального завдання посередника між будь-якою російською партією і європейською громадською опінією ми не можемо взяти на себе, бо ми, не згадуючи про наші великі теоретичні розходження поглядів з існуючими російськими фракціями, не належали до ніякої російської партії і не можемо належати з причини нашої спеціальної праці для нашої української батьківщини».

Драгоманов критикував особливо централізм, «якобінство» російських революціонерів, бо бачив у централізмі велику небезпеку для перемоги демократичного ладу і для його зміцнення. В статті «*Чар енергій*», надрукованій в газеті «Вольное Слово»,

яка виходила в Швейцарії, Драгоманов писав, що російські революціонери-централісти, в разі перемоги над царським режимом, створять свою диктатуру і населення мусітиме пережити «гіркі десятиліття» під терористичною владою.

Драгоманов послідовно обороняв демократичну законність в конституційних державах. Він заохочував українців, що були під австрійською владою, використовувати закони австрійської конституції хоч зовсім не ідеальні. Він порівнював деспотичний режим царської Росії з конституційною Австрією:

«Останніми часами ми бачили суди над соціялістами в Галичині і в Росії, з котрих виявилось, що те, що в Галичині присуджували на 3 місяці тюрми, в Росії каралось 12—6 роками каторги. Ясно, значить, що те, що потребує в Росії незвичайного героїства, в Австрії можуть робити люди з звичайною натурою».

Драгоманов не радив «українофілам» на Наддніпрянщині надіялись, що царський уряд дасть волю українському культурному рухові, якщо українці будуть показувати свою лояльність до царського режиму. Він називав це «культурою без політики» і кликав земляків до організованої політичної боротьби в різних формах. Драгоманов показав, в своїй праці — «Шевченко, українофіли і соціалізм», що так звані українофіли політично відстали навіть від доби Шевченка.

Українофіли хотіли «помирити» російський уряд з українським рухом як «культурним», не політичним: вони відцуралися Драгоманова, хоч вони ж послали його за кордон в 1876 році з політичними завданнями, протестувати в вільному світі проти гноблення України царським урядом. Діячі «Старої Громади» в листі до Драгоманова назвали його діяльність некорисною («Безполезна») і не дали допомоги на закінчення друку нецензурованого «Кобзаря» в Женеві.

Драгоманов бачив досягнення соціялістичних партій у передових країнах Західної Європи і надіявся, що соціялістичний рух розвинеться і в Україні. За порадою й допомогою Драгоманова створено 1890 року в Галичині Українську Радикальну Партію з соціялістичною програмою, під проводом Івана Франка, Мих. Павлика та інших.

На Наддніпрянщині під царським режимом українська політична і навіть культурно-наукова діяльність могла проявлятися тільки в формах нелегальних. Такою була «Українська Соціял-демократія», створена під проводом Лесі Українки 1896 року.

Драгоманов бачив великі перешкоди для розвитку українського культурного й політичного руху під чужою владою особ-

ливо в тому, що міста України були переважно в чужих руках. Про це писав Драгоманов 1878 року:

«Українці-громадівці (цим словом Драгоманова називав соціалістів) мусять взяти на себе страшенну працю — поправити стра-ту нашою Україною своїх городських шарів громади з їхньою наукою, ремеслом, більшою рухливістю, вільним духом, сміливим виступом, словом і ділом, проти всякої неволі й неправди громадської». До цього діла писав Драгоманов — «мусять стати українці-громадівці, — від азбуки до оружного повстання громадського».

Не бачив Драгоманов прихильности до українського соціалістичного руху в партіях тих народів, що займали пануюче положення на Україні. Він писав:

«Звичка й користь більше мають сили над людьми ніж слово й розум, і ховається часто під розумними словами про волю, рівність, спільність, широкі справи і т. п. От через те ми наперед знаємо, що українське громадівство (соціалізм) спіткає собі ворогів не тільки як громадівство, а й як українство. Не тільки панство, чиновництво в нашій Україні в Росії й Австрії (найбільше, звісно, перевертнів) виступить проти українського громадівства, а воно не буде любезне великим купам людей і в щирій Московщині, Польщі, Угорщині... По всьому, що ми бачили скрізь і що вже бачимо тепер і в Росії, ми можемо ждати, що й в Росії виросте гурт централістів, не тільки лібералів або демократів, а й соціалістів-державників... Всі ті гурти в землях, що були під Польщею, певно пристануть до централістів польських, а в других — до московських, і всім їм буде не по нутру наше українство». («Передне Слово»).

Відомо, що до українського соціалістичного руху вороже ставилися — Пьотр Лавров (1823—1900), Пьотр Ткачов (1848—1885), і Георгій Плеханов (1856—1918).

Перше Плеханов був народником, пізніше став пропагатором марксизму. Він гнівався на Драгоманова за критику. Лев Дейч, прятель Плеханова, згадує слова, які він чув від Плеханова:

«Там, де є хоч одна мною написана сторінка, не може бути ніякої хвали для українофілів». (Л. Г. Дейч: «Г. В. Плеханов», Москва, 1922 р., ст. 79).

П. Ткачов, проповідник революційної диктатури меншости для здійснення соціалізму в Росії, вороже ставився до українських соціалістів, що творили свої незалежні організації і пресу. Він писав, що не може бути окремої української, грузинської чи якутської геометрії...

Драгоманов зробив багато корисного для південних слов'ян — сербів і болгар, що боролися проти Туреччини і не хотіли пасти під владу російську або австрійську. В своїх працях — наукових і політичних — Драгоманов описував, як в 17 віці московські царі обіцяли допомогти українцям скинути польську неволю, але помирилися з польським королівством, розділили Україну по лінії Дніпра договором в Андрусові 1667 р. і обернули Лівобережну Україну а пізніше й Правобережну та Степову (Запоріжжя) в свою безправну провінцію. Недолу України під деспотичною владою Москви описав Драгоманов у книжці: *«Пропащий час під Московським царством»*. Він ствердив, що режим московських царів загальмував політичний і культурний розвиток українського народу. Не сподівався Драгоманов нічого доброго від Німеччини та Австро-Угорщини, він критикував зокрема німецький націоналізм та імперіялізм. Був противником тих, що вживали несовісних способів у громадській діяльності, бо вважав, що в політиці, як і в приватнім житті, потрібні чесні люди й методи. Він повторяв правило: — До чистого діла треба братися чистими руками.

Драгоманов протестував проти накидання українському народові чужої мови: російської, польської та угорської, як це в той час діялось. Тепер, коли московські «якобінці», вожді КПСС, збільшують утиски проти української мови й культури, до речі пригадати слова Драгоманова, написані 1878 р.:

«Кожний чоловік, вийшовший із України, кожна копійка, потрачена не на українську справу, кожне слово, сказане не по українському, єсть видаток з української мужицької скарбниці, видаток, котрий при теперішніх порядках не вернеться в неї ні звідки».

Це не значить, що Драгоманов був ворогом знання чужих мов: він сам володів кількома чужими мовами. Але він був проти забуття української мови, як вимушували чужі режими, накидаючи українському народові мови — російську, польську й угорську. Право українського народу — вільно жити й розвиватися на рідній землі — Драгоманов обороняв у світовій пресі мовами французькою, італійською, німецькою, російською, болгарською й іншими.

Мав він велику заслугу для української прозової мови. Перед ним тільки Панько Куліш і Олександр Кониський на Наддніпрянщині писали на політичні й наукові теми українською мовою. Українофіли навіть у переписці з Драгомановим, «космополітом», уживали російської мови, хоч він до них писав

українською мовою. В Галичині переважало в пресі й літературі москвофільське «язичіє»: мішанина мови церковно-слов'янської, української, російської, польської. Під впливом Драгоманова, молоді українські письменники й журналісти на чолі з І. Франком покинули «язичіє» і почали писати народною українською мовою. Цим вони оживили в Галичині культурне й політичне життя.

Ідеї Драгоманова — його критика російських народників, що вірили в негайний перехід від примітивної селянської общини до соціалізму і цуралися політики, його вияснювання ваги політичної освіти — це мало вплив на революційну інтелігенцію в Росії. Видатні «народники» — Фелікс Волховський, Сергій Кравчинський та Єгор Лазарев (перші два були українського роду, але діяли в російській партії) високо оцінили заслуги Драгоманова в листі-привіті до нього на 25-літній ювілей наукової діяльності. Вони писали, що Україна «може пишатися тим, що в тяжку добу формування політичних партій у Росії вона висунула одного з найбільших політичних мислителів нашого часу, котрий більше від котрогобудь із сучасників поміг вивести російську революційну інтелігенцію із того ідейного хаосу, в якому вона перебувала тому 15 років... Російські революціонери майже цілою масою йдуть тим шляхом, котрий передбачав Драгоманов і не переставав показувати з перших днів своєї появи за кордоном».

Діяльність Драгоманова, що кликав інтелігенцію народів Російської імперії до боротьби за політичну свободу, мала певні наслідки в українському суспільстві Наддніпрянщини і між росіянами-соціалістами й лібералами. Перед революцією 1905 р. в Парижі виходила газета «Освобождение» під редакцією Петра Струве. Під фірмою цієї газети надруковано 1905—1906 р. два томи політичних статей Драгоманова, що були перед тим опубліковані в різних журналах. Ці статті зібрав і написав до них передмову Богдан Кістяковський, відомий соціолог, після революції 1917 р. член української Академії Наук у Києві. В цій збірці політичних праць Драгоманова зазначено, що вона друкується «*коштом українців-демократів*».

Партія большевиків, яку створив Ленін, стоїть на позиціях «якобінського централізму» і терористичної диктатури над народними масами: це те, проти чого живим словом і пером усе своє життя невтомно боровся Драгоманов, оборонець свободи народів і гідності людини. Ленін писав згорда про Драгоманова, мовляв, він дивиться на суспільні проблеми з перспективи сільської «ку-

пи гною». Синові сімбірського поміщика була чужа й незрозуміла турбота Драгоманова за селян, що були пригноблені адміністрацією дворян, недавніх рабовласників у царській імперії. Драгоманов, чоловік гуманної вдачі й виховання, не гордував «мужицтвом», навпаки, старався нести просвіту й вільну думку в народну масу і радів, що просвітна і організаційна робота мала успіх. Про це писав Драгоманов у відповіді на привітання, прислані з нагоди ювілею його наукової діяльності в 1894 році:

«Найбільше мушу я дякувати селянам Радикальної Партії, котра приміром запевнила, що навіть серед нашого занедбаного «чорного народу» єсть люди, готові одчинити душу для передових європейських думок, коли лишень прийде до них з цими думками проповідач, хоч трохи уміючий».

Драгоманов перший звернув увагу на організацію соціалістичних партій у «плебейських народів», яких інтелігенція пішла на службу політиці й культурі «історичних націй». Він писав:

«В Московщині книги для московського люду пишуть не самі москвини, а й українці, а то й німці, ляхи, грузини, молдавани і т. ін. . . . Письменний українець по більшій часті працює для кого вгодно, тільки не для своєї України» . . .

Народам, покривдженим ходом історії, Драгоманов радив розвивати культуру їх рідними, «плебейськими» мовами. Ідучи за цим, почали виходити соціалістичні книжки й газети білоруською мовою і мовою жидів в країнах Сходу Європи (Їдіш). Драгоманов надіявся, що буде створена «Спілка демократичних людей менших і недержавних народів, таких як наприклад західні слов'яни, волохи, провансали, каталонці, бретонці, флямандці, ірландці і т. ін., котрих доля найподібніша до нашої».

Славний український письменник — діяч Радикальної Партії — Василь Стефаник писав про заслуги Драгоманова для поступу українського народу:

«Рідко серед котрої нації найдеться такий всесторонній діяч, як Михайло Драгоманов серед нашої. Він служив нашому народові не тільки науковими працями: він уймив своїм великим талантом усі нитки нашого життя й довів, що думки українсько-руської суспільности в справах національно-політичних, культурних і соціальних стали далеко не такі, як були перед його виступленням. Він врешті, яко один з найбільших європейських публіцистів змусив Європу пізнати Русь-Україну».

Однак не бракувало в минулому і не бракує в сучасності голосів — земляцьких і чужих —, ворожих до Драгоманова. Про це писав Драгоманов 1895 року, коротко перед своєю смертю:

«Коли з одного боку, мені траплялося чути над собою суд, як над зрадником української національної справи, то — з другого боку — не бракло і голосів, котрі звали мене вузьким українським націоналістом, котрий сіє ненависть між українцями і їх сусідами . . .»

Але найзапекліший похід проти Драгоманова почався вже після поразки української боротьби за незалежність в 20 віці. З «легкої руки» демагога Дм. Донцова, зашуміла в україномовній пресі кампанія проти ідей, які заступав Драгоманов: демократія, людяність, правда, моральні методи в суспільному житті, незалежність науки й світогляду від всякого роду політичних директив і «догматів». Взірці для своєї нової «віри» бачив Донцов перше у польських націоналістів партії Романа Дмовського, а пізніше у італійських та німецьких фашистів.

Супроти закликів Драгоманова до українців, щоб пильно вчилися, добували знання і критично ставилися до всякої демагогії, Донцов відкинув веління розуму в суспільному житті. Він твердив, що в політиці рішає «сліпе, невмотивоване хотіння», «ірраціональна воля». Він писав:

«Всяка велика ідея є непримирима, безкомпромісова, брутальна, фанатична, аморальна». («Націоналізм»).

Член ОУН М. Сціборський повторив цю думку Донцова:

«У виборі засобів визволення української нації націоналізм не обмежує себе ніякими «загально-людськими» приписами справедливості, милосердя, гуманізму» («Націократія»). «Декалог» ОУН доручав партійцям Євгена Коновальця в 7 «заповіді»:

«Не завагайся виконати навіть найбільшого злочину, коли цього вимагатиме добро справи». Ця проповідь сліпого, невмотивованого хотіння і насильства привела до кривавих розправ між членами ОУН. Вони відкинули етику в суспільному житті, їм слова Драгоманова про чисті засоби для чистого діла zostалися чужі й незрозумілі.

Перекручування поглядів, які мав і обороняв Драгоманов, очорнювання його діяльності в пресі поклонників Донцова не припинилися й досі. Однак це минеться. «Правда, дійсно, як олива наверх вийде», писав Драгоманов 1895 року.

Несамовита кампанія Донцова і його послідовників проти Драгоманова має свою причину. Хоч діяльність Драгоманова вже належить до історії і мало хто читав його наукові й політичні твори, однак реакціонерам школи Донцова треба було створити образ Драгоманова як «злого генія», що нібито «загальмував» політичний розвиток українського народу. Через очорнювання Дра-

гоманова вождівська преса розвинула шалену пропаганду проти демократичних ідей взагалі, проти українського демократичного руху, а одночасно прославляла й прославляє фашизм і його ватажків в надії, що вони допоможуть Україні визволитися. Ця злочинна пропаганда вимагає окремого досліджу.

Реакційна преса російська, польська, українська й московфільська в Галичині під австрійською владою називала Драгоманова «нігілістом». На це відповідав Драгоманов у своїй «Автобіографії»:

«Будучи соціалістом в своїх ідеалах, я переконаний, що здійснення цього ідеалу можливе тільки при певній послідовності і при високому розвитку мас; а тому і може бути досягнутим більше засобами розумової пропаганди, ніж кровавими повстаннями». Драгоманов додав, що він є «соціалістом західно-європейської школи, але не руским нігілістом, назва, якою я, зустрічаючи в часописах у прикладі до себе, ображаюсь дуже».

Деякі нерозважні патріоти винуватять Драгоманова, що він ставив як завдання української політики в Росії, після сподіваного упадку царського режиму, створення автономії України і перетворення Росії на федерацію вільних країн.

Драгоманов знав добре вигоду національної незалежності. Він вважав, що справжня федерація в вільній державі дасть можливість народам вільно жити й розвиватися. Він писав, що тільки *під цією умовою* українці могли б залишитися в «вільній спілці» з іншими народами Росії. («Историческая Польша и великорусская демократия»).

Драгоманов бачив недостачі українського суспільного розвитку: малу національну свідомість і панування неукраїнців в містах України, в центрах освіти й господарського життя. Трудність «сепаратизму» розуміли також політики інших, більш розвинених народів, перед першою світовою війною: Роман Дмовський (Польща), Томаш Масарик, Едуард Бенеш (Чехія). Вони ставили собі завдання — здобути автономію для своїх народів в границях Росії та Австрії. Але в першій світовій війні ці самі особи стали «сепаратистами». Теж українські партії, що діяли під російською та австрійською владою, мали в своїх програмах перетворення Австрії та Росії на федерацію вільних народів.

Драгоманов був противником революційних фраз і фантазій. Знання історії України та інших країн забороняло йому вірити в «політичні чудеса». За тверезу оцінку дійсності і за ділову критику ненавиділи його українські «патріоти на печі», котрі «у

мріях скликали численні полки, що за край свій повстати охочі» (В. Самійленко), і теж російські народники, що закликали українських селян до бунту фальшивими «царськими грамотами»: Я. Стефанович і Л. Дейч у Чигиринському повіті на Київщині 1877 року. На це дав відповідь Драгоманов: «Неправда — не просвіта», — писав він. До свідомости, організованости й активної боротьби в розумних межах кликав він земляків. Він вітав від душі кожний реальний крок українців у цьому напрямі.

Про недостачу свідомости й організованости в українському народі писав Симон Петлюра, вже після упадку Української Народної Республіки, на еміграції. С. Петлюра був до 1917 року автономістом:

«Всі зїзди українські, в тому числі й військові, були для мене показником не сили (реальної і зорганізованої) нашого народу, а демонстрацією національних емоцій, які ще треба було міліонним масам усвідомити... З початку я мав ілюзію, що ці зїзди можна використати для організації національної сили. Але швидко переконався, що вони тільки «празникова одіж», і що треба шукати тих, що чорною роботою державною уміють творити певні реальні цінності. Їх — таких елементів — було дуже мало...» («На Слідах», ч. I, 1955 р., Лос Анджелес).

Взявши на увагу все попередю сказане, мусимо ствердити: ті завдання, які ставив Драгоманов та інші українські будителі народу тому 100 років, ще й досі стоять перед нами. Боротьба за політичну свідомість народу; боротьба за право мови українського народу на його землі; боротьба за міста; боротьба за політичні вільності і за персональну гідність людини. Всі ці вимоги містяться в словах, які 100 років тому коротко і ясно написав Михайло Драгоманов: «Жити по своїй волі на своїй землі».

ЛЕСЯ УКРАЇНКА І УКРАЇНСЬКА СОЦІЯЛДЕМОКРАТІЯ

Передаючи читачам ранню політичну працю Лесі Українки, редакція мусить додати дещо для пояснення історії організації, котру створила Леся Українка під назвою «Українська Соціалдемократія», разом з Іваном Стешенком, Михайлом Кривинюком та іншими при кінці 19 віку. В той час у країнах Західної Європи успішно розвивався робітничий рух — політичний і господарський: професійні спілки, кооперація, соціалістичні партії. Індустрія покликала до життя маси робітництва.

Провідники соціалістичних партій надіялися, що незабаром капіталістичний устрій буде скасований мирними реформами або революційним переворотом, і на місце капіталізму прийде соціалістичний лад, без експлуатації людини людиною. Ліберальна буржуазія в Російській імперії не мала відваги до боротьби за знищення царського режиму. Багато соціалістичних провідників, втративши надію на повстання селян-хліборобів, прийшли до переконання, що самодержавну владу в Росії знищать робітники промислових підприємств: їм легше було дійти до політичної свідомости і зорганізуватися, ніж хліборобам-селянам, розсіяним на великих просторах і відірваним від культурного міського життя. Цими надіями жила й Українська Соціалдемократія, котрій давала напрям Леся Українка.

При кінці 19 віку на Наддніпрянщині швидко розвивалися капіталістичні підприємства: копальні залізної руди і кам'яного вугілля, цукроварство, металургічні фабрики, великі аграрні економії, комерційні компанії, зокрема для торгівлі з країнами Західної Європи. Українська Соціалдемократія послідовно обстоювала незалежність українського соціалістичного руху від партій російських і польських.

Нас не мусять дивувати слова в книжечці Лесі Українки про «перше місце для проповіді визволення економічного». Авторка цими словами не відкидала боротьби за політичну свободу. Вона мала на думці практичну ціль: пропагандою про господарські невигоди, про експлуатацію робітників у капіталістичних підприємствах було легше повести їх на революційне діло, ніж тероретичними закликами до боротьби за політичну волю.

З почину Лесі Українки, Українська Соціалдемократія видала у Львові та в Женеві книжки для політичної освіти, переважно під ініціалами: «С. Д.»: «Оцінка нарису програми Української Партії Соціалістичної», Львів, 1901 р.; Дікштайн, «Хто з чого живе», Львів 1901 р.; «Німецька революція 1848 р.», Женева, 1901 р.; «Царі, пани й люди», Женева, 1903 р. В цій книжечці на 44 сторінках Леся Українка показує вагу політичної і національної свободи в житті українського народу і дає приклади з інших країн, де трудящі маси боротьбою здобули собі права:

«Не вважайте на те, що тепер цар та пани в такій силі. За кордоном, скажем, у Франції або в Німеччині, колись пани ще в більшій силі були, а проте там тепер селянам та робітникам живеться краще ніж у нас. Вони і своїх людей посилають до парламенту... От тепер у нас всім заправляють цар та міністри і роблять, що хочуть; а парламентні виборні роблять так, як їм кажуть їх виборці».

Далі Л. Українка зазначає, що за права мусять робітники й хлібороби селяни боротися:

«Або пани та цар мусять по добрій волі дати, або силою здобудемо самі собі право на людське життя... Вже той час не за горами, коли прийдеться всім нам встати та з ножем або з рушницею добувати свого».

При кінці книжечки Л. Українка надрукувала український національний гімн, який написав відомий етнограф Павло Чубинський. В гімні є слова про боротьбу за втрачену волю України:

«Гей, Богдане, гей, Богдане,
Славний наш гетьмане,
Нащо віддав Україну
Москві на поталу?
Щоб вернути її честь,
Ляжем головами,
Назовемся України
Вірними синами!».

У читачів книжечки Лесі Українки, які попали під вплив Дмитра Донцова і його однодумців, слово «космополітизм», уживане у Драгоманова нарівні з словом «інтернаціоналізм», може викликати уяву, неначе інтернаціональна (міжнародна) ідея вожжа до ідеї національної. Ще 1882 р. Драгоманов дав цьому пояснення в своїй праці — *«Історична Польща і великоросійська демократія»*:

«Ідея космополітизму (інтернаціоналізм) і людства зовсім не супротивна ідеї національності... «Всесвітні ідеї» в методах їх пропаганди і в формах організації мусять бути зв'язані з національним ґрунтом» (Собрание политические сочинений М. П. Драгоманова, том I, ст. 146, Париж, 1905 р.).

Про великодержавницьке, націоналістичне розуміння інтер-націоналізму у російських соціалістів — сучасників Драгоманова, він писав:

«В Росії поняття інтернаціоналу змішують з поняттям імперії... Дійшло до того, що дуже багато російських соціалістів зовсім серйозно прийняли формулу Інтернаціоналу — «Пролетарі всіх країн, об'єднуйтеся», — в такому виді: «Пролетарі всіх країн, підданих Російській державі, обрусійтесь!» (ст. 142).

Провідники Советської Комуністичної партії *саме так* розуміють інтернаціоналізм. Про це писав Іван Дзюба в книзі «*Інтернаціоналізм, чи русифікація?*»

Ленін твердив, що в комуністичному суспільстві настане «зближення мов і злиття націй», а хто цьому в кордонах советської імперії противиться, той діє як «буржуазний націоналіст»... Ленін був ворогом соціалістичних партій Російської імперії, створених на ґрунті національному: Жидівський Соціалістичний Бунд, Польська Партія Соціалістична та інші.

Незалежну Українську Соціал-Демократичну Робітничу Партію (так названо Революційну Українську Партію в 1905 році) Ленін просто ненавидів. Перед першою світовою війною в Києві виходив журнал Укр. Соц. Дем. Роб. Партії «Дзвін», в якому друковано також твори Лесі Українки. Цей місячник був «більмом в оці» для вождя большевицької партії. В березні 1914 р. він писав до редакції «Дзвону»:

«Мушу сказати, що проповіддю відокремлення українських робітників в особливу соціалдемократичну організацію я глибоко обурений». (Сочинения, т. 35, ст. 99).

Ленін заперечував право українських робітників на свою самостійну політичну партію, він хотів, щоб вони ставали членами російської партії. Цим способом Ленін плянував взяти українців-робітників під свій вплив: українці, приналежні до російської соціалдемократії, мусіли б слухати наказів Центр. Комітету Російської Партії, не думати про «сепаратизм» і асимілюватися з «старшим братом». Це те російське розуміння «інтернаціоналізму», котре свого часу відкинув Драгоманов і, згідно з ним, також Леся Українка.

Є на світі різні інтернаціональні організації: Католицька церква об'єднує релігійні організації різних народів світу, бо й сама її грецька назва значить «всесвітня». Є Соціалістичний Інтернаціонал, до якого належать соціалістичні партії: ці партії самостійні в своїй політиці, нема над ними ніякої наднаціональної команди згори, котра б диктувала їм політику в їхніх країнах. Знаємо інтернаціональні об'єднання письменників, математиків, лікарів, істориків, журналістів, юристів і т. д., котрі відбувають час від часу свої зїзди.

Нема тільки інтернаціоналу комуністів. Ворожнеча між комуністичними партіями московської лінії та прихильниками китайської компартії така велика, що комуністи цих розсварених таборів не можуть зійтися на нараду, щоб дискусією дійти до згоди між собою. Вожді КПСС проповідують так званий «пролетарський інтернаціоналізм». На ділі це значить — покірність усіх комуністичних партій світу постановам московського політбюро.

Плян перетворення Російської держави на федерацію вільних народів, описаний у книжці Драгоманова «Вільна Співка», виходив із оцінки тодішньої загальної ситуації: нації не мали можливості вирватись із царської «тюрми народів». Тільки з упадком самодержавного режиму народи Російської великої держави могли б «жити по своїй волі на своїй землі», як писав Драгоманов 1878 року.

Драгоманов твердив, що тільки повне забезпечення вільного розвитку українського народу, його «самостоячість» у зреформованій державі на основі свободної федерації, могло б задовольнити українців. В протівному разі, українці будуть домагатися відокремлення від Росії.

В боротьбі за волю народу і за його права потрібна власна організована сила, політичні партії. Згідно з цим Драгоманов до останніх днів життя на чужині, в Болгарії, дбав за створення і розвиток незалежного українського соціалістичного руху. Про це згадує з особливим признанням Леся Українка в книжці «Михайло Петрович Драгоманів (Український Емігрант)».

Українська Соціал-Демократія, створена з почину Лесі Українки, прилучилася до Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії, що була продовженням Революційної Української Партії (РУП). Діяч Української Соціал-Демократії Іван Стещенко як генеральний секретар освіти в першому уряді України 1917 року, був членом Української Соціал-Демократичної Партії.

Леся Українка і Михайло Драгоманів

Леся Косачівна була племінницею Мих. Драгоманова і перед смертю Драгоманова перебувала в гостях у нього в Софії, в Болгарії. Була вдячна Драгоманову за поради політичні й літературні. 1896 р. Л. Українка дала почин для створення політичної організації на Наддніпрянщині під назвою «Українська Соціалдемократія». Перша публікація Української Соціалдемократії була книжечка, видана 1897 р., під заголовком: «*Бібліотека Українських Соціал-Демократів № 1-й. Михайло Петрович Драгоманів (Український емігрант). 1897 р.*». Книжечка була видана на гектографі і писана рукою. Наш примірник мабуть єдиний на світі, що зберігся в архіві Української Соціалдемократичної Партії. Друкуємо цей документ української політичної історії.

МИХАЙЛО ПЕТРОВИЧ ДРАГОМАНОВ

Ніхто з українських діячів останнього часу не пригорта до себе стільки уваги, як недавній небіжчик Михайло Петрович. Значіння його для нашого краю дуже велике, наслідки його остайються в повній мірі і тепер — все се мимоволі спонукає нас намалювати образ Драгоманова, щоб ясніше вказати ті риси, якими він впливав на прогресивний рух нашого краю.

Укажемо перше деякі зовнішні факти його життя. Колишній професор Київського Університету Михайло Петрович по своїй волі виїхав за кордон в 70-х роках і, осівшись у Женеві, почав видавати дуже коштовний український вістник — «Громаду». Поїхавши не на свої гроші і залежачи од своїх грошодавців, Мих. Петр. через незгоду з ними опинився одного разу без всяких засобів до життя і мусів шукати собі десь грошової посади.

На той час болгарський уряд пропонував йому катедру все-світньої історії в Софійській вищій школі, і Мих. Петр. мусів згодитися і поїхати в Софію. В Софії він пробув до кінця життя, читаючи виклади і працюючи в різних наукових і політичних органах Болгарії і Галичини. На підставі його писань ми і постараємось вяснити духовне обличчя Драгоманова, як нашого крайового діяча, що так багато зробив для самопізнання України.

В історії нашої країни велике місце займає національне її відродження, що особливо ясно вирізалось на фоні нашого життя ще в 40-х роках сього століття. Виключне становище України, стара інтелігенція якої вже давно одійшла в сферу споминків, — робило те, що новонароджена інтелігенція також переходила в кадри інтелігенції Російської і лишала Україну її освічених оборонців. Наша шляхта почала підпадати вже зовсім з підлеглим своїм станом щодо російської держави і через те цілком занехаювала історичні традиції своєї нації, ставши до послуг російської культури.

З другого боку, ворожий автономним пориванням українців уряд дивився підозріло на всякий навіть маленький прояв національного самопізнання і, бачучи в ньому то «польську интригу», то державний сепаратизм, ставив йому перепони на кожнім кроці. Ясно з сього, як тяжко було і єсть розвиватися на Ук-

раїні навіть чисто національному боку її життя; ясно, скільки треба було мати знання і сили волі, щоб утриматися на точці українського патріотизму в той час, коли з одного боку стоїть з своїми карами уряд, а з другого боку розлягаються в літературі голоси псевдокосмополітів про те, що національні поривання суть ніщо, що треба, по їх думці, прагнути витворення одної вселюдської нації.

Будучи істориком, Драгоманов не міг не бачити, що для України, як одної із отсталих слав'янських націй, треба ще пережити фазу національного відродження як натурального ступня розвитку. Він бачив, що національне визволення України мусить іти поруч з соціально-економічним, себто національному принципowi надавав він вагу однакову з другими сторонами життя.

Стоячи на національному ґрунті, Драгоманов не був одначе націоналістом, а тим паче вузьким. В недавніх спорах з одним із літературних неуків, яких у нас так багато на Україні, іменно з д. Вартовим, національні погляди Драгоманова виявились цілком ясно. «Космополітизм в цілях і ідеях і національність в формі і засобах», — от що було істотою національних переконань Драгоманова, і сим принципом він користувався у всіх писаннях про українську національну справу.

Не вірячи в якісь метафізичні кебети нашої нації, на які так люблять показувати наші земляки, що покладаються на ефемерний авторитет Фіхтів та Гегелів, Драгоманов серед наших патріотів займав виключне становище. Він не визнавав якогось народного духу, велінню якого треба коритись, і не дивився на побут та інституції народу як на щось непорушне. Наш нарід здавався йому історичною спілкою людей, що в оборотьбі за існування придбали особливий світогляд і інституції — далеко проте не ідеальні.

Підлягаючи загальним соціологічним законам розвитку, наш нарід звичайно являється спілкою динамічною, а не статичною, він мусить іти вперед, мусить розвиватися і, відповідно сьому, мусить мінятись і його світогляд та побут. Зовсім зрозумілим робиться нам через те скептичний погляд Драгоманова на так звані національні святощі, до яких наші гегеліянці стосують мову, звичаї, навіть одержу. . . Вважаючи всі фактори народного життя часовими, він і на мову — точку особливих тепер змагань на Україні — дививсь як на засіб передачі уяв людської психіки — не більше. Він не робив культу з сього фетиша-мови, як разом з тим не проповідував безглузлого недбалства мови, сього органічного фактора в розвитку нашого народу.

Критично відносячись до різних сторін народного життя, Драгоманов проте високо ставив духовні сили нашого народу, що так славетно виявились в його історії, і, як ми казали вище, бажав своєму народові всебічного розвитку на національним ґрунті. А сим національним ґрунтом він вважав як мову, так і різні народні інституції, на які треба звертати особливу увагу, пересажуючи на Україну здобуття всесвітньої цивілізації. Такі були національні погляди Драгоманова.

Говорячи гірку правду, він звичайно не міг подобатись багатством із Українських націоналістів, що обзивали його космополітом і зрадником і обрусителем, і передавали його ім'я анафемі. Не говорячи про особисті ворогування до Драгоманова, на які крім презирства нічим не можна відповісти, ми можемо сказати про вищезгадані епітети, що вони суть продукти або нецтва тих, що його ганьблять, або ж незнаття його національних поглядів. А останні, як ми бачимо, не оставляють ніякого сумніву.

Трохи дивними, хоча нарешті теж зрозумілими, являються другі крайні погляди на національні переконання Драгоманова. Через те, що вони мають деяку циркуляцію, ми не можемо не згадати і про них. Вишукавши у Драгоманова місце, де він каже, що національна воля міститься в розумінні політичної волі, деякі українці кажуть, що він зовсім відкидає національність. Нелогічність такого виводу очевидна. Виставляючи, як ми потім скажемо, принцип політичної волі, яко першу ціль українських діячів, Драгоманов справді каже, що при здобутті тієї волі буде забезпечена цілком і національна сторона українського життя. Але така думка Драгоманова єсть не більше як деякий політичний захід, до якого він вдався за тим, щоб до кадрів борців за політичну волю прилучити і українських патріотів; показуючи їм, що їх національні поривання сполучені з політичною волею в Росії, він тільки хотів українськими патріотами скористуватися для того, щоб нахилити їх до борні за політичну волю. Ясно, що тут ніякого одкидання національного принципу нема; Драгоманов тільки абстрактну формулу політичної волі розкладає на конкретні волі: збірок, асоціацій, національностей і т. ін., — і коли деякі українці бачать в аналізі Драгоманова одкидання одної із ідей, отриманих через сей аналіз, то тут уже винна слаба логіка цих українців, а не думка Драгоманова. Сам Драгоманов сказав про себе, що він націоналіст в формах і космополіт в цілях і ідеях —, так і нам треба розуміти його, залишивши всякі «лукаві мудрування».

Являючись свідомим сином України і прихильником її національного відродження, Драгоманов все життя працював для України, що була формою його роботи, і в цьому значінню зробив багато. Місцем його праці була Галичина, де він друкував свої брошури і статті, то окремо, то в різних часописах. За свою проповідь до галичан, яким він вияснив потребу знайомства з російською літературою, як найближчою і багатшою для них з усіх слав'янських письменств, Драгоманов також багато стрів дорікань з боку недотепних наших любомудрів. Одначе праця його не пропала марно.

Драгоманов зробив вплив на ліпшу частину галицької молоді і наслідком цього було засновання в кінці 80 років Української Радикальної Партії, що має тепер в Галичині велике значіння. Були також у Драгоманова спроби зблизитись з руссофільською молоддю, на ґрунті корисної роботи для України, але вони не увінчались успіхом, бо та молодь виявилась не з приємного боку і для Драгоманова сталась непридатною. Зате серед українців він найшов для себе вдячний ґрунт. З ліпшими із Галичан він працював до самої смерті, завжди проповідуючи національне відродження України на ґрунті демократичному і друкуючи брошури про становище України навіть на французькій та італійській мовах. Більшого Драгоманов, як український патріот, нічого і зробити не міг.

Будучи палким прихильником своєї нації та бажаючи їй добра, Драгоманов, певно, мусів мати і свої погляди на істоту цього «добра», мусів виставити ту чи іншу програму для здобуття народного щастя. Характеристика соціально-економічних поглядів Драгоманова повинна вияснити точно, що розумів Драгоманов під роботою на полі праці для народу. Дякуючи студіюванню історії, Драгоманов дійшов до одкидання теорії економічного матеріалізму; він казав колись, що для його важливі всі принципи в житті, а не тільки (матеріалістичний) економічний, якому означена теорія накидає чільніше значіння. Не будучи в цьому згодні з Драгомановим і вважаючи економічний принцип головнішим у житті, принаймні в сучасний період історії, ми спершу роздивимось економічні погляди Драгоманова.

Як можна бачити з його роботи, Драгоманов не був соціал-демократом; вчення марксистів він називав ортодоксією і — щодо budouчого економічного устрою України — розходився з ним цілком. Його економічним ідеалом був соціалістично-анархічний устрій в дусі Прудона-Бакуніна, зовсім протилежний ідеалу Маркса і останнім розбитий в пень. Цілковито особливе стано-

вище продукції в лиці індивідуальних майстрів, незалежної ні від якої державної регуліровки, — от що було мрією Драгоманова, що так неподібна до кооперативного строю продукції, регульованої державою — цього «*primum desiderium*» (набожне бажання. *Ред.*) соціальної демократії.

Незгода Драгоманова з соціалдемократією побільшувалась іще й тим пунктом в ученню останніх, що недавно став точкою незгоди і між самими соціал-демократами: сей пункт єсть питання про фабричний і хліборобський пролетаріят і про віддання фабричному елементу переваги перед хліборобами. Маючи свої резонні підстави, одна група германських соціал-демократів одкидає працю серед хліборобів-наймитів, вважаючи останніх за негідний покищо для себе матеріал і зупиняючись на одних фабричних робочих. Сієї ж думки тримається більшість соц.-демократів і на Україні, і проти цієї то думки Драгоманов повставав завжди; вважаючи українську націю за спеціально хліборобську, де фабрики суть тільки винятком, він не міг не віднестися до проповіді фабричного елементу скептично. Найбільше уваги він радив звертати іменно на сей хліборобський елемент України, — в ньому він бачив рятунок од усіх лих, на нього він покладав усі надії. Не стоячи ж на класовій точці в розгляданню історії, Драгоманов не казав обмежуватися в роботі серед хліборобів тільки робочою його частиною в вузькому смислі, а навпаки, радив роботу серед усього народу, і з сього боку більше підходив до російських народників.

Говорячи про соціалізм, Драгоманов сказав одного разу, що логічно проведений принцип демократизму приводить до соціалізму, але що він сам не може обіцяти на практиці такої прямолінійности і через се виставив на перший план політичну агітацію. Ідеалом Драгоманова було мужицьке царство з анархістичною продукцією і в цьому міститься як слабкий так і сильний бік його соціально-економічних поглядів. Сильний бік є той, що як на Україні, так і в Галичині вчення Драгоманова примусило звернути увагу на хліборобську масу, забиту і занедбану історичними умовами; а слабкий складається з того, що як не варта уваги хліборобська маса, але вона цілком не однородна. І сумувати про недолю селянства взагалі, — значить не казати нічого ясного: сучасний класовий принцип соціології вимагає точно вказувати, інтереси якого класа хліборобів бажає відстоювати народолюбець, бо тільки при такій умові його симпатії можуть мати якоесь реальне значіння.

Але при всіх сих хибах Драгоманов був ворогом капіталу: радячи проповідь (пропаганду. *Ред.*) серед хліборобів, він звертав увагу іменно на потребу користування різними економічними ідеалами народу, в основі яких лежить рівний переділ землі і скасування експлуататора-пана. Разом з тим він сам був теоретиком соціалізму, хоча, як ми побачимо далі, радив не організацію пролетаріяту для боротьби з капіталом, а організацію селянських мас для придбання політичної волі. Такі були погляди Драгоманова як соціаліста: він був демократом, але не був соціал-демократом. Не будучи соціал-демократом і не спіткаючи на своєму шляху такої дилеми як проповідь колективізму серед індивідуалістів селян, Драгоманов являвся на практиці переважно політичним радикалом.

Першим і головнішим ступнем до людського всебічного добробуту Драгоманов вважав здобуття політичної волі; ся ціль здавалась йому важливішою і на неї то Драгоманов звернув особливу увагу. Для здобуття політичної волі він пропонував заснування по всій державі (в данім випадку Росії) політичних товариств, що своєю ціллю іменно поставили б політичну волю і прагнули б до неї всякими моральними засобами. Єдиний засіб і був виключений: це, власне, тероризм, що був відкинутий Драгомановим як не етичний. Завдання проєктованих Драгомановим товариств мусіло бути ширення ідеї політичної волі і на се ширення повинні були оддаватись усі сили українців-патріотів.

Мало вкоренившись на Україні, сей метод праці придбав велике значіння для Галичини, де Радикальна Партія мала повну змогу застосувати його серед хліборобів. Проповідуючи політичну боротьбу, Драгоманов, звичайно, мусів виставити і ті політичні форми, панування яких повинно було стати для українців провідною зорею. Свої політичні погляди Драгоманов висловив дуже подробно в книжці, що зветься «Вільна Спілка».

В основі політичного строю Драгоманов становив федерацію різних країн, переважно національних цілих; ці країни, в своїй внутрішній управі, діляться на дрібніші частини, близькі до наших повітів, і нарешті в фундаменті політичного строю мають бути так звані автономні громади. Сі останні представляють особливий інтерес: в їх основі лежать не національні інтереси, а переважно економічні, і через те громада, по Драгоманову, складається не із національно-однакових одиниць, а з етнографічно-різноманітних і тільки з однаковими життєвими інтересами. Такий широкий і реальний погляд у Драгоманова на істоту авто-

номної громади не може не надати його політичній програмі значної коштовности: не зовсім точна в подробицях, вона взагалі досить ясна і виразна.

Ся програма Драгоманова в перші часи своєї появи мала досить великий вплив як на українців, так і на великорусів. На Україні суть і досі так звані драгоманівці, а у великорусів під впливом програми Драгоманова зародилась була навіть ціла партія «Народного Права», що також оголосила принцип боротьби за політичну свободу і теж виставила програму широко-федеративну.

Через різні лихоліття на Україні, учення Драгоманова про здобуття політичної волі мало все таки небагато практичного значіння; а деякі нові вимагання життя, що поставило перед українцями ширші завдання, проповідь Драгоманова мусить поставити на другорядний план: для здобуття самої політичної волі у нас нема реальної громадської сили, а єдина соціяльна сила — робочий клас на Україні потребує іншої духової страви, ніж проповідь політичної волі, та і не так зготованої, як се проповідував Драгоманов. Через те-то лишень сама політична його програма і може мати колись значіння для устрою Російської держави, а проповідь політичної волі мусить стати тільки на другому місці, опорожнюючи перше місце для проповіді визволення економічного, і то не в такій формі, як сього бажав Драгоманов.

Такими рисами можемо ми коротко обмалювати національні, політичні і економічні погляди Драгоманова. З усього ясно, що з його світогляду найбільше значіння мають погляди національні і політичні і то, власне кажучи, для Галичини. З'явившись в світ, вони зразу знайшли там поле для бистої реалізації і ще за життя Драгоманова дали добрі результати, дійшовши до вказаного ним народа.

Не таке значіння мають його погляди економічні: будучи оригінальними і, правду кажучи, не цілком науковими, вони для практики мали не багато ваги. Єдиною ідеєю, на якій може будуватись як теорія продукції, так і успішна економічна політика являється ідея робочого стану. Драгоманов її не тримався і через те не стоїть на такій вишині соціяльного значіння, на якій стояв би, приставши до соціяльної демократії. Саме життя швидко показало помилку Драгоманова, навіть щодо Галичини, бо зараз же після його смерти в ній організувалась українська соціл-демократична група, до якої прихилились тепер і деякі українські радикали, перше однодумці Драгоманова.

Але при всьому сьому політична і громадська постать Драгоманова стоїть в нашій історії високо: його чесне і розумне перо ніколи не втомлялось працювати на користь України, галицький радикальний рух своїм розвитком обов'язаний іменню йому, а стала і постійна заява його про те, що українцям не треба ставати в хвості російських та інших радикальних груп, що вони мусять складати свої національні групи для праці серед рідного народу, — має і сучасне велике значіння.

Українці для свого народу не роблять майже нічого, а ті, що могли б робити, переходять в інтернаціональні групи і мотивують се тим, що українські групи нічого не роблять. На се нам треба звернути особливу увагу: треба краще знати призначення, треба мати більше науки, щирости та енергії, щоб не дурно пропадали заклики таких діячів, як Драгоманов.

СТОЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОГРАМИ

Програму (ідейні основи, завдання і способи роботи) склали й опублікували Михайло Драгоманов, Михайло Павлик і Сергій Подолинський в Женеві 1880 року. Це *перша* українська програма, що охоплює завдання політичні, господарські й культурні для розвитку українського народу на всіх його землях. Вага цієї програми є в тім, що вона і досі актуальна: Україна, після кривавих жертв 1917—1920 р.р., опинилася в неволі, і сучасне покоління на Україні мусить боротися за елементарні права, про які написано в програмі 1880 року.

Ця програма цінна духом свободи й людяности, який старалися й стараються погасити поклонники тиранії по обох боках Залізної Завіси. Але «дух живе, де хоче»: заковані люди розкуються, проженуть врага-супостата і заведуть вільний лад в Україні, який хотіли створити автори Програми з 1880 року.

Згадаймо вдячно авторів Програми. Ім'я М. Драгоманова широко відоме, як і прізвище М. Павлика, що разом з Іваном Франком створив Українську Радикальну Партію в Галичині 1890 року. Сергій Подолинський (1850—1891) народився на Київщині в аристократичній сім'ї. Закінчив студії медицини в Німеччині й Франції. Ще як студент Київського університету Подолинський став соціалістом і на чужині, разом з Драгомановим, редагував «Громаду» та інші видання в Женеві. Подолинський був автором цінних книжок, писаних українською мовою, для освіти народу. Недуга скосила в молодому віці цього високо освіченого діяча, борця за волю України.

«ПРОГРАМА»

Від 1877 р. виходить в Женеві безстроковими книгами українська збірка «Громада», порядкована М. Драгомановим. Од тепер «Громада» стане виходити в строк, що *два місяці, книжками по шість листів*. Разом з тим впорядкування її візьмемо на себе ми трое, котрі підписані нижче: М. Драгоманов, М. Павлик і С. Подолинський.

Ми знаємо, як то тяжко братись за письменне видавництво на українській мові, та ще й за кордоном нашої країни. Ми мусимо обертатись до народу, котрий не має державної (політичної) самостоячесті, котрого розірвано між двома великими царствами: Росією й Австро-Венгрією, і котрому через те зовсім не можна тепер проявити свою волю в своїх справах. До того ж ми, — невеличка купка українських громадівців (соціалістів), відбита од своєї країни й без найменшої змоги прикладати безпосередньо наші думки до праці серед нашого народу.

Тільки ж в теперішній час нам нема іншого виходу, як закордонне видання, — бо троїсте ярмо: порядків царства Російського й Австро-Венгурського над нашою країною, котре не дає їй волі політичної, господарської й освітньої, неволить слово й печать українську на стілько, що прихильникам якої-небудь волі народу українського, а надто громадівцям, конче не можна просто й отверто вимовляти в себе дома свої думки й бажання про вправу людського життя.

Ці наші думки й бажання ось які:

I. В справах *політичних* ми бажаємо:

1) *рівного права для всякої особи, як чоловіків й парубків, так і жінок і дівчат усякої породи (раси).*

2) *Неодмінної волі слова, печаті й науки, зборів і товариств.*

3) *Безперешкодної самовправи (автономії) для кожної громади в її справах.*

4) *Повної самостоячесті для вільної спілки (федерації) громад на всій Україні.*

Україною ми звемо всю сторону від верху р. Тиси в теперішнім Венгурським королевстві, на заході сонця, до р. Дону на сході й Кубанську землю в теперішнім Російським царстві, — від верху р. Нарева на півночі до Чорного моря на півдні, — усю ту землю, де гурт народу говорить українською мовою. В цій стороні найбільша частина всіх здобувачів, — це б то хліборобів і робітників, — Українці. Напроти того, велика частина чужинців: Поляків, Жидів, Німців, Венгрів, Москвинів (руских), належать до тих, що звуть вищими, правдиво неробочими, станами, котрі тільки вжиткують працю правдивих робітників. Тепер власне ці чужинці, котрих наслали на Україну ті держави, що поневолили її в старі часи, та ті перевертні, що до них пристали, панують над Українцями і в господарстві, як люде багатші, і в справах політичних, як начальства. Всякому народові шкодить неволя під чужими людьми, а з другого боку серед громад не

мусять вони складатись з самих здобувачів. Ось через що майже все одно: чи увільнити Україну од панування чужинців, чи увільнити громади українських здобувачів од непрацюючих станів: і так і так пани всяких пород повинні хоч усі стати робітниками, хоч покинути Україну. Інша річ працюючі громади волоські, болгарські, сербські, грецькі, московські, мазурські (польські), виселки німецькі, ремісники польські, жидівські й інші, що живуть у нашій країні: вони мусять мати в усьому рівне право й однакову волю з Українцями. Їх товариства й громади будуть вільні од усякого примусу до звичаїв чи мови українського гурту, матимуть волю закладати свої школи: нижчі, середні й вищі, й волю приставати до всякої спільности з гуртом тих народів, од котрих одійшли до України ті громади, виселки й товариства. Такі працюючі чужинці будуть для Українців узлами, котрі прив'язуватимуть їх до всіх сусідніх пород (націй), з котрими Українці повинні приступати до великої всепородноі вільної спілки (інтернаціональної федерації).

Самостоячість (автономія) політична громади єсть, по нашій думці, воля кожної громади признатись до того народу й приступити до тієї спілки, до котрої вона сама схоче, а також воля конче по своєму впорядкувати всі справи серед себе й усі свої стосунки до других громад.

II. В справах господарських (економічних) ми бажаємо:

5) *Щоб усі сили природи й струменти, що потрібні для здобутку корисних людям річей, цебто: земля, вода з усім, що в них є: машини й фабрики й т. і. були просто в руках товариств і громад хліборобських і робітницьких і щоб люде не мусіли продавати свою працю в найми панам та багатирям, а робили просто на себе.*

Ми думаємо:

що спільна, або гуртова власність і спільна, гуртова праця доконче корисніша для людей, ніж осібна, але ж заразом думаємо,

що те, яким способом переіменити осібну власність (собину, батьківщину) на гуртову, а далі, як упорядкувати спільну працю і як ділити вжиток од неї, це мусить залежати від доброї волі кожного товариства й кожної громади. Певно, що розвага й проба (практика) над потребами господарськими навчать осібні громади не тільки спільности праці (кооперації) й розумному поділу вжитку од неї посеред самих громад, але проміж громадами цілих країн і на цілому світі.

III. В справах освітних (культурних) ми бажаємо:

6) зросту випробованої (позитивної) науки про речі природні й громадські, а також уміlostів з тією наукою зв'язаних.

Ми думаємо:

що така наука й уміlostі (словесні, театр, малярство, різьба, музика) замінять зовсім теперішні віри, через котрі люде стілки ворогували й ворогують проміж себе. Поки ж це настане через вільну науку й проповідь, то ми думаємо, що кожній людині й товариству треба залишити волю держатись такої віри, якої вони хотять, з тим тільки, щоб прихильні до кожної віри (християне, жиди, магометанці й т. д.), й до кожного брацтва (штунди, шалопути й інші) содержували свої церкви й попів на свій кошт, щоб навіть на це не було й громадських податків, ані громадської праці, а кожний давав би на це від себе, коли сам забажає.

Ми не можемо тут розказати подрібно способи, котрими треба доходити, щоб сповнились всі оці наші бажання. Виступаючи з письменством, ми тим вже показуємо, що не відхиляємось від мирної праці для громадського поступу наперед (прогресу). Тим часом ми не маємо марних надій. Нігде й ніколи докорінні зміни громадського життя не робились тільки мирним поступом. На Україні, ще може менше ніж де інде, можна сподіватись, щоб начальства й панства по волі зреклись свого панування й через те простому народу на Україні не обійтись без оружного бою й повстання (революції). Тільки це повстання передасть у руки хліборобських і робітницьких громад і товариств сили природи й струменти, потрібні для здобутку. Щоб же старі панські стани й начальства не змогли потім захопити в свої руки знов що з громадського добра й не поновили свого панування, —

треба, при першій случаю, скасувати державне військо і по-заводити громадське козацтво (міліцію), в котрому б кожний громадянин мав оружжя і знав з ним обергатись.

Поставивши коло наших думок про справи політичні й господарські ще й думки про справи освітні (культурні), ми вже тим показуємо, що не станемо в нашій «Громаді» тільки на перших двох, а дамо чимало місця й науковим працям і уміlostі словесній (поезії й белетристиці). Книжки «Громади» матимуть:

1) Власні статті про природні (натуральні) й громадські (соціяльні) науки та звістки й пересуди (критики) про найважливіші чужі праці в цих науках.

2) Повісті й дії (драми) й інші праці, котрі правдиво (реально) показують людське життя й думки, — звістки й пересуди про подібні чужі праці, а найбільше про ті, котрі тичуться до України.

3) Перегляд громадського, а найбільш робітницького життя на світі по місцевим часописам і дописам.

4) Дописи й статті про стан громад на Україні в Росії й Австро-Венгрії (Східній Галичині, Буковині й Закарпатській Країні), а також і в сусідніх сторонах.

5) Дрібні звістки й новинки, найбільше про все, що торкається України. (Тут ми думаємо, як найактуальніше слідити за тим, що говорять про Україну в чужій печаті). Відповіді впорядчиків (редакторів).

Ми щиро просимо до праці в «Громаді» всіх людей і товариства на Україні, котрі згоджуються з нашими думками, хоч би вони не належали до народу української мови. Для більшої користи неукраїнським товариствам і громадам ми згоджуємось печатати прислане від них на тій мові, на котрій воно буде написано: на московській, польській, німецькій, волоській і т. и. Для громадян української мови ми будемо осібно розказувати про те, що буде в нас напечатано на чужих мовах. Найбільше ми просимо всіх письменних людей по громадах на Україні докладно писати нам про всі громадські справи й порядки, про всі неправди, які діються робочим людям по селах і містах. Все це ми будемо зводити до купи й пускати в світ через нашу, а при потребі й случаю і через інші європейські часописи одних з нами думок. Ми постараємось також відповідати громадянам на їх запитання, що й як ми вмітимемо.

Для ширшого обміну думок, а надто про справи спільні для нашої України з її сусідами, буде виходити, по потребі, як прилога до «Громади» ряд листків і книжечок на різних мовах під назвою «La Fédération» — «Вільна спілка». Для цього ряду будуть прийматись тільки праці з думками в основі подібними до тих, котрі виложені вище, — але кожний автор відповідатиме за свої думки осібно.

1 сентября (вересня) 1880 р.

Впорядчики «Громади»:

М. Драгоманов,
М. Павлик,
С. Подолінський.

ОЛЬГА НАКОНЕЧНА

Спомин про 1919 рік на Україні

(Авторка Спомину описує свою подорож із Праги до осідку уряду УНР в Кам'янці Подільському в літі 1919 року для передачі шифрованого листа Головному Отаманові С. Петлюрі та листів іншим особам, що діяли в тодішній тимчасовій столиці України. О. Наконечна-Козак живе тепер в Америці. *Редакція*).

В 1918 році вертаюся з Відня до Перемишля, до батька. По моїм двомісячним побуті в рідній хаті, розпадається Австрія. Поневолені народи відіхнули. Не спимо й ми. Старі й молоді організуються, ідуть спільною лавою проти нового ворога-поляків. Ми, молоді, прямо беремося до праці, яка б вона не була, це ж все для великої ідеї, для визволення України.

Навіть і діти не сиділи тихо. Мої брати — Влодко й Михась — з такими товаришами як і вони — щодня раненько йшли на залізничий шлях і підрізували телефонічні стовпи, щоб тільки перешкодити ворогові посуватися вперед. Вся моя рідня брала активну участь у вібудові держави. Сестра Ганна працювала в команді і я щодня бігла з Журавиці до Перемишля і переказувала, які ворожі сили наступають. Село і місто пішло разом. Ніхто не відмовлявся від праці, навіть і старенькі бабусі помагали.

На жаль, ми не в силі були вдержатися. Перемишль впав, поляки дістали допомогу з Франції — армію Галлера. Поляки зайняли Львів і цілу Галичину. Наша армія посувається за Збруч. Хто пішов (з військом. Ред.) а хтось залишився.

Настали арештування, брат Іван і сестра Катруся манджують за Сян до своїх. Нашу цілу рідню арештують, між іншими і мене. Коли нас звільнено, мені нічого іншого не лишається, як утікати за кордон, і я їду до Праги. Тут застаю Українську Капелу Кошиця і багато визначних осіб із дипломатичних і торговельних кругів, як проф. Степан Смаль-Стоцький, Вировий, Жуковський, д-р Піснячевський... Я познакомилася з ними і мене запрошено до Українського Клубу, в готелі «Централ» близько Прашної Брани. Там, крім поважних громадян, застаю і молодь. Батьком і опікуном молоді був проф. Смаль Стоцький, до якого всі ставилися з великою пошаною.

Одного дня, було це в місяці липні 1919 р., кличе мене проф. Смаль Стоцький і питається мене, — чи я не поїхала б на Україну до Головного Отамана Петлюри з дуже важним письмом. Нема ніякого контакту з Отаманом, а тут є справи до вирішення, і треба за всяку ціну доручити шифроване письмо. Я, очевидно, навіть не застановляюся, даю свою згоду: це ж для мене велика честь особисто бачити і говорити з Головним Отаманом. Рівнож я тішилася, що якраз мене вибрано до такої важної місії, маючи велике довір'я до мене. Мене познакомлено з деякими особами, між іншими — з полк. Лисенком, при тім обговорено мій виїзд, який відбувся слідуючого дня ввечері. Зустріч з полк. Лисенком була назначена на 11 год. перед обідом слідуючого дня і я мала перебрати від нього ту шифру, яку він привіз із Парижа. Місія, яку я на себе взяла, не була легка.

Після нарад ми розпрощалися і я пішла до хати, щоб відпочити і дещо приготувати на дорогу. Замість відпочинку, я цілу ніч передумувала і робила собі закиди, що я так легковажно прийняла на себе цей обов'язок. Це ж були три кордони і я без паспорту мала б добрести до Кам'янця Подільського! По недоспаній ночі, я рішила не їхати, боячися, що може я не виконаю цієї місії, теж боячися попасти знов у кігті поляків.

Коли я на другий день точно о 11 годині явилася в Клубі і сказала проф. Смаль Стоцькому, що я не маю охоти туди їхати, мотивуючи свої побоювання, він спокійно вислухав і, не дивлячися на мене, насуплено відповів:

«Олю, ти знаєш, що Україна в огні. Святий обов'язок кожного з нас, як її боронити. Я переконаний, що ти, прийнявши на себе цей обов'язок, його виконаєш. Багато часу нема, а післянець із Парижа вже є».

Я замовкла, слова — «святий обов'язок кожного» — мене переконали. За декілька хвилин прийшов полк. Лисенко і дав мені це дорогоцінне письмо. Ми вийшли трохи проходитися, обговорюючи мою подорож і взагалі нашу політичну ситуацію. Підчас проходу, бачивши, що я вагаюся їхати, Лисенко запропонував мені більшу суму грошей, думаючи, що мене тим зацікавить. Ця пропозиція мене до крайности обурила. Якщо я рішилася їхати, то з обов'язку, для ідеї, а головно в надії, що зустріну Отамана, про якого стільки говорилося, а не для гроша. Купити мене не можна... Я попросила тільки 100 чеських корон на найконецніші видатки, а решту, як треба буде, думала я, дістану від Головного Отамана.

Після того ми вернулися до Клубу, я забрала все, що потрібне, і листи до родин: попрощалася і під вечір виїхала. Два кордони вдалося легко перечмихнути. По дорозі вступила до мого батька на один день, розказала йому, куди їду і в якій справі. Батько зробив деякі зауваги, за що і до сьогодні йому вдячна, і я поїхала до Станіславава.

Там побула у рідні, стараючися рівночасно дістати перепустку, щоб могли далі їхати. Перепустки не одержала і треба було чим скорше рушати далі, щоб не попасти за ґрати, не мавши ніяких особистих документів. Поляки слідкували за новоприбулими особами.

По кількадеднім побуті, обладована знова листами, виїжджаю о год. 5 по обіді поїздом із Станіславава в напрямі Гусятина, думаючи там перейти Збруч, як мені порадили. Коли я вже при-мстилася в переділі, прийшло ще декілька осіб, один жид з сином і один чоловік невідомої національності. Я, сильно поде-нервована (бо під ніч їду в невідоме), переглядаю часопис, щоб прийти до рівноваги. Коли приходить кондуктор і жадає білета. Кажу йому, що не маю, а хочу їхати до Гусятина. Він здивовано на мене глянув і сказав польською мовою: «Гусятин згорів, до кого пані там їде?»

На те відзивається незнакомий пан, подає місцевість (яку, вже не пам'ятаю), мовляв, я там їду, і кондуктор виставив білет. Очевидно, я на це не відзиваюся, бо чогось відчула, що це тихий приятель, який мене з неприємної ситуації врятував. Мені аж легше стало. Я знала, що я не сама.

Коли кондуктор вийшов, цей пан дав мені знак, щоб я підійшла до вікна. Він представився: проф. Платон Лушпинський, легітимується, щоб доказати, що він свій чоловік. Далі каже, що знає, куди я їду, і його завданням — мене відпровадити до Збруча: його вислано зі Станіславава, щоб мені допомогти. Я так і звирилася перед ним. І сьогодні я йому вдячна. Бо якби не він, не знаю, як би скінчилася моя подорож. Ніччю ми опинилися в Чорткові.

Проф. Лушпинський порадив, куди маю звернутися за перепусткою. Я зайшла в Чорткові до команди двірця по перепустку. Поляки, жартуючи, чи серйозно, не знаю, питалися, куди я їду, з чим, до кого і за чим? Як не скажу, то перепустки не дістану. Ситуація зачинає бути досить неприємна. Ніч, до відходу поїзду вже недовго, боюся, що поїзд готов відїхати без мене. Мені вже сльози закрутилися в очах, і я кажу, щоб не жартували, а давали вже раз цю славетну перепустку.

Нарешті я її дістала і втікала щоскоріше до поїзду, щоб не спізнитися, бо вже друга година вибила. Увійшла до поїзда, скрізь темно, світла нема, шукаю свого супровідника по вагонах. Він добре заховався, щоб його ніхто не пізнав і не бачив у моему товаристві. О годині 10 рано ми прибули щасливо на місце. Проф. Лушпинський попрощався, боячися далі йти зі мною, бо поляки його добре знали і він не хотів звернути увагу на мою особу. Показав мені шлях до Скали над Збручем і подав адреси, до кого я маю там звернутися.

Я прибула до Скали о годині 12 в полудне. Стала над рікою. — Тут Польща-загарбниця, а там наша дорога Україна, така близька і рівночасно далека! Над кордоном стоїть сторожа з жовтоблакитними відзнаками і так хочеться крикнути: «Хай живе Україна!» А тут не можна, бо за спиною стоїть польський жандарм.

Я вертаюся в місто, шукаю людей, до яких маю звернутися за інформаціями. Не застаю нікого. Однак у розпуку не впадаю. За всяку ціну мушу ще сьогодні там бути, бо вже мене пильнують поляки в Скалі, питаються — «Гдзе пані мешка» та інше. Іду до жидівської гостинниці, дещо з'їсти, розпитую, як дістатися до Гукова до рідні. Жидівка порадила, щоб я заждала, поки придуть дівчата з Гукова по сіль і по нафту. Вони вже є і виїшли на місто, є їх 12 осіб і мають одну збірну перепустку, і я можу цю нагоду скористати. Я питалася, коли вони вернуться. Каже, — коло 3 години. Я ще розпитала, як виглядають і як одягнені.

Тоді я пішла в місто шукати дівчат, щоб там з ними зустрітися і домоворитися про перехід з ними через Збруч. Довго не довелося мені блукати по місті. Стрінула дівчат, приступила до них, питаюся, звідкіля вони, за чим прийшли. Вони кажуть:

«А от подивіться, пані, тут за рікою наше село Гуків. Ми приходимо раз на тиждень сюди по сіль і нафту, бо у нас нема».

Спитала, чи мають гроші. Кажуть, що тільки карбованці, але жиди радше беруть корони. Отже я рішила за них заплатити, на корони коштувало дуже мало. Вони цим втішилися і питалися, чи я не вчителька, вони хотіли б мати вчительку, а у них село без учительки. Я сказала, що це може бути, але як я дістанусь до них? На це одна відповідає:

— От ходіть з нами зараз, там є військові люди, ми вас зголосимо у вїта. — Добре, але ж я не маю перепустки! — Це нічого, каже, підете на нашу... Тому що я чужа, попросила, щоб мені дали перепустку і хустку на голову, і я піду перша, а вони за мною. На це вони погодилися.

Полагодивши закупи, о год. 5 надвечір ми вибираємося на другий бік Збруча. Я нічого не маю у себе, тільки це дорогоцінне письмо, а решту просила дівчат, щоб вони взяли. Коли опинилися над кордоном, польська прикордонна стежа зажадала перепустки. Я показала, залишаючи перепустку у поляка, а сама чим скоріше біжу в брід, поки вони не роздивляться, скільки нас було. Коли я вже посередині ріки, кличе поляк: — Вертайся, бо стріляю («бо стшелям»). Я на це не вважаю, а бреду чим скоріше, щоб дістатися до нашого стійкового. Коли я опинилася коло нього, кажу: «Коли б ти, ляше, знав, куди я йду!» По довшім торгуванні (з польськими прикордонниками. *Ред.*) пустили й дівчат. Вони мали папери в порядку. Опісля я спитала вартового, чи не міг би він мене відвести до команди. Сказав, що аж буде зміна стійки. Я не ждала. Як тільки дівчата прийшли, я пішла з ними в село. Мені треба було піти до війта за підводою, я ж не можу часу гаяти: кожна секунда дорога.

Коли я прийшла до війта, застаю там нашу військову місію, яка їздила до Варшави на переговори. Вони також жадають підводи до Кам'янця Подільського, бо їхнє авто попсувалося, як переїздили Збруч. Я з ними познакомилася. То були: полковник Липко, сотник Остап Луцький, сот. Гузар, сот. Маґаляс і ще підполковник, прізвища якого не пам'ятаю. Для мене це була неабияка приємна несподіванка, бо якраз у цій місії був сот. Луцький, для якого я мала листа від проф. Смаль Стоцького і який мав мною заопікуватися.

Я розказала про ціль моєї подорожі до Кам'янця і мені запропонували їхати разом з ними. В Гукові довідуюся, що Отамана Петлюри нема в Кам'янці, що він на фронті. Тоді сот. Луцький телефонує до Команди, що є дуже важна справа, щоб негайно повідомили про це От. Петлюру.

Коло 10 години вечера ми виїхали і десь біля 2 год. ночі прибули до Кам'янця. Нас приміщено в готелі Бель Вю. Однак сон мене не брав. Я рано встала і вийшла на місто, щоб зустріти знайомих, для яких мала поздоровлення чи то листи від рідні, та щоб час скорше минув. Я нетерпеливо ждала 12 години. Я пішла до готелю і там ждала сот. Луцького.

Точно о год. 12 ми пішли до резиденції От. Петлюри на Новому Місті (Новий Плян) і там зголошено мій прихід. Мені почало серце сильно битися. Не знаю, чи зі страху чи з радості. Якесь дивне почуття мене огорнуло і настирливо думка насувалася, як тебе прийме Голова Держави. Нагло з'явився передо мною осаул Отамана сотник Бень і просить мене до кабінету Ота-

мана. Я чогось задеревіла. Вхожу до кімнати і бачу перед собою постать Голови Держави. Коли попросив мене сідати, і я почула м'який звук голосу і глянула на симпатичне обличчя, тоді я почувалася цілком свobodно. Скромна особа в чорній блузці, з відзнаками Головного Отамана, симпатична, з благородним виразом обличчя — Симон Петлюра. Ніякої бундючності, зарозумілості, гордості, як буває у наших людей. Я уявляла собі його зовсім інакше.

Спитав мене про ціль моєї візити. Тоді я передала шифроване письмо. Він поглянув і сказав, що не має ключа до відшифрування, і щоб я за три дні знов до нього явилася. Питав про відносини за кордоном, де я була і як прибула до Кам'янця. Я все розказувала, та, на жаль, мусіла попрощатися по півгодинній авдієнції, бо осаул зголосив прихід кур'єра з фронту.

За три дні я знов у тому самому кабінеті. Почали розмовляти про долю нещасної України. Він журився, що нема чим боронитися. Нема одностроїв, амуніції, медикаментів. Мав жаль до д-ра Петрушевича, президента Національної Ради Зах. Области УНР, який цілком ізолювався, а всеж таки, маючи амуніцію, чи то однострої, міг би дати. Дальше каже:

— Думаю, що ми боремося спільно проти наших ворогів, чей же Україна нам всім дорога, чи то західна чи східна, соборна. Вправді, д-р Петрушевич є того погляду, що краще зберегти Галичину, як Піємонт України, а опісля дальше боронити простори України. На мою думку, каже Отаман, — краще мати простори України в своїх руках і тоді легше буде і Галичину здобути. На відхіднім сказав Отаман, що повідомить мене про дефіляду (перегляд) війська, що має незабаром відбутися, і видасть мені «явний приказ, щоб я могла свobodно рухатися по ще вільних просторах України і власними очима бачити трагедію нашої молоді держави.

Я вийшла дуже пригноблена із кабінету Головного Отамана. Сум налягав на мою душу. Це, що я почула з його уст, зворушило мене до глибини душі. І він навчив мене тоді ще більше любити нашу дорогу Україну.

По кількох днях я рішилася піти до д-ра Петрушевича, маючи й так до нього різні діла. Коли вступила в його кабінет, повіяло на мене якимсь холодом, і я почувалася ніяково. Прийнято мене чемно а рівночасно зимно. Але яка колосальна різниця в поведінці обох репрезентантів східних і західних земель України! Чому це так? Д-р Петрушевич ставить різні питання і я відпо-

відаю. Коли бачив, що я трохи орієнтуюся в обставинах, почав зі мною більш отверто говорити. Чую нарікання, невдоволення: — Нема ким і чим воювати, тиф десяткує наше військо, нема ліків, краще було б оборонити Галичину, а потім Україну... Протилежне до попереднього. Я одержала всякі вказівки й поручення і вийшла.

Повідомлено мене про дефіляду війська. Іду, дуже цікава, як виглядає наше славне військо-юнаки. Приходжу на площу, застаю вже все приготоване, тільки ждуть Отамана, який небавом і явився. Хотілося плакати на вид дефілюючого війська і з радості й смутку. Стаю біля Отамана. Каже до мене словами:

«Бачите — це військо- молодь-юнаки. Рветься до бою, щоб ворога прогнати з рідної землі, але чим і в чім?»

Старшини ще сяк-так виглядали, деякі мали порядні однострої, але військо — це жах! Голе, босе, виснажене. Бідна Україно, забута всіми! Плюндрують, грабують, нищать Тебе, а Ти не в силі себе оборонити... Скінчилася парада, музика заграла марш. Все розходилося. Я негодна була рушити з місця. Сльози як горох покотилися з очей.

За кілька день я одержала явний приказ. Вибираюся в товаристві швагра і ще декількох старшин в напрямі Винниці. Ми їхали кіньми. По лісах і корчах чигали розбійники, треба було дуже обережно їхати. В селі Красному здержалися, щоб коні трохи відпочили. Після обіду рушили далше, щоб ніч нас не захопила в полі, бо можна опинитися «на лоні Авраама», або голому й босому. Тоді по Україні грасували темні типи і перед ними було годі оборонитися.

Коло 5 години надвечір ми в Винниці. Ми примістилися в готелі «Савой». Це був великий європейський готель. Дуже гарні кімнати, з прекрасною постіллю. Але по стінах засхла кров і слід мозків. Питаюся прислуги, що це таке. Кажуть: «ЧЕКА» карала тут буржуазію... Пішли ми на місто повечеряти. Пізно ввечері вернулися до готелю. Я спати не можу. Перед очима стоять люди з жахливими обличчями в передсмертних судорогах. Геть тікати звідси!

Вибираюся в напрямі Вапнярки військовим транспортом з нашою кавалерією, що їхала на фронт, який був 20 кілометрів від Вапнярки. Це були переважно галичани, славні Українські Січові Стрільці, між ними Роман Купчинський («Галактіон Чіпка»), Льоньо Лепкий, Іванець, Верхола і багато інших, яких прізвища забула.

Жмеринка, велика вузлова станція. Їдемо даліше. Просилася, щоб мене взяли з собою на фронт, але «баби» не хотіли брати (хоч я була ще дуже молода), і ми висіли за Вапняркою. Заходимо пішки в мертве місто. Тут було переважно жидівське населення. Пережило воно свою трагедію. Там відбулися жидівські погроми. Це робила отаманщина на власну руку, це були загони, які підлягали так званим отаманам і тільки їх слухали. Через отаманщину терпів народ і Україна.

З Вапнярки ми побрели до села Ярошенки. Питалися у вїта за підводою, щоб якось дістатися до Кам'янця. Вїт відмовився дати підводу, бо вже була 4 година по полудні, небезпечно пускаться в дорогу, різні банди грасують по лісах, нападають, грабують а то й убивають. Він не хоче нас і фірмана на це нещастя наражати.

Ми рішили ждати поїзда. Пішли в село, щоб дещо купити їсти. Зайшли в одну хату, просили, щоб продали хліба, масла. Хазяйка відказала, що нема нічого для австріяків. Я їй кажу, що ми українці-галичани, ми балакаємо такою ж самою мовою, як вона, що наше військо бореться тут на Україні проти москалів і большевиків. Це її переконало. На столі появилася їжа, не тільки хліб і масло, але й вареники з сметаною. Прекрасно нас погостила та ще й запрошувала, щоб колись зайшли, ми ж свої люди...

Надійшов поїзд в напрямі до Жмеринки. Ми всіли. Картина жахлива. Вояки в гарячці, стогнуть, просять напитися. В першій хвилині я не розуміла, що то за поїзд. Гадала, що попала не туди. Вибігаю з вагону, іду до другого — те саме: все стогне в гарячці. Там від одного хлопця довідуюся, що це ранені і недужі на тиф. Невидко санітарного персоналу. Може хтось і був, потяг довгий. Правду казав От. Петлюра: — Тиф десяткує військо, нема медикаментів. Це я на власні очі побачила.

З тяжкою бідою ми добилися до Кам'янця. Я вибралася через Жванець до Хотіня (в Бесарабії) до румунського представництва по візу до Відня. Але нам відмовлено. Вертаючись вечером понад Дністром, ми почули чудовий дівочий спів. Ми стали як зачаровані. Оглядаємося, а це на горі сидить гурток дівчат і співає: «Реве та стогне», «Віють вітри». Сонце заходить. Чудовий захід сонця і прекрасний спів. Так любо й весело стало на душі. Думалося: — Чи може бути в світі краще, як на цій Україні? Навіть наш супутник — поручник маляр — так захопився тим прекрасним вечером і чарівним співом, що сказав: «Як би я радо тут зостався, коли б моя рідня зі мною була!».

Ніччю ми прибули до Кам'янця. Втомлена, сонна, заснути негодна. Думки про пережите за півтора місяці на Україні таки не дають спокою.

Розвідую про можливість виїзду за кордон. Вже маю паспорт кур'єра (дипломатичного. *Ред.*), тільки бракує візи. Одного дня д-р Піснячевський повідомляє мене, що небавом відлетить літак до Берліна і я можу цим скористатися. Майже щодня я ходила на летунську площу довідатися про відлет. Зробила раз пробу лету над Кам'янцем, мовляв, чи серце видержить . . .

За кілька день перед відлетом я довідалася, що моя сестра Катруся (яку замордували бандерівці в Заріччі коло Делятина в 1943 році) є в Проскурові. Я сподівалася, що вона схоче зі мною летіти. Як вона вернулася з України в 1920 році, я з нею зустрілася і розказала про тодішні мої пляни. Вона відповіла, що була б і так скорше не вернулася, бо рішила ділити свою долю разом з армією, де працювала як службовик у ранзі хорунжого.

(Далі авторка спомину описує подорож літаком над Львовом до Шлезька й до Берліну та до Відня, де вона передала українським представникам листи й доручення від Головного Отамана і від д-ра Петрушевича).

Андрій Білинський

НЕ ЗАГРІВАЙМО НАШОЇ ВЛАСНОЇ ІСТОРІЇ!

Товчком до цієї статті стала примітка Редакції «Українського життя» (Чикаго) до моєї статті «Не завагаєшся вчинити ніякого злочину...», ч. 15/78. Там сказано, що обвинувачувати М. Лебедя «у кривавих ділах» з часу II-ої світової війни можна тільки тоді, коли є докази. А ці, що роблять сьогодні закиди М. Лебедеві з приводу вбивств Сушка, Барановського чи Соколовського, висувують «загальникові та голословні твердження, взяті з памфлетів мельниківської літератури. Вони ніяк не можуть заступити фактів і конкретних доказів, невідзовних для поставлення когось під акт обвинувачення.

З таким підходом я повністю згідний. Ба, що більше: в усіх країнах світу існує в кримінальних кодексах стаття, де за неслухне обвинувачення когось у злочині передбачена кара. Коли хтось зробить публічний закид М. Лебедеві, що він давав прикази вбити Сушка (наприклад), то він має право справу віддати до суду, і цей, хто такий закид вчинив, буде засуджений, хіба що він докаже, що М. Лебедь справді видав приказ вбити Сушка.

Автор цієї статті не відважився б робити такого закиду. Та з другого боку ми стоїмо перед недослідженими проблемами вбивств наших громадян. Підпільні терористичні організації існують сьогодні в західних державах. Вони діють, вбивають, грабують, але негайно до своїх вчинків признаються, щоб всі знали, на чие конто вписати даний злочин і хто бере за нього відповідальність. В такий спосіб намагаються ці організації звести в купу програму політичної дії з конкретними вчинками своїх людей і показати світові, що вони, ці організації, не тільки на словах борються, але підтримують свої постулати конкретними вчинками. Таким чином вбивства чи грабунки з політичних мотивів реєструються і творять складову частину історії певного періоду.

В часі другої світової війни діяла на нашій території ОУН-бандерівців і ОУН-мельниківців. Ми пам'ятаємо, з якою жорстокістю вони себе поборювали. Були вбивства, було їх багато! Во-

ни виконувалися особливими методами. Ті, що вбивали чи «видавали прикази» вбивати, не признавалися до вбивств, навпаки, намагалися затушувати сліди, щоб ніхто не знав, хто, кого і за що вбив. Це дуже не по-лицарськи, це дуже низько! Але це і гріх перед власною історією, бо історик не знає, чи це були політичні вбивства, чи може якась приватна помста. Наслідок такий, що він, не маючи доказів в документах, потрактує ці факти як такі, що не належать до історії. І так вийде, що існували і діяли ці дві ОУН, що теоретично акцептували терор як стратегію і тактику своєї політичної боротьби, а практично не відомо, хто, кого, з чийого наказу і з якої причини вбив.

Керуючися цим, вважаю, що я повинен сказати те, що мені відоме і повинно бути відоме усім. Воно стосується також особи Лебеда. Це було приблизно у 1943 р. у Львові. В мене був добрий приятель — Утьо Соколовський. Він співпрацював разом з полк. Сушком. На чому полягала ця співпраця — мені не відомо, бо то справа їхньої конспірації. Одного разу він мені сказав, що на неділю поїде в недалеке село до знайомої учительки, яка його запросила. По нього мала підїхати підвода десь на Стрийську рогачку. За кілька днів зустрів я Утя з забандажованими руками. На мій запит, він розказав таке:

Запрошення учительки було підступом бандерівців. Коли підвода заїхала в ліс, його обступили якісь типи, «арештували», перевели до якоїсь хатини та почали допит. Йшлося про Сушка, про те, що він робить, з ким співпрацює і т. п. Утьо виминав відповідей; мовляв, він не знає, хто вони. Тоді вони його роздягнули до сорочки, зв'язали, під голову поклали його наплечник і сказали, що вечером приїде Лебедь на допит. Хатину вони стерегли. Та в переконанні, що Утьо зв'язаний, не дуже-то цікавилися, що він робить.

А Утьо побачив, що справа серйозна і що коли йому не вдасться втекти, то його вб'ють. В його наплечнику були прибори до голення, м. ін. також бритва. Він поволі зубами розв'язав наплечник, витягнув бритву, розрізав шнурки, якими був зв'язаний, при чому покалічив себе (крім того шнурки були врізалися в шкіру), і напівголий втік. У Львові він негайно зв'язався з Осипом Бойдуником, членом мельниківського проводу, і все йому розказав. Бойдуник списав протокол і передав його до мельниківського «архіву». Сушко і Бойдуник поробили заходи в справі пашпорту для Утя до Берліну, де проживав його брат. Але Утьові не довелося вже виїхати, бо його застрілили на одній з вулиць Львова.

Хто? Ніхто до цього вбивства не признався. Але з історії, яку я тут розказав, видно, що в цьому була рука М. Лебеда. Можна б роздобути з мельниківського «архіву» цей протокол. Але мабуть ці архіви існують тільки в уяві. Такі документи, як згаданий протокол, напевно знищені. Утьо чув велику симпатію до Дарці Коверко, сьогоднішньої п-ні Конюхової, що проживає (мабуть) в Дітройті. Він їй про свою пригоду докладно розказав. Вона може посвідчити про те. Знав про те також проф. Галайчук, та він вже не живе.

Кілька місяців після вбивства Утя Соколовського був вбитий також полк. Сушко. На його могилі прелат Куницький «кинув клятву» на вбивників. Хто його вбив? і за що? Всі скажуть: бандерівці, якими тоді у Львові і в Галичині командував М. Лебедь (про це нема сумніву). Але де докази? Справа в тому, що вбивалося так, щоб не було доказів, і тому можна твердити, що вбили гестапівці або большевики. Але М. Лебедь і його найближчі співробітники знали, що українське громадянство переконане, що вбивства вчинили бандерівці. Коли це не відповідало правді, то він повинен був тоді від цих вбивств відсепаруватися. Але він цього не зробив. Історик матиме тому підставу приписати ці злочини ОУН-бандерівців під проводом М. Лебеда. Чи це може вистачати для кримінального суду, який мав би судити М. Лебеда за вбивство, — це інша справа. Історикові йдеться не про судовий процес, а про писання історії, яка не може над цими вбивствами перейти мовчки.

Ці вбивства знайшли свій відгомін у 1944 р. на одній нараді, скликаній Романом Шухевичем безпосередньо перед відходом німців і приходом радянських військ. Про цю нараду я довідався від Луки Стефановича Павлишина, учителя, абсолювента польської підхорунжівки, що в той час був заангажований у справах УПА. Він був близьким співробітником М. Лебеда. Павлишина зустрів я в таборі Майкадук (Казахстан). В моїх спогадах «В концтаборах СРСР» на стор. 250 я писав:

«В 1944 році через внутрішні конфлікти він відсунувся на бік і з приходом більшовиків влаштувався на посаду директора школи, де працював до 1950 року. Щойно тоді був арештований і засуджений на 25 років таборів. Від нього чув я багато цікавих речей, які торкалися українського підпілля. На жаль, зі зрозумілих причин вони не підходять до публікації в цій книжці».

Павлишин мені розказував, що на цій зустрічі дійшло до різкого зіткнення між Шухевичем і Лебедем. Шухевич закинув Лебедеві, що він зосереджувався на такі речі, як вбивства Сушка

чи Барановського, і не використав того часу для організування партизанських відділів. Шухевич повів себе так брутально, що він просто вигнав Лебеда з наради, а Павлишинові, що був близьким співробітником Лебеда, дав безреченцеву відпустку для порятунку здоров'я.

Павлишин хвалив Лебеда за його згідливість у співпраці, і негативно висловлювався про Шухевича, мовляв, з ним співпраця була неможлива. Щодо Шухевича мали великі застереження його співробітники, м. ін. Леміш (Кук), що після смерті Шухевича перебрав керму.

Коли я вернувся з СРСР і почув, що Лебедь отримав доручення від Шухевича створити УГВР, то я здивувався, бо ж тоді дійшло до повного розриву між Шухевичем і Лебедем. І про ці справи історик хотів би щось знати. Але в нас це все прикривається серпанком таємниці, і навіть тоді, коли ці справи вже належать до минулого і треба про них одверто писати.

Отже, і тоді була мова про відповідальність М. Лебеда за вбивства Сушка, Барановського, Соколовського та ін. В часі тих вбивств перебував у Львові також М. Прокоп, що належав тоді до найближчих співробітників Лебеда. Також і він повинен про ці часи сьогодні одверто звітувати — просто для історика. Бо коли цього не буде, то історик не матиме матеріалу писати історію.

ПЕТРО ГРИГОРЕНКО І ФАШИЗМ

На з'їзді СКВУ в Нью Йорку ген. Григоренко критикував діяльність цієї організації. Він вважає, що СКВУ стоїть під впливом політичних партій і слухає директив збоку. Як відомо, то партії «вождівські», що не відцуралися «науки» ідеолога фашизму Дм. Донцова. На з'їзді СКВУ Григоренко сказав, що «в Україну треба нести демократію, а не фашизм». («Свобода», 1 грудня 1978 р.). Ці слова Григоренка викликали «помітне збен-теження, а то й обурення» на з'їзді СКВУ, як зазначає «Свобода». Промовець далі пояснив, що він в згадці про фашизм «не мав нікого на увазі», і додав, що він на еміграції «не зустрічав українських фашистів». Учасники з'їзду вимагали від Григоренка, щоб він вияснив «поняття фашизму» . . .

Надія Світлична, що недавно прибула з України, промовляла після Григоренка і заявила, що генерал «правильно висловив наші думки», і додала: «Якби виник український фашизм, я б теж виступила проти нього».

Згадкою про фашизм, Григоренко заторкнув болючу рану українського суспільного життя на чужині. Він, Світлична та інші учасники опозиції проти режиму в СРСР не могли читати преси українських вождистів, вихованих на літературі Донцова, Гітлера, Муссоліні. Григоренкові та іншим борцям проти большевицького «червоного фашизму» невідома програма ОУН, в якій написано про «диктатуру вождя нації» і проголошено, що в Україні «існування політичних партій буде заборонене законом. Єдиною формою політичної організації буде ОУН».

В книжці ОУН, виданій у Празі 1939 р., писано, що ОУН заведе в Україні «режим національної диктатури»: «на чолі нації й державної організації стоїть голова держави. Цей вождь нації виводить свої права не з конституції, але із довіря до своєї власної особи» . . .

Учителем ОУНівців був Д. Донцов. Він радив українським фашистам «змести з дороги всі ці лібералізми, демократизми, соціалізми».

Творцям Укр. Народ. Республіки 1917 р. докоряв Донцов, що вони не завели на Україні такого режиму, як «гітлеризм», бо режим тиранії Донцов уважав за найвигідніший для укр. народу.

Не знає П. Григоренко, яку шалену пропаганду вела ОУН в пресі проти демократичного ладу в світі і як вихваляла всяких диктаторів — Муссоліні, Гітлера та інших. Коли б Григоренко знав історію ОУН, то не був би здивований тим, що його слова на користь демократії викликали на з'їзді СКВУ «збен-теження, а то й обурення».

ДУХОВЕНСТВО І ПОЛІТИКА

Було б несправедливо відмовляти духовним особам права мати свої погляди на суспільні справи і висловлювати їх в промовах, розмовах і в пресі. Стоячи поза партіями, духовенство молиться за всіх, і за грішних і за тих, що вважають себе за непомильних. Однак не можна миритися з тим, щоб духовні особи ставали агітаторами за такі партії і за таких провідників, котрі прямують до диктатури і своєю діяльністю порушили закони церкви та загальнолюдські правила моралі.

На жаль, так сталося недавно в Аргентині. Владика Андрій Сапеляк відслужив 14 жовтня 1978 р. в Буенос Айресі панахиду по Степанові Бандері і в проповіді «*нав'язав ідеали Бандери до ідеалів, якими повинна жити сучасна молодь*». Владика сказав: «*Ідеали покійного є і нашими ідеалами. Його боротьба є нашою боротьбою*». («Свобода», ч. 242, 1978 р.).

Ця проповідь мусить непомаду здивувати й огірчити кожного, хто знає *правду* про діяльність С. Бандери та «ідеали» його партії — ОУН. Владика Сапеляк радить українській молоді йти за «ідеалами Бандери». Мало того: єпископ Української Католицької Церкви приписав усім українцям «ідеали Бандери». Що то за ідеали?

Свого часу С. Бандера писав у мюнхенській газеті «Український Самостійник» 5 лютого 1950 року:

«Починаючи від 1945 року, різні кон'юнктуристи, роблячи з себе речників «демократизму», намагаються втягнути українську самостійницьку політику в таку ж саму гру в демократію, яка відбувається на міжнародному форумі... Справжнім мотивом того галасування не були дійсні потреби українського визвольного руху й українське ество, а безкритичне сприймання й нерозуміння того, що по суті діється в міжнародному житті, плитке бажання уподібнитися до зовнішнього світу, до актуальної моди».

Це значить, що С. Бандера вважав демократичний лад за *противний* українському характерові («еству»). Однак він радив своїм партійцям уживати демократичної термінології в пропаганді в демократичних країнах:

«Великого значення набирає розрізнення між властивою, повною програмою, на якій мобілізується і формується власні сили, і політично-пропагандною тактикою на окремих відтинках».

«*Повна програма*», про яку писав Бандера, це *диктатура* його партії. А «на окремих відтинках» (в пропаганді між чужинцями-демократами) слід надягати «демократичну» маску.

Дійсно, партія Бандери-ОУН, що називає себе «революційною»,

щиро йшла і йде за порадами свого вождя, виконуючи «повну програму»: пресі, в пропаганді, в агітації ватажків ОУН не знаходиться доброго слова про устрій демократичних країн, в яких послідовники Бандери оселилися. Зате повно похвал для диктаторів — живих і мертвих. Покійний Д. Донцов був пильним співробітником преси С. Бандери.

Бандера і його партійці вірні «ідеалам» партійної диктатури. Чи ці «ідеали» є і «нашими ідеалами», як казав у своїй проповіді владика Сапеляк?

Тому що єп. Сапеляк у проповіді в Аргентині накинув усім українцям «ідеали Бандери», то українці, незгідні з диктаторською «повною програмою» Бандери, мають повне право відмежуватися від цього і протестувати. Аджеж диктаторські «ідеали» довели партію Бандери до страшних злочинів, до братовбивства в час другої світової війни.

ОУН(м) видала в 1941 році книжку — «На руках Бандери українська кров» —, де є імена невинних жертв злочинного шаленства. Чи це «наші ідеали», про які говорив у проповіді в Аргентині владика Сапеляк?

Мусить нарешті сказати ясно українське духовенство — православне й католицьке — що «ідеали» братовбивників не можуть бути українськими національними ідеалами, і не робити реклями тим партіям та їхнім ватажкам, що порушили Божі й людські закони.

ПІЗНАЙМО ПРАВДУ!

Чи треба знати правду про наше давноминуле і факти з недавньої бувальщини? Хто сказав би, що не треба? Аджеж без правдивого знання того, що діялось в Україні й світі, все будемо блукати в темряві. Комуністична тиранія, що панує над нашим народом, це знає. Тому «партійна наука» фальшиво описує історію України або замовчує факти, невідгідні для московських царів і для теперішніх «червоних» володарів Кремля.

Видавництво «Наше Слово», від самого початку, дає читачам відомості, основані на документах, бо така інформація помагає самостійно оцінити події і діяльність різних осіб та організацій, які залишили слід (добрий чи лихий) в українському суспільному житті. Хоч документи, взяті з різних архівів, показують немало фактів невеселих, навіть огидних, однак ми вважаємо, що правдиве знання подій і людей вийде на користь нашому народові: так гірке лікарство вертає здоров'я недужому організмові.

Найвидатніші творці української культури — Григорій Сковорода, Тарас Шевченко, Михайло Драгоманов, Іван Франко — були послідовними борцями за правду в житті і в науці. Шевченко радив землякам пильно вивчати минувшину України:

«Все розберіть, та й спитайте тоді себе: що ми? Чиї діти? Яких батьків? Ким, за що закуті?»

М. Драгоманов відкидав усяке фальшування в науці й політиці.

«Неправда не просвіта», — це був його клич проти тих, що демагогією, обманом простодушних щирих людей надіялися добитися успіхів.

Найбільший український історик Михайло Грушевський поставив як мотто (клич) в першому томі своєї «Історії України Руси» слова із евангелія апостола Івана: *«І пізнаєте правду і правда вас визволить»*. Про силу правди в житті народу свідчить приповідь: *«Все минеться, одна правда зостанеться»*.

У нас навіть ті, що в практиці своїй ідуть за порадами А. Гітлера, мовляв, для успіху пропаганди треба користатися «грубою брехнею» (*dicke Lüge*), деколи прикривають фальшиву пропаганду заявами про свою «щирю любов» до правди. Так, автор статті — *«З'ясуймо справу точніше»* («Укр. Самостійник», ч. 34, 1960 р.) дуже сміливо виступив як оборонець правди при вивченні нашого минулого:

«Треба ставитись позитивно до поважних досліджень недавнього минулого, що мають вияснити правду і тільки правду, без огляду на те, чи вона є комусь приємна чи прикра. Навіть найприкріша правда є позитивом, бо на ній можна будувати майбутність і з неї вчитися».

Золоті слова... На жаль, автор статті та його партійці «далече отстоять» від проголошеного правила — шанувати правду: про своє недавнє минуле вони пишуть у душі «партійної науки», яка труїть мозки читачів по обох боках Залізної Завіси, що розділила Європу після другої світової війни.

Сподіваємось, що документи, опубліковані в цьому Збірнику, допоможуть читачам збутися ілюзій, створених несовісною пропагандою. Знання правди потрібне особливо молодим українцям і українкам, бо люди старшого віку відходять і молодь мусить взяти на себе відповідальність за будучність нашого народу. Щоб оминути помилки своїх попередників, українська молодь мусить знати й діла тих, що діяли «без пуття, без чести, без поваги, без правди», дбаючи за свої егоїстичні вигоди й інтереси.

ПОЛІТИЧНИЙ ВЕРТЕП

Вертеп — ляльковий народний театр — був поширений в Україні особливо в 16—17 століттях. У Вертепі було дві сцени: на горішній показували події з життя і смерти Ісуса й святих, на нижній сцені, для розваги, були представлені всякі комічні пригоди.

Документи з архівів, які тут друкуємо, належать до вертепу трагикомічного. «Ність тайная, аще не открытєся» (нема нічого тайного, щоб не розкрилося), написано в Біблії. Мусить громадянство знати *правду* про діяльність тих осіб, що в недавньому минулому й нині славляться як мудрі й далекозорі політичні провідники.

I

Журналіст Микола Лівіцький на ювілей н'ятиліття диктатури Гітлера в Берліні.

Микола Лівіцький жив перед другою світовою війною в Женеві, як і його приятель Михайло Єремїїв. Обидва були фінансовані із Варшави. «Ганебна залежність», — казав про цю службу Ісаак Мазепа, голова уряду УНРеспубліки з р. 1919—1920.

1933 р. в Німеччині прийшов до влади Гітлер, і в різних українських групах поширилися надії на німецького Фюрера. ОУНівці на Закарпатті називали Гітлера «вуйком» . . .

Не дрімали й ті, що годувалися з польського «корита». В надії на Гітлера, вони почали шукати контактів з Берліном, а також з Римом, де мав владу Муссоліні. В якій формі відбувалося це запобігання перед диктаторами, показують документи із німецького архіву міністерства закордонних справ.

Лист із Женеви від німецького консула до Берлінського міністерства закордонних справ про охоту М. Лівіцького взяти участь у ювілей Гітлерового режиму в Німеччині. Дата — 21 січня 1938 р. Переклад:

«Згаданий у попередньому звідомленні український журналіст Микола Лівіцький повідомив тут, що він має бажання поїхати в Берлін у другій половині наступного тижня, приблизно

на 8 днів, щоб взяти участь, як спеціальний кореспондент української паризької газети 'Тризуб', в святкуванні п'ятиліття національного здвигу. Лівіцький уже відбув подібну подорож до Італії на свято заснування Імперії.

Я маю враження, що п. Лівіцький хоче бути в Берліні не тільки як журналіст, але насамперед буде старатися діяти в дусі думок пересланого попередньо листа пана Прокоповича до пана державного міністра закордонних справ. Оскільки можна думати, що в відповідному відділі міністерства закордонних справ інформації Лівіцького про положення в Україні будуть інтересувати, я просив п. Лівіцького зголоситися в міністерстві у п. радника барона фон Велка. Я був би вдячний, коли б теж п. посол Ашманн або п. тайний радник Каценбергер були повідомлені про відвідини згаданого журналіста, щоб йому були дані звичайні вигоди. В інтересі піддержування взаємин з Лівіцьким, я привітав би, коли б в час ювілею він був трактований нарівні з там перебуваючими журналістами». Підпис — Кросль.

II

М. Лівіцький вітає прилучення Австрії до Гітлерової імперії.

«Коваль коня кує, а жаба й свою лапу дає», — ця приповідка характеризує підлецування деяких українських емігрантів до сильних сього світа.

Лист М. Лівіцького до міністра Ріббентрона, писаний 15 березня 1938 року:

«З доручення пана голови уряду Української Народної Республіки В. Прокоповича, я маю, пане міністре, велику часть, передати до Ваших рук найкращі побажання українського уряду на вигнанні з приводу возз'єднання Австрії з Німецькою Імперією. Це велике діло ще раз показує, що правильні прямування народу завжди доводять до переможного кінця, і це дає нам сили в нашій непохитній вірі в скоре визволення нашої Батьківщини від московсько-большевицької окупації. З найліпшими бажаннями німецькому народові і його Фюрерові, я прошу Вашу ексцеленцію прийняти вирази моєї високої пошани. Микола Лівіцький, секретар».

Бракує тільки «Гайль Гітлер». Але інші емігранти й цього досягнули. Мовляв, «масло каші не пошкодить»... М. Лівіцький цим способом протоптав собі стежку до Берліну: 1941 р., після походу Гітлера на Схід М. Лівіцький був прийнятий на службу

в Берліні і там він до кінця війни вів пропаганду через радіо українською мовою, хвалив політику і режим німецького Фюрера.

Це «стаж» М. Лівницького до титулу «президента Української Народної Республіки в екзилі». Словом, президент «на всю губу»...

Урядовці Берлінського міністерства закордонних справ охоче прийняли до відома поклони М. Лівницького перед німецьким Фюрером. Про це свідчить запис в актах міністерства з 5 квітня 1938 року:

«УНР в останньому часі нераз висловила свою лояльність до націоналсоціалістичної Німеччини; між іншим, був тут два місяці тому п. Микола Лівницький, щоб вступити в контакт з німецькими установами; він зголосився також у міністерстві закордонних справ»...

М. Лівницький передав у міністерстві *меморандум В. Прокоповича* з датою 10 січня 1938 року. В тому меморандумі В. Прокопович писав:

«Національний український уряд покладає великі надії на діло, почате для активної оборони проти московської небезпеки, проголошене антикомуністичним договором, і заявляє свою готовність коляборувати в спільній справі для рятування цивілізації».

Таким чином, дехто збирався, спільно з Гітлером, Муссолінієм та японським Мікадом спасати світову культуру...

III

В. Прокопович до німецького Фюрера з подякою і великими надіями.

Миколі Лівницькому Берлін ласкаво дозволив бути гостем на торжествах п'ятих роковин диктаторського режиму в Німеччині. Ця відомість так утішила прем'єра В. Прокоповича, що він вирішив послати меморандум до самого Фюрера і передав його через Женеву, доручивши це М. Лівницькому. Прокопович боявся, щоб його лист до Гітлера не потрапив до французької цензури. Тому він подав у передмові до меморандуму адресу М. Лівницького в Женеві: 23, rue Sautter. Лист до Гітлера, писаний французькою мовою, має дату 29 вересня 1938 р. Тут переклад:

«Ексцеленціє, маю честь представити Вам доданий тут меморандум законного уряду України, який дає свій погляд на упорядкування міжнародних проблем і зокрема проблем європей-

ського Сходу. Ваша Ексцеленціє, я щасливий, що можу при цій нагоді висловити Вам повну вдячність українців за Вашу тверду позицію супроти московського комунізму, руїнника цивілізації і смертельного ворога українського народу. Цей факт дає нам надію, що в момент остаточного упорядкування проблем європейського Сходу Ви не облишите ужити Вашого впливу, щоб уможливити здійснення права народів на самовизначення в цій частині світу. Я дозволяю собі, Ексцеленціє, рівнож зовсім особисто подякувати Вам за велику прихильну уважність до частини українського народу, приєднаного до Чехо-Словаччини. Звольте, Ексцеленціє, прийняти запевнення моєї найвищої пошани. Вячеслав Прокопович.

В. Прокопович не догадувався, що німецький фюрер і не думав про право народів на незалежність, а готувався зробити Схід Європи колонією Німеччини.

VI

Вирази лояльності до диктатора німецької імперії приходили від різних осіб, що сподівалися від Фюрера великих і багатих милостей. У великій ласці був у Берліні *Павло Скоропадський*, котрий мріяв, що Гітлер pomoже йому знову прийти до панування над українським народом, і був вірний Райхові. За це Скоропадського хвалили в Берлінському міністерстві. Так, урядовець Шліп (Schlier) писав до державного радника фон Вайцзекера 21 грудня 1937 р., що німецькі урядові кола *«ставляться прихильно до гетьмана Скоропадського, щодо його лояльності (Loyalität) до Німеччини нема ніяких сумнівів»*.

Скоропадський мав сильного покровителя в особі ген. Гренера, котрий підготував переворот 29 квітня 1918 р. в Києві, що дав Скоропадському владу. В тайних документах німецького міністерства закордонних справ з року 1927 записано розмову Гренера в міністерстві. Він просив фінансової допомоги для Скоропадського: *«Бувший гетьман Скоропадський дожив до кінця своїх грошових засобів і більше не в стані забезпечити оплачувану від нього організацію (то був «Союз хліборобів» — Ред.) та себе і його родину із семи осіб»*.

Гренер зазначив, що партія Скоропадського мала велику вагу для Німеччини, і що на неї слід витратити гроші. Генерал сказав, що Скоропадський і його партія *«абсолютно надійні приятелі Німеччини» (absolut zuverlässige Freunde Deutschlands seien)*.

Старання ген. Гренера за його приятеля Скоропадського мали

успіх. В записі міністерства закордонних справ з 29 квітня 1927 р. стоїть, що «в наслідку того пан гетьман Скоропадський одержав від міністерства суму 10.000 марок; така сама сума була видана і з державної канцелярії (президента Гінденбурга — Ред.)... В січні цього року (1928) щонайменше 20.000 марок, але мабуть 30.000 марок виплачено п. Скоропадському на допомогу».

Однак партії («Союз хліборобів») і самому Скоропадському цих субсидій не вистачало і він далі просив грошей:

«Скоропадський знову дуже сильно добивається допомоги», записано в тайних актах міністерства закордонних справ 29 травня 1928 р. (Geheimakten 118/3, 1927—1928).

Прихильники Скоропадського, він сам і його син Данило — старалися оправдувати довір'я німецьких грошедавців. Про це є в актах Берлінського міністерства закордонних справ (1936—1938).

Німецький консул доносить своєму міністерству з Клівленду листом з 19 жовтня 1937 р., що на прийнятті в тому місті син П. Скоропадського Данило «хвалив Німеччину і особливо висловив надію, що український народ створить такий рух, як націонал-соціалізм і подібно до німецького народу відновить свою свободу». За вірну службу Німеччині Берлін похвалив партію Скоропадського. В записі з 22 грудня 1937 р. зазначено:

«Міністерство закордонних справ поділяє погляд Тайної державної поліційної установи (Гестапо), що співпраця з послідовниками гетьмана можлива, бо він лояльний до Німеччини».

V

Данило Скоропадський в Англії.

Син П. Скоропадського Данило виїхав перед 2 Світовою війною із Німеччини в Англію. Герман Раушнінг, президент сенату тодішнього Вільного Міста Данцінг, мав допомогти Д. Скоропадському фінансово, на прохання німецького уряду, котрий був заінтересований у тому, щоб син лояльного до Німеччини батька дістався до Англії. Раушнінг покинув Німеччину в 1936 р., протестуючи проти політики Гітлера, що прямував до війни. В книзі, виданій у Лондоні, 1942 р., — «Makers of Destruction» (Творці руїни) Раушнінг писав між іншим:

«Поміж цими досі проживаючими останками послідньої війни не було менш дивовижної особи як Скоропадський, котрого німецька найвища команда армії проголосила головою незалежної

Української Держави і котрий жив на чужині в передмісті Берліну після нещасливого закінчення війни; у своєму передмісті він мав двір в смутно обмежених обставинах . . .

Одного дня до мене прийшов у Данцігу гетьманів син з довірною інструкцією від особи в міністерстві і просив допомоги для групи, котру гетьман підтримував в Англії. Труднощі обміну не давали можливости в той час міністерству постачати потрібні фонди в чужій валюті. Чи прийде на допомогу Данцінг, що тоді ще міг робити без обмежень міжнародні грошові трансакції? Молодий чоловік (то був Данило Скоропадський, *Ред.*), інженер по професії, запропонував мені уживати його зв'язків у Лондоні для цілей нацистичної пропаганди. Він казав, що вони мають широку сітку персональних зв'язків. Деякі з його людей залежали від регулярних субсидій (від німецького уряду. *Ред.*). Цей молодий чоловік мав розказати мені дуже інтересні справи про можливості підземної пропаганди. Я запитав Берлін і одержав відповідь, що це буде згідне з бажанням державного підсекретаря, коли українцям буде дана тимчасова допомога». (Стор. 127—128).

В Англії Данило Скоропадський, як особа, зв'язана з урядом Гітлера, був в час війни конфінований і не мав ніякого довір'я в цій демократичній країні.

До шукачів ласки у володарів Німеччини прилучилися й інші. В актах Берлінського міністерства закордонних справ знаходиться меморандум Олександра Севрюка з 22 січня 1938 р. Цей бувший посол УНР у Берліні (після Берестейського договору 1918 р.) писав:

«Націоналсоціалістичний світогляд Третньої імперії творить нову ідеологічну основу для оправданих українських прямивань до самостійности».

VI

Ріко Ярій.

Уже в кінці 20-тих років появляється на горизонті Ріко Ярій, що мав великий вплив на створення ОУН 1929 р. В актах Берлінського міністерства закордонних справ є лист Ярого з 8 листопада 1928 р. Він посилав, згідно з дорученням, найновіші фотознімки з Польщі:

«Для всіх дальших інформацій я стою, в разі потреби, завжди . . . до диспозиції».

Ярій знайшов собі довір'я в українських політичних колах. Він заснував — з німецькою допомогою — журнал «Osteuropäische Korrespondenz» і стояв на чолі «Українського Бюра» в Берліні.

«Osteuropäische Korrespondenz» мала від міністерства закордонних справ щомісяця суму 500 марок. Але Р. Ярій фігурував у Берліні як представник української преси зі Львова і був довіреною особою посла до польського союму Дмитра Левицького (Записи з 15. 7. 1930 р. і 19. 7. 1930 року).

VII

Євген Петрушевич у Берліні.

Одночасно з групою Скоропадського в Берліні перебував із своїми прихильниками бувший голова Української Національної Ради Західної Области УНР, «Диктатор» *Євген Петрушевич*. Він втратив надію на справедливість західних великодержав, що подарували Галичину Польщі, і сподівався рятунку зі Сходу, з Москви. В тайних актах Берлінського міністерства закордонних справ є запис з 29 травня 1928 р.:

«Петрушевич живе в приятних взаєминах з тутешнім советським посольством... Він бачить противників українського народу тільки в поляках».

Також німецька політика була вороже настроєна до Польщі і була в приятні з Москвою; тому вирішено в міністерстві піддержувати групу Петрушевича субвенцією щомісяця в сумі 2.500 марок. Свій політичний плян описав Петрушевич у листі до «Berliner Börsen-Zeitung» з 24 листопада 1932 р.:

«В інтересі українських областей, поневолених поляками й румунами, я ставлюся прихильно до Української Советської Республіки, де знаходиться основа і маса українського народу і про поміч якого у боротьбі Західної України за визволення від чужого панування ніяк не можна забути».

VIII

Голоси українців-німецьких громадян, котрі раділи тим, що Фюрер прилучив Австрію до Райху.

Після приєднання, що сталося 13 березня 1938 р., проф. Іван Мірчук, директор Українського Наукового Інституту в Берліні, разом з іншими українцями з групи Павла Скоропадського, вирішив видати заклик до українців-австрійських громадян, щоб голосували за злуку з Німеччиною в плебісциті 10 квітня 1938 р.:

«Ми — українці в столиці Райху, що віддавна тішимося відгодою бути громадянами Німецького Райху і щирим серцем спільно переживаємо відродження Нової Німеччини та її порив до світової великодержави, вітаємо бувших австрійських громадян української національності, нині громадян з'єдиненої Німецької Імперії. В цю історичну годину є для вас, нові громадяни Великонімецького Райху української національності, тільки один клич, що сповняє наші серця, тільки одна заповідь, що лунає в цілій Німеччині: — Фюрерові німецької нації і з'єдинителеві Німецької Імперії, поборникові світового большевизму наше — Так. А. Скоропис-Йолтуховський, проф. І. Мірчук, дипл. інж. С. Капустяк».

Це убоге свідоцтво холопства, яке собі автори написали й підписали. Заклик передав І. Мірчук на затвердження в міністерство закордонних справ у Берліні. Відтіль запитали ради у Гестапо і дістали відповідь, що українців-німецьких громадян було дуже мало. Щоб збутися цієї справи (мабуть і гестапівці побачили, що автори Заклику «передали куті меду»), Гестапо повідомило, що не має нічого проти бажання німецьких громадян українського роду впасти на коліна перед Фюрером і його імперією, тільки не порадило оголошувати підписи авторів Заклику, щоб не дратувати інших українців, противників Скоропадського...

IX

Приятель Миколи Лівичького, Михайло Єремійв, «дві матки ссе».

Одночасно з М. Лівичьким харчувався в Женеві з польського «корита» також журналіст Михайло Єремійв. Щоб поліпшити свої фінанси, Єремійв знайшов шлях до німецького «жолоба». Про Єремієва писано у листі до німецького генерального консула в Женеві Кроєля із Берліну 10 грудня 1937 року. Урядовець міністерства Шліп писав у листі:

«Берлін, 18 грудня 1937 р. Дорогий пане Кроєль! Дуже вам дякую за ваш дружній лист з 2 грудня і за пересилку меморанда про емігрантські організації, разом з додатками. Цей меморандум має в собі, поряд з многим нам відомим, дещо нове і він був інтересний для пана фон Велка і для мене.

Тому що п. Єремійв уже дістає регулярну допомогу, я хотів би тепер відмовитись знову просити окремої нагороди (для Єре-

мієва — Ред.) у пана Дінстманна (очевидно, скарбника — Ред.), від котрого наш відділ мусів останнім часом дуже багато вимагати. Виписки із меморанда (Єрмієва — Ред.) я передав також до відома Тайної Державної Поліційної установи... (Гестапо — Ред.).

Згідно з вашою пропозицією хотів би я ще просити вас дістати від п. Єрмієва інформацію про грузинські організації в Німеччині та про їхніх провідників (князя Абхазі і Тита Маргвелашвілі) та про їхні взаємини з грузинськими організаціями поза Німеччиною».

Х

Надії українських вождистів в Америці на прихильність Гітлерового уряду до України.

«Організація Державного Відродження України» (ОДВУ), створена як помічна група ОУН, мала великі надії на німецьку імперію. В архіві міністерства закордонних справ німецького Райху є лист Центральної Управи ОДВУ до міністра Ріббентропа з 18 березня 1938 р., писаний англійською мовою:

«Його Ексцеленції Йоахимові фон Ріббентропові, міністрові закордонних справ, Берлін, Німеччина. Ваша Ексцеленціє! З цим я посилаю копію резолюцій, прийнятих масовим вічем американських громадян українського роду, яке було скликане Організацією Державного Відродження України 13 березня 1938 року і відбулося в Українському Народному Домі в Нью Йорку. Я надіюся, що Ваша Ексцеленція прийме до відома ці резолюції і використає свій вплив на оборону українського народу, що живе під польською владою. Ваш дуже щирий Євген Скоцко».

Автори цих резолюцій не подумали, з якої речі мав би уряд Гітлера журитися долею українського народу і брати його в свою оборону? Причина цього запаморочення дуже проста: преса ОУН і видавництво Д. Донцова у Львові без міри прославляли Гітлера і режим фашизму, і надіялися, що диктатори-фашисти прихильно поставляться до України. Донцов видав у Львові біографію Гітлера (автор Р. Єндик) і навіть життєпис португальського диктатора Салазара (автор Ю. Русов). Провідники ОУН вірили, що Гітлер визнає їх за рівних, коли вони навчаться задирати праву руку вгору і проклинатимуть демократію як устрій, що «веде народ до руїни»...

Лист Андрія Мельника до Й. Ріббентропа.

Ще й досі пропагандисти всіх фракцій ОУН стараються представити громадянству свою діяльність як ворожу до фашизму — італійського та німецького. Цьому суперечать похвальні книжки, статті й промови ОУНівських провідників, надруковані після смерті Д. Донцова, запеклого ворога демократичного ладу і пропагатора тиранських режимів на чолі з «лучшими людьми» — членами диктаторської ОУН. З цим у парі були надії ОУНівців на допомогу українцям від Гітлера в боротьбі за визволення України.

Хоч німецький уряд показав ясно своє відношення до української справи (передача Закарпаття мадярам у березні 1939 р.), однак провідники ОУН не перестали надіятись на Гітлера, як на союзника в боротьбі українського народу за волю. В цьому дусі написав лист до Й. Ріббентропа вождь ОУН Андрій Мельник 2 травня 1939 року.

В листі висловлено надію, що війна Німеччини проти Польщі дасть можливість українцям скинути польський режим. А. Мельник зазначає в листі, що визволення українців від режиму Москви може статися наслідком воєнного конфлікту. Німецькому міністрові він радив звернути увагу на фанатичну, готову до боротьби ОУН, як союзницю Гітлерової Німеччини:

«До його Ексцеленції Імперського міністра закордонних справ фон Ріббентропа, Берлін.

Ваша Ексцеленціє! Від розпаду Української Держави в роках 1918/20 зусилля української нації для досягнення її найвищого ідеалу не спинилася ані на хвилину: це — державна незалежність на всіх етнографічних областях, котрі збройною силою, проти волі українців, були окуповані Росією, Польщею, Румунією і Чехословаччиною. Українське прямування до незалежності було продовжене політичною активністю, зовнішньою пропагандою та широкою підготовою народу до відновлення державної самостійності. Події останніх 20 років на українських землях виразно доказали, що, незалежно від внутрішнього положення окупантів українських областей і незалежно від міжнародної ситуації, українські націоналісти, захоплені фанатичною вірою в перемогу націоналізму, будуть непохитно тревати в своїй боротьбі за об'єднання всіх українських земель у самостійній державі.

1938 року була створена в границях нової Чехо-Словаччини Карпатоукраїнська держава, котра, не вважаючи на порівняно

з іншими українськими землями відсталу національну свідомість свого населення і всупереч надзвичайно тяжкому матеріальному положенню, ясно виявила волю і здібність до державного життя уже в коротких місяцях свого буття. В березні 1939 р. Карпато-Україна виступила збройно проти наступу угрів.

При оцінці внутрішніх сил Советського Союзу виходить, що труднощі політичної ситуації внутрішньої і зовнішньої примушують Москву до уступок населенню і до політичних концесій поневоленим народам, і хоч це веде до ослаблення режиму, але не має рішальної ваги для визвольної боротьби українців та інших поневолених народів, поки Советський Союз не попаде в серйозний зовнішній конфлікт.

Однак необхідно ужити всяких заходів для підсилення української боротьби за свободу, бо це буде мати вагу для вислідів війни. Положення в українських областях в Польщі дійшло нині до небувалого напруження. Можливі полегшення зовсім не міняють дійсності, також рішення української проблеми в границях польської держави, після дотеперішніх спроб і досвідів, не заслуговує уваги. Політично-психологічні передумови для відірвання західно-українських областей від Польщі застаються фактом, якого ніхто не може змінити. Для успішного здійснення такої акції, при створенні сприятливої міжнародної ситуації, необхідна тільки зброя.

Організація Українських Націоналістів (ОУН) як єдиний і дійсний носій і вождь української нації, маючи найбільший вплив на українство завдяки своїй активності, жертвенності і далі — *світоглядом споріднена з однаковими рухами Європи, особливо з націоналсоціалізмом у Німеччині та з фашизмом в Італії*, з уваги на вже проведене нове упорядкування Центральної Європи та з уваги на історичну необхідність нового зформування Східної Європи, має честь передати Вашій Ексцеленції цей лист і звернути Вашу увагу на вгорі згадані факти.

Андрій Мельник. Вождь Українських Націоналістів».

Мабуть тішилися службовці німецького міністерства, читаючи лист ОУНівського фюрера до Ріббентропа. Хоч Берлін цинічно уживав «української карти» у своїй політиці, але фюрер українських націоналістів не посмів згадати в листі до Ріббентропа, що сам Гітлер звелів малярському урядові захопити решту Закарпаття в березні 1939 року. То було «впорядкування Центральної Європи», якому радів вождь ОУН, коли німецький фюрер одночасно послав своє військо в Чехію 15 березня 1939 року. В той час Гітлер готував уже союз із Сталіном, щоб разом «упоряд-

кувати» проблеми Сходу Європи. Через спільну агресію на Польщу, фюрер подарував Москві західні українські землі.

Але А. Мельник висловив надію, що Гітлер своїм військом буде визволяти Західну Україну від польського панування. Він радив Ріббентропові готуватися до походу на Схід та помагати «українській боротьбі за свободу» . . .

Щоб забезпечити собі прихильність Гітлерового уряду, фюрер ОУН писав, що його партія світоглядом споріднена з фашизмом німецьким та італійським. Тому ОУН мала б стати союзницею Берліну й Риму і активною учасницею «нового упорядкування Східної Європи», бо належала до «фашистівського інтернаціоналу» . . . В міністерстві Ріббентропа напевно дивувалися з наївних надій ОУНівського фюрера. Адже ж «світогляд» Гітлерової партії уважав слов'янські народи за «нижчу расу», засуджену історією на службу німецькому «народові панів» (Herrenvolk), а то й на фізичне знищення.

В ОУНівських книгах і газетах після другої світової війни шириться фальшива пропаганда, мовляв, ОУН від перших днів своєї діяльності була проти фашизму і проти німецького імперіалізму. Лист Андрія Мельника до Ріббентропа ясно свідчить, що ОУН брала приклад з фашизму італійського і німецького, мала з ними однаковий «світогляд» і «мораль».

В міжнародній політиці ідейна, світоглядова спорідненість не грає ролі. Тяжко ворогують «споріднені» китайські і московські комуністи. Кремль двічі послав своє військо, щоб «упорядкувати» внутрішні справи «споріднених» комуністів в Угорщині та в Чехо-Словаччині. ОУНівська писанина, повна «фанатичних» фраз — це свідоцтво політичного убожества, яке виставив собі і своїй партії А. Мельник листом до Ріббентропа. Він назвав ОУН «єдиним і фактичним носієм, і вождем визвольної боротьби українського народу». Ця пропаганда засліпила не одного легковірного українця. Але вийшло так, як написано в Біблії:

«Сліпий сліпого веде і обоє в яму попадають».

Матвій Стахів про Організацію Українських Націоналістів

ОУНівці «обходять» своє 50-ліття. 1929 року Євген Коновалець зібрав своїх вірних на раду в Відні і там проголошено створення ОУН. У затінку цього збіговища наївних фанатиків, що захоплювалися вождями фашизму — Муссолінієм, Гітлером та іншими вождями-диктаторами, стояв відомий «ріттмайстер» Ріко

Ярий, з «немалими фінансами». Але це не перешкодило провідникам ОУН ширити пропаганду, мовляв, ОУН спирається «на власні сили». І досі ОУНівська «партійна наука» *обходить*, замовчує, обминає факти, не пише правди про минуле ОУН: про поклони перед диктаторськими режимами, про службу ОУНівців чужим силам, про роздори в цій партії, що довели до кривавих усобиць і принесли смерть невинним людям.

Матвій Стахів, що був секретарем Української Соціалістичної Радикальної Партії у Львові до вересня 1939 року, дав оцінку програми ОУН у статті, яку написав у Скрентоні 1952 року, під псевдом — В. Теревельський. М. Стахів помер в Америці 1978 року. Стаття має заголовок:

«ЯКА ПРОГРАМА ОУН?» Автор писав у своїй статті:

Кожну партію можна пізнати по її програмі. Політичні організації в світі не тільки не ховають своїх програм перед людьми, але ще їх масово поширюють летючками, брошурками і книжками з поясненнями. Тому справедливе було б питання: Яка ж програма ОУН? Питання треба ставити без додатків, як це звичайно роблять, коли пишуть про ОУН Бандери, ОУН Мельника чи ОУН о. Гриньоха. Бо ж справді, ніде не стрінете ні брошури, ні летючки ні книжки, в якій була б надрукована повністю програма ОУН.

Мені вдалося випадково знайти цю програму, надруковану окремою брошурою в 1940 році. Тепер цю брошуру трудно дістати, бо всі ОУН стягають примірники цієї брошури з обігу, так що вона тепер стала великою рідкістю.

Передо мною лежить книжечка під заголовком: «*Політична програма й Устрій Організації Українських Націоналістів*». На ній зазначено: «Видання Проводу Українських Націоналістів». Рік 1940. Місце друку не зазначено, але папір вказує на Аргентину. Також на окладинці є печатка в англійській мові «принтед ін Арджентайна», яку треба було дати при пересилці брошури до ЗДА, бо інакше не пустила б митна влада до Америки. В брошурі є довша передмова (сторони 3—22). Після того від сторінки 23 до 51 надрукована повна й дослівна програма ОУН із заміткою: «Ухвалено Другим Великим Збором Українських Націоналістів у серпні 1939».

В розділі другім програми (стор. 28) міститься «державний лад», який передбачає ОУН для України. Згідно з цією програмою, ця держава має опиратися на «понадклясовості» і «проти-партійності». Цю фразеологію кожний знає із фашистівського словника. Тому після такої передмови нема вже чому дивуватися,

коли точка 4-та цього розділу програми ОУН виразно постановляє, що в Українській Державі, яку мали б під своєю владою члени ОУН, не було б *рівноправности громадян*: «Тільки соціально-творчі складники української нації будуть управненими і гідними участи в кермі державою», — так написано в цій точці програми. Звичайно, право рішати, хто «соціально-творчий» мала б сама ОУН...

В дальшій точці програми число 6 цього самого розділу говорить: «Лише диктатура Вождя Нації забезпечить державі внутрішню силу й відпорінсть». Значить ситуація ясна: «диктатура Вождя Нації» («вождя нації» призначила б ОУН!) — ось майбутній лад України, згідно з програмою ОУН...

За саму «диктатуру Вождя» не мали б охоти класти своїх голів члени ОУН. Щоб вони йшли за «вождем нації», то програма передбачає для них становище наділеної особливими правами шляхти, на зразок нацистської чи комуністичної партії. Про це говорить точно і виразно точка 12 програми на стор. 29 книжки:

«Існування політичних партій буде заборонене законом. Єдиною формою політичної організації буде ОУН...»

Ось така програма ОУН. Кажемо ОУН без додатку, тобто однаково всіх трьох її крил, бо ні одна ОУН ніколи й ніде не відреклася цієї програми і не скасувала її.

Деколи ОУНівці всіх 3 течій, для демагогії, пишуть, що вони «ліпші демократи» ніж усі інші українські партії. Але вся їх преса, увесь їх організаційний устрій і система виховання членів свідчать, що фактично у всіх цих трьох ОУН діє давня диктаторська, тоталістична програма.

Тепер кожний громадянин може притиснути до муру кожного члена ОУН, все одно якої, та питати його публічно про те, як то його партія може боротися за волю народу, коли вона фактично і формально має плян партійної диктатури над народом?

ЧИ НАША ЗЕМЛЯ БЕЗСУДНА?

Редакція друкує під цим заголовком заяви, видані з приводу спроб деяких організацій та осіб виправдати криваві злочини Миколи Лебеда, відомого начальника Служби безпеки ОУН в час другої світової війни. Нам доводилося чути слова, що М. Лебеда не можна вважати за винного, поки нормальний незалежний суд не покарав його згідно з законами демократичної держави.

Ідучи за цією «логікою», можна б визнати «невинними» Гітлера, Гімлера, Геббелса, Бормана та інших німецьких вождів, бо вони не стояли перед ніяким судом, хоч мали на совісті смерть мільонів людей різної національності.

Коли б М. Лебедь відважився виступити перед будь-яким судом в надії на виправдання (реабілітацію), то зустрів би численних свідків, котрі бачили його як організатора і учасника злочинів, що кричать до Неба по справедливості. М. Лебедь мовчить, але його беруть в оборону різного роду поплентачі. Нехай незалежні, безсторонні читачі цього Збірника, скажуть, чи можна назвати відповідальних за братовбивства порядними людьми.

Редакція Збірника «Наше Слово»

1 травня 1978 р.

ЗА ЕТИКУ В СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ

В місячниках «Наш Голос» (Трентон) і «Нові Дні» (Торонто) надруковано заяву в обороні Леоніда Плюща перед нападами на нього в деяких органах української преси на чужині. Заява має 64 підписи і між ними підпис Миколи Лебеда.

В громадському інтересі вважаємо за свою повинність нагадати про криваві діла, які лежать на совісті Миколи Лебеда з часу другої світової війни. Ніякі запевнення М. Лебеда та писання його партійців не можуть закрити й виправдати кримінальні вчинки цього бувшого начальника «Служби безпеки ОУН» у Волинських лісах та інші його чорні діла. Про ті злочини свідчать імена тисяч невинно замордованих людей, в тім числі й імена членів не бандерівського відлему ОУН.

Ось деякі факти, згадані в книжці Богдана Михайлюка «*Бунт Бандери*». (Зах. Німеччина, 1950 р.) Автор, член ОУН(М), пише на ст. 101:

«Боївки Бандери і товаришів вимордували зрадливим способом тисячі українців».

Михайлюк називає прізвиська провідників ОУН(М), жертв «братнього» терору, і згадує «сотні нижчого організаційного активу та около 4000 рядових членів і симпатиків та бійців». Він зазначає, що «відповідальність за смерть цих людей тяжить на Степанові Бандері та його помічниках».

Як відомо, «вождь ОУН» С. Бандера і «Прем'єр державного правління» Я. Стецько перебували після «акту 30 червня 1941 р.» в «почесному арешті», як ствердив проф. Джон Армстронг у книзі «*Український Націоналізм*», 1955 р., ст. 83). Братовбивчі пляни Бандери й Стецька успішно виконав їхній помічник М. Лебедь, начальник «Служби безпеки ОУН».

Як діяли Лебедеві підручні супроти української людности, описав Б. Михайлюк:

«Ніяка большевицька пропаганда не осягнула того, до чого в деяких околицях довели бандерівці (читай — «лебедівці») своїм поведінням; люди, в розпучі, зверталися до большевиків за охроною перед бандерівськими (лебедівськими!) звірствами й грабжами».

Михайлюк у цитованій книжці писав, що в час партизанщини на Волині були між лебедівцями противники братовбивства: вони хотіли замирення між двома відлами ОУН. Але начальник «Служби безпеки» — М. Лебедь —, прямуючи до необмеженої влади, ще дужче загострив терор проти членів ОУН: прихильників з'єднання з ОУН(М), Лебедь «висилає з різними місцями на Волинь і там їх вимордовує». (57).

В ч. 5 Збірника «Наше Слово», Мюнхен—Лондон, 1977 р., надруковано спомин бувшого члена ОУН Микити Косаківського «З недавнього минулого». Косаківський бачив і описав катівську роботу М. Лебеда в Закопаному (Польща) від листопада 1939 р. Лебедь був там комендантом «Української вишкільної сотні», створеної ОУНівцями з допомогою «Німецької державної служби безпеки». Лебедь виступав тоді як «льотнант Вільний».

Не вважаючи на своє злочинне минуле, Лебедь відважується виступати на еміграції як представник і виразник інтересів українського народу! Він керує так званим «Закордонним Представництвом Української Головної Визвольної Ради» (УГВР), що мало б означати, мовби в Україні, під комуністичним режимом, діє «УГВР», як український «національний уряд»... Це така сама фікція, як і «державне правління», проголошене Стецьком у Львові в червні 1941 р.

Щоб кати не знущалися над людьми, неначе над німими рабами, і щоб правда не спала, згадаємо книжку Олега Шуляка (це псевдоним О. Штуля, з ОУН(М): — «В ім'я правди». З історії повстанського руху в Україні». Роттердам, 1947 р. Штуль описує страшні злочини М. Лебеда (псевдоним на Волині — «Рубан») і додає:

«Рубан був найбільшим держимордою УПА».

Б. Михайлюк засудив у своїй книжці М. Лебеда і його товаришів на вічну ганьбу:

«В партійному засліпленні й злобі сплямили вони руки братньою кров'ю... Вкрили ганьбою прапор націоналізму перед очима сторонніх людей». (61). Подібно писав про наслідки кривавої роботи М. Лебеда О. Штуль у книжці «В ім'я правди»:

«Це компромітація і пролитої крові і визвольної боротьби в цілому».

Кость Гірняк, свідок «патріотичної роботи» М. Лебеда, начальника «Служби безпеки ОУН» на Волині, пише в своїй книжці — «Український Легіон Самооборони», Торонто, 1977 р.:

«Славне СБ з людьми іншої думки почало розправлятися без жодного суду. Отже рідна земля, садиба батьків та своя хата перестали бути захистом». Горе тому, хто відважився критикувати криваву роботу «Служби безпеки ОУН»:

«Такі сміливі зникали найближчої ночі, їхні батьки, брати, сестри чи діти віднаходили їх згодом понівечених жакливими тортурами». (Ст. 14). К. Гірняк пише, що Лебедева «Служба безпеки» нищила не самих тільки справжніх чи уявлених противників «Рубана» — Лебеда, але тероризувала й цивільне населення, теж людей старшого віку і осіб духовних.

Живі свідки цього кривавого шаленства повинні зібрати імена й описи смерти жертв Лебедевої «Служби безпеки ОУН», з пошани до невинних людей і з жалю до їхніх родин і приятелів. Список замучених у пазурах Лебедевої «Служби безпеки» навіки свідчатиме проти організатора безглузкого душоубства — Миколи Лебеда — і розкриє очі тим, що піддалися його фальшивій пропаганді.

Чесні люди додержуються правди й моралі в суспільному житті, як і в приватних відносинах. Але ватажки ОУНівські, виховані ідеологією фашизму Дм. Донцова, відкидають правду, гуманність і етичну поведінку. Донцов навчав своїх послідовників, що *«всяка велика ідея є непримирима, безкомпромісова, брутальна, фанатична, аморальна»*. («Націоналізм», Львів, 1930 р.).

Згідно з цим, в «Декалозі ОУН» написано, що «для добра справи» слід «виконати навіть найбільшого злочину». Що треба вважати за «добро справи», рішають провідники ОУН... Таким чином, злочини М. Лебеда та інших ватажків ОУН були заздалегідь запрограмовані.

Цей безсовісний нігілізм самозваних «вождів народу» гальмує політичне й душевне оздоровлення людей, що перебули пекло большевицької та фашистської тиранії. Ще й досі в пресі, що виходить під протекцією М. Лебеда, прославляють пропагатора фашизму Д. Донцова, як «виразника духової культури народу», і пишуть, що в ОУН живе надбання того, *«що створив Донцов»*. Автори панегириків Донцову, котрий вихваляв фашизм («велика ідея»!), з його чорносотенством і бузувірством, запевняють, мовби Донцов *«здобув собі тревале місце в розвитку українського визвольного руху»*. («Сучасність», Мюнхен, травень 1973 р.).

Таке «тревале місце» в пам'яті людства має Каїн, що зненавидів свого брата Авеля і вбив його... Бо Донцов не стояв за братерську згоду й спільну боротьбу за волю народу. Він кликав

до «фанатизму, бруталности, аморальности». Донцов бив поклонити перед «геіяльними циніками» (це його слова!), котрі кривавими злочинами й обманом захоплюють владу і панують над народом, як диктатори-тирани.

Диктаторське баламутство (комуністичне й фашистське) запаморочило немало людей і у нас. То фальшива пропаганда проти демократичних вільностей, за які віддавна вів боротьбу український народ у своїй історії. Демократичну свободу диктаторські демагоги називають шкідливими, згубними для народу. Пізніше у одурених фальшивою пропагандою настало розчарування: вони почали шукати правдивого шляху до справедливости, людяности, свободи.

Ми радісно вітаємо всіх, що покинули диктаторські ідеології й організації і стали на ґрунт демократії, єдиної системи, котра гарантує вільне життя людей і народів. Таких уважаємо за *спільників у боротьбі за волю, правду й справедливість* проти всякої деморалізації, демагогії й безхребетности.

Але ми не маємо ніякого довіря до відповідальних за криваві й безкровні злочини проти життя й здоров'я невинних людей.

За ті злочини мусить бути суд на основі безстороннього, справедливого слідства.

Відповідальні за кров і муки невинних людей не сміють мішатися до товариства людей чесних, порядних.

Наприкінці мусимо відзначити сумний і в своїх наслідках дуже небезпечний факт: *неуважність і некритичність* осіб, що підписали лист разом з «начальником служби безпеки ОУН» — Миколою Лебедем.

Один громадянин, підписаний під тим листом, навіть запевняє, неначе Лебедь зробив для української демократії більше ніж усі демократи вкупі?!... Другий заявляє, що він знає неславні діла М. Лебеда, але його підпис попав якось під колективний лист, якого він і не бачив...

Третій мотивує свій підпис під листом разом з Лебедем релігійним переконанням: мовляв, Лебедя «Бог простить»! Значить, «найбільший держиморда» в УПА, горлоріз Микола Лебедь, не буде мучитися в пеклі, а спочиватиме «на лоні Авраама» в раю, разом з своїми закатованими жертвами...

Ще один підписаний під листом 64 громадян повідомляє: «Вони дали мені лист з підписами (невідомо хто!), отже вони й були надруковані»...

Кожному мусить бути ясно:

Хто замовчує злочини М. Лебеда і ще й трактує його як «порядну людину», той сам бере на себе відповідальність за ті злочини.

Панас Феденко
(Мюнхен)

Любов Марголіна
(Вашингтон)

Інформації, свідчення, документи й спомини, потрібні для правдивого опису подій в Україні в першій половині 20 віку, просимо посилати на адресу Видавництва «Наше Слово», Мюнхен.

Адреса:

OUR WORD
Postfach 26
8000 München 26
West Germany

Панас Феденко

(Мюнхен, серпень 1978 року)

ЧИ БУДЕ СУД? ЧИ БУДЕ КАРА?

Лист до Івана Л. Рудницького (Едмонтон) і пригадка поплентачам «найбільшого держиморди» — Миколи Лебеда (Вашингтон)

Дорогий Колего,

Дякую за копію Вашого листа до Л. А. Марґоліної з 4 липня 1978 р. Відповідь на той лист Ви вже одержали. Тут знайдете ще деякі факти й аргументи проти Ваших спроб виправдати злочини М. Лебеда.

Насамперед мушу відкинути Ваше твердження, мовляв, наша заява «За етику в суспільному житті» має в собі «тенденційність» і «доктринерство». В Вашому листі до Л. А. Марґоліної Ви обминули Лебедеві братовбивства, про які згадано в заяві «За етику в суспільному житті». Навпаки, Ви ставите свідчення різних авторів про криваві діла М. Лебеда під сумнів, бо автори належать «до інших фракцій ОУН», а деякі підписалися псевдонімами...

Ви певно читали спомини М. Косаківського і М. Скорупського про злочинства М. Лебеда. Є ще й інші автори, що підписалися власними іменами, згадуючи криваві «подвиги» М. Лебеда.

Не можу згодитися з Вашим екскурсом у минуле, коли Ви складаєте «частину відповідальности» за ширення фашизму серед українців в міжвоєнній добі «на український демократичний табір». Як істориків, Вам мусить бути відома відсіч, яку давали пропаганді фашизму українські демократичні партії в Західній Україні і на еміграції між двома світовими війнами. Розгнівані ОУНівці хотіли терором залякати противників їхньої «визвольної акції»: били й убивали критиків «інтегрального націоналізму», побили й редактора львівського «Діла» Василя Мудрого. Друкарню, в якій виходили органи Радикальної Партії, агенти С. Коновальця зруйнували підкинутою бомбою 2 травня 1931 р. Щасливою нагодою, в час вибуху бомби не було редакторів «Громадського Голосу», «Жіночого Голосу», «Каменярів» та інших видань Радикальної Партії.

Приписуючи демократам відповідальність за ширення фашистської зарази, Ви промовчуєте шалену пропаганду проти демократичних ідей і установ, яку вів Дм. Донцов. Він затруїв душі частини української молоді проповіддю брутальности й аморальности, і це мусіло привести до злочинів братовбивства. На цю варварську ідеологію орієнтувалася ОУН під командою Є. Коновальця. Досі Донцова прославляє партія М. Лебеда в своїй пресі, як того, що дав ОУНівцям «Духову культуру». («Сучасність», травень 1973 р., Мюнхен).

Ми не збираємось «викинути з української історії» Миколу Скрипника — комуніста — та Євгена Коновальця — фашиста. Але кожний демократ мусить протестувати проти *культу* названих осіб. Скрипник був розчарований режимом, який він помагав Москві накинати Україні, і заповдів собі смерть.

Коновалець був ватажком диктаторської ОУН, що плянувала завести свою партійну тиранію на Україні. В програмі ОУН, затвердженій 1939 р., написано:

«Існування політичних партій буде заборонене законом. Єдиною формою політичної організації буде ОУН». С. Бандера, М. Лебедь, Я. Стецько пішли незабаром далі: вони визнали тільки членів своєї фракції ОУН «гідними участі в кермі державою», як сказано в документі — «Політична програма і устрій Організації Українських Націоналістів».

Тому всякі спроби ОУНівських «істориків» і «теоретиків» після другої світової війни показати свою партію як відмінну від фашизму італійського та німецького *фальшиві в своїй основі*.

Не можу погодитися з Вашою оцінкою повстанської формації, відомої під назвою УПА. Ви зовсім не згадуєте, що почав відсіч німецьким окупантам Тарас Боровець-Бульба вже 1941 року. До цього руху ОУН Лебеда пристала тільки пізніше і засвідчила свій «патріотизм» замахом на Т. Бульбу. Цей замах не вдався, але кати із «Служби безпеки ОУН» замучили дружину й дочку Т. Боровця-Бульби на Волині.

«Тотальний терор», який завів М. Лебедь, начальник Служби Безпеки ОУН, у повстанському русі, дуже пошкодив боротьбу проти окупантів:

«Братовбивства, доконувані бандерівцями (фактично — лебедівцями. П. Ф.) розідали український фронт». (М. Скорупський, «У наступах і відступах», ст. 44, Чікаго, 1961).

Ви пишете, що ми критикою «тоталітарних систем» перешкоджаємо змінам, еволюції до демократизму в цих «системах». Навпаки, ділова критика показує всім, запамороченим пропаган-

дою Донцова, що не годиться сидіти між «двома стільцями», між однопартійною диктатурою та плюралістичною демократією. Треба вибирати: або «Декалог ОУН», що рекомендує «мораль» — для досягнення *цілі все дозволене* —, або народоправство, на основі свободи, рівноправності громадян і правил етики. Еволюції в цьому напрямі (поза пустими фразами) в партії М. Лебеда *невидно*. Немає в його пресі критичного огляду минулого ОУН, агентурної роботи для німецьких розвідчих органів, нема осуду кривавих злочинів, виконаних фанатиками ОУН перед другою світовою війною і в час війни. Без цього деклямації М. Лебеда та його прихильників про «демократизацію» не знайдуть довіря у розсудливих людей.

Ви твердите, що між ОУНівцями в час другої світової війни «виникли ревізійні елементи», котрі «еволюціонували до демократії». Чи можна це назвати «еволюцією до демократії», коли ОУНівці всіх трьох течій прославляють Донцова, запеклого ворога демократії, проповідника фашизму й аморалізму? Сама назва «ОУН» свідчить про антидемократичну виключність цього «ордену». «Націоналіст» в англо-саксонському світі значить «патріот». Назвою своєї партії ОУНівці присвоїли собі *монополью* на патріотизм. Всі інші партії, очевидно, не патріоти, бо не мають в своїх назвах слова «націоналіст»...

Вірю, що між членами ОУН, розбитої на розсварені ворожі групи, є такі, що вважають демократичний лад за найліпший. Але очоловати еволюцію до демократизму можуть *тільки люди з чистими, не закривавленими руками*. Участь осіб з таким минулим як Лебедь на чолі партії, яка претендує на назву «демократична», компромітує *всіх*, що до тієї організації належать.

Уявіть собі, коли б Гімmlер чи інший із Гітлерових катів пережив другу світову війну і взявся «демократизувати» свою партію під тією самою назвою «Націонал-Соціалістична Партія»: цілий світ сміявся б з такого почину. Однак деякі «українські Гімmlери» не бачать певної аналогії своїх «демократичних» ходів з почином уявленого німецького Гімmlера: *аджеж якість* злочинів М. Лебеда, «найбільшого держиморди», однакова з злочинами під режимом Гітлера. Тільки *числом* жертв терору Лебедь *не доріс* до гекатомб Гімmlера, Гайдріха та інших песиголовців.

В своєму листі Ви згадуєте позитивну характеристику М. Лебеда в «Енциклопедії Українознавства». Ви ж знаєте недостачі того видання, в якому є немало помилок. Однак Ви, слідом за Енциклопедією, пишете про Лебеда, що «він був командиром УПА в початковій фазі її існування». — Безпідставність цього

твердження добре знають редактори «Е. У.» і сам професор Іван Л. Рудницький!

Ви визнаєте, що М. Лебедь був свого часу «безоглядний», бо був немилосердний, жорстокий навіть супроти своїх партійців, карав людей смертю без усякої вини. Однак Ви незгідні з назвою, що Лебедь заслужив своєю катівською роботою, як «найбільший держиморда УПА». Ви називаєте М. Лебеда «професійним революціонером» (слова із політичного лексикону Леніна!).

Революціонерами називаємо тих людей, що показують народам шлях до ліпшого, справедливого життя. А який лад хотів завести в Україні М. Лебедь способами провокації, неправди й братовбивств? До чого вела його «революційна діяльність» в Закопаному, в Польщі, 1939—1940 р., де Лебедь був на чолі «Вишкільної Сотні ОУН» під командою спеціалістів катівського ремесла із німецької державної служби безпеки — Крюгера й Розенбаума?

За доказ «невинности» М. Лебеда Ви вважаєте те, що Москва не вимагала видачі Лебеда як воєнного злочинця, та що противники Лебеда в Америці не вимагали «його виселення із США». Ви ж добре знаєте, що судовий процес такого характеру супроти емігрантів різних національностей вимагав би дуже багато часу й коштів з участю свідків, розсіяних в цілому світі.

Москва не має інтересу до таких процесів, бо в них вийшли б наяв і криваві діла советських органів терору. Тому не судили Еріха Коха, «райхскомісара України», в Києві. Москва передала Коха судові в «людовій Польщі», хоч Кох не був відповідальний за звірства німецьких нацистів у Польщі, там діяв губернатор Франк.

По суті, оцінка кривавої роботи М. Лебеда і засуд його злочинів — це справа *наша, українська, справа кардинальна*: чи будемо терпіти в суспільстві таких «героїв-братовбивників», чи примусимо їх відійти з політичного кону в провалля, як вони стократ заслужили?

Ви огірчені нашою критикою М. Лебеда, котрий «від тоталізму еволюціонував до демократії». Ви пишете, що ми критикою М. Лебеда робимо себе «спільниками бандерівців і реакційного українсько-американського естєблїшменту». Так само кліка Я. Стецька твердить у своїй пропаганді, що критика «прем'єра 30 червня 1941 р.» помагає Москві... Виходить, що «грумада, капуста головата», повинна дивитися й мовчати, як ватажки з не-

славним минулим роблять собі рекляму фальшивою пропаган-
дою?!

Виправдуючи М. Лебеда, Ви дійшли до заперечення моралі в суспільному житті, бо Ви виступаєте в обороні явних злочинців. Кожний заінтересований у перемозі справедливості й людяности в суспільному житті привітав би рішення М. Лебеда та інших, відповідальних за братовбивства, коли б вони звернулися до громадянства з проханням: учинити безсторонне слідство і громадський суд з приводу обвинувачень, які проти них підносили й підносять різні особи в пресі. Однак *М. Лебедь уперто мовчить*. Тільки його прихильники час від часу пробують виправдати безоглядного «начальника служби безпеки ОУН» і рекомендують його наївним людям як «порядну людину».

Залежність М. Лебеда від відомих установ не дає йому моральних кваліфікацій і не дає йому права «речами керувати» в українському суспільстві. Українська демократична ідея жила й розвивалася задовго перед проповідниками й реалізаторами фашистської ідеології — Донцовим, Коновальцем та їх послідовниками. Вона переможе й тих, що обагрили свої руки невинною людською кровю.

Мене глибоко вразила Ваша байдужість до моральних принципів, які обов'язують людей у демократичному суспільстві. В листі до Л. А. Марголіної Ви прославляєте М. Лебеда як «розумного і відповідального політика». Ви пишете:

«Вважаю Миколу Лебеда за одну з найсильніших і найталановитіших індивідуальностей, що їх мені доводилося зустрічати між українськими політичними діячами». Таким чином, Ви відкидаєте будь-які моральні вимоги, які ставить демократичне суспільство політичним діячам. Чоловік з *таким минулим* як М. Лебедь був би неможливий як кандидат на будь-яку політичну роль в кожному демократичному суспільстві.

Президент Р. Ніксон мусів піти в політичне небуття через таку «дрібницю» як влом в канцелярію опозиційної демократичної партії. Це показує, що в демократії є *певні етичні вимоги* до політиків, яких вони не сміють переступити.

Другий приклад: в кінці серпня 1978 р. мусів покинути владу в німецькій провінції Баден-Вюртенберг прем'єр автономного уряду Ганс Філбінгер. Як прокуратор в військовому суді за влади Гітлера він домігся засуду на кару смерті вояків німецької армії. Тільки один із засуджених був розстріляний. Громадська опінія примусила Філбінгера зректися влади, хоч він діяв після війни згідно з демократичною конституцією. Зовсім інакше у

нас: організатори масових вбивств невинних людей попадають у категорію .порядних людей!»

Відомо, що людина з елементами моральності переживає докори совісти і чуття сорому за свої злочини. Ніякого каяття не видно й не чути від М. Лебеда та його «безоглядних» помічників, прославлених катівською роботою в час другої світової війни. І ці *нелюди* збиралися «творити державу», а Ви прославляєте М. Лебеда як «розумного й відповідального політика»! Пригадалися мені слова бл. Августина з його «De Civitate Dei»: «Діти сього світа творять держави без уваги на дійсну справедливість. Але чим є держава без справедливості, як не шайка розбійників у великому розмірі?».

Для Вашої оцінки кваліфікацій політичного діяча вистачає, що він «безоглядний», не «ягня», а щось протилежне «вівцям»: вовк або лев. Вашим пером пише Нікколо Маккіявеллі, що характеризував успішного вождя рисами сильного льва і хитрого лиса.

Коли прийняти цей критерій, то нащо пускати туман про «еволюцію до демократії?» Гляньмо на схід, за Залізну Завісу, де визнають за моральне те, що зміцняє «диктатуру пролетаріату» (тиранію комуністичної партії); киньмо оком на африканські деспотії, де владу здобувають і кров'ю невинних поливають безоглядні «льви й лиси». Ні, український народ, що мав у своїй історії Григорія Сковороду, Тараса Шевченка, Михайла Драгоманова, Івана Франка — людей високого етичного рівня, — не заслужив того, щоб кліка пройдисвітів накидала йому «вождів» типу Миколи Лебеда.

Живемо в демократичних країнах і є нагода навчитися того, що зветься «чесна гра» в політиці. Ось міністер війни в уряді Великобританії Джон Профумо в дебатах у парламенті сказав неправду і мусів признатися, що допустився обману законодавців. Тому мусів відійти з політичного життя назавжди. На жаль, у нас «безоглядні» ватажки, з їх кривавими й безкровними «подвигами», застаються «непомильні» і перед ними б'ють поклони поплентачі, захоплені «талантами» вождів.

«Відповідальний політик», так пишете Ви про М. Лебеда. Перед ким «відповідає» М. Лебедь, — загально відомо. Перед українським суспільством він *безвідповідальний*. Вагу політичних діячів міряємо не їх намірами та пропагандними кличками, а реальними досягненнями для поступу народу. Передрук самвидаву з України, що доходить у вільний світ різними шляхами, — це роблять також інші, і тут М. Лебедь не має монополії. Після

його «подвигів» на чолі «служби безпеки ОУН» в Волинських лісах демократичні шати зовсім не личать Миколі Лебедеві.

Славний оборонець волі віри на переломі 16—17 віків Іван Вишенський могутнім словом описав моральний упадок духовних осіб, що виступали як «народоводці» — провідники народу:

«Днесь кат, а завтра священик, днесь мучитель, а завтра учитель, днесь корчмар і танцоводець, а завтра богослов і народо-водець, днесь убийця, а завтра святитель і єпископ» . . .

Чи сучасні претенденти на титул «народоводців», на чолі з М. Лебедем, не мають своїх «ідейних предків» в характерах, які огненним словом пригвоздив суворий Афонський чернець?

З моїми однодумцями-приятелями я вірю, що нам удасться розкрити темні діла різних «безоглядних» ватажків, претендентів на національне провідництво. Без того, вони готові *повторити* свою «визвольну політику» відомими методами, коли б була їм нагода. Ми певні, що наша просвітна робота завершиться успіхом. Аджеж моральні правила живуть у серцях нормальних людей, і вони, побачивши неправду й злочини, відвернуться з огидою від «безоглядних» ватажків.

Тарас Шевченко вимагав суду й кари на тиранів. Він вірив, що на тих, які кров'ю брата впились і зарізали брата, мусить прийти кара:

«Повинна быть! Бо сонце стане і оскверненну землю спалить!»

Знання фактів — велика сила. Неправда не просвіта, вона веде народи на бездоріжжя й до руїни. Тому *необхідна систематична боротьба проти неправди, обману й злочину за правду, за волю, за справедливість у суспільному житті.*

П. Феденко

Мюнхен, 28. 5. 1978 р.

СИМОН ПЕТЛЮРА, ЄВГЕН КОНОВАЛЕЦЬ
І ПАРТІЙНИЦЬКА СПЕКУЛЯЦІЯ

В травні 1978 р. головна управа Центр. Представництва Укр. Еміграції в Німеччині (ЦПУЕН) повідомила громадян про спільну панахиду, присвячену голові Директорії Української Народної Республіки Симонові Петлюрі та «голові проводу Українських Націоналістів» Євгенові Коновальцеві.

У всіх політично свідомих людей це повідомлення викликало немале здивуванням, неспокій і протести. Бо чи дозволено ставити голову Української Демократичної Держави, Головного Отамана Армії УНР, Симона Петлюру, на один щабель з Євгеном Коновальцем, головою партії — ОУН —, що була заснована в 1929 році на чужині, з програмою, написаною на взір програм диктаторських партій Муссоліні й Гітлера?

ОУН під проводом Коновальця виступила на арену з наміром опанувати все українське громадське життя. Коновалець мав надію прийти до влади в Україні і збирався заборонити всі інші політичні партії, за прикладом Гітлера й Муссоліні.

Для здійснення своїх плянів, Коновалець керувався ганебним «Декалогом ОУН»: «Не завагайся виконати навіть найбільшого злочину, коли цього вимагатиме добро справи». Що служить «доброму справі», рішає вождь ОУН...

«Для справи» Коновалець велів своїм партійцям убивати українців і українок, що поставились проти деморалізації, яку ширила пропаганда ОУН. Так, 25 липня 1934 р. убито у Львові Івана Бабія, директора Української Академічної Гімназії, бувшого старшину Укр. Галицької Армії.

Проф. Бабій не дозволяв ширити в школі летючки ОУН, бо знав, що це приведе гімназію до ліквідації польською владою, і молодь українська зостанеться в темряві, без освіти.

Злочини, виконані з наказу Коновальця, гостро засудив митрополит Андрей Шептицький, після замордування директора І. Бабія.

Митрополит писав до душоубців-братовбивників, членів ОУН: *«Якщо хочете зрадливо вбивати тих, що противляться вашій роботі, прийдеться вам убивати всіх професорів, учителів, що працюють для української молоді, всіх батьків і матерей українських дітей, усіх наставників, провідників виховних інституцій, усіх політичних і громадських діячів».*

Нехай собі засліплені пропагандою ОУНівці прославляють Єв. Коновальця. Але не можна терпіти, щоб ОУНівці накидали українському громадянству *культ Коновальця*, відповідального за злочини братовбивства. Кость Паньківський описав ці злочини в книзі «Роки німецької окупації», ст. 140—141.

Треба рішучо відкинути спроби ОУНівців рівняти Коновальця з Головним Отаманом С. Петлюрою. Ім'я Симона Петлюри *чисте*: він не давав наказів убивати невинних людей і не служив чужим агентурам.

В повідомленні ЦПУЕН зачислено Є. Коновальця до «Вождів Української Національної Революції»... Коновалець був командиром корпусу Січових Стрільців 1919 р. і не був вождем української революції, тільки вождем ОУН. Головна управа ЦПУЕН «реборщила»...

За статутом ЦПУЕН — організація безпартійна. Але провідники ЦПУЕН діють всупереч статуту, бо ширять фальшиву пропаганду на славу ОУН.

КОЛЕКТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ, ПРАВО І СПРАВЕДЛИВІСТЬ

Фільм «Голокост» викликав численні відгуки в пресі. «Голокост» — це повість в образах. Фільм оповідає про нищення жидівської людности під владою Гітлера. В цій акції німецька адміністрація мала помічників: українців, поляків, литвинів, латвійців, теж і французів, голляндців та ін.

В кожному народі є елементи, готові убивати, грабувати, мучити й калічити інших, коли мають для того нагоду. Коли таких горлорізів українського роду згадують у пресі або в фільмі, то за їх чорні діла не відповідає український народ.

З приводу фільму «Голокост» у пресі писано про терор і всякі утиски, яких зазнали українці під комуністичним режимом, та що в тих репресіях діяли члени комуністичної адміністрації жидівського роду. Дехто робить із цього висновок: жиди *взагалі* відповідальні за злочини комуністичного режиму, бо, мовляв, комуністичний режим це витвір жидівський...

Пригадаймо деякі факти: організаторами комуністичного режиму на Україні були не тільки Пятакови, Кагановичі, Косьори, Квірінги, Ауссеми (росіяни, жиди, поляки, латвійці, німці), але й большевики — українці: Юрко Коцюбинський, Володимир Затонський, Дмитро Мануїльський, Микола Скрипник, Василь Шахрай, Влас Чубар, Панас Буценко, Василь Порайко та інші советські вельможі. М. Срипник діяв у Москві 1918 р. в ЧЕКА і з його наказу в Москві загинули тисячі невинних людей. Чи можуть росіяни скидати вину за злочини Скрипника на український народ?

В україномовній пресі є протести проти фільму «Голокост»: мовляв, фільм ображає національну честь українців та інших народів. Чи за злочини Гітлерових катів-коляборантів несуть відповідальність народи український, польський та інші?

Може статися, що буде створений фільм про «Вишкільну сотню ОУН», котра діяла в Закопаному, в Польщі, 1939—1940 р. В цій школі, під командою спеціалістів із німецької Державної

Служби Безпеки Крюгера і Розенбаума, навчався катівського ремесла український комендант школи Микола Лебедь, що мав псевдоним «льойтнант Вільний». Такий фільм не був би визнаний за неславу для українського народу: відповідальність за злочини, що творилися в тій «Вишкільній Сотні», падає виключно на М. Лебеда і йому послужних ОУНівців та на вождів ОУН, що пішли на цю коляборацію з режимом Гітлера.

В Західній Німеччині в кінах і в телевізії показують фільми про злочини режиму Гітлера. 8—10 листопада 1978 р. німецька телевізія показала погроми, влаштовані в Німеччині тому сорок років, 9 листопада 1938 р. В телевізії виступав також голова уряду Німеччини Гелмут Шмідт. Німецькі демократи не бачать національної образи в описах злочинів німецьких погромників. Виставляючи погромників на позорище, вони відмежовуються від злочинців та їхніх чорних діл.

З приводу фільму «Голокост» у пресі згадувано імена українців, котрі, наражаючи своє життя на небезпеку, рятували жидів від смерти з рук німецької адміністрації. Але були й інші українці, що катам помагали. Чи згадка про цих нелюдів у пресі або в фільмі зневажає український народ?

В час примусової колективізації від 1929 р. загинули мільони українців від голоду, терору, в тюрмах і в концентраційних таборах. В цім поході компартії проти вільних хліборобів діяли й особи жидівського роду. Коли буде створений фільм про голод 1932—33 р. і в ньому покажуть також жидів-учасників цієї жорстокої кампанії, то чи це була б зневага жидівської національності взагалі? Відомо ж, що на так зв. «розкуркулення» компартія посилала людей усіх національностей.

Советський письменник Васілій Гроссман, жидівського роду, правдиво описав голод, організований вождями Кремля в Україні 1932—33 рр., в повісті «Все тече». Чи Гроссман мав би відповідати за цей злочин Сталіна і його товаришів?

Обвинувачення того чи іншого народу за злочини його окремих членів чи груп не має правного й морального ґрунту, воно глибоко несправедливе, варварське. Це пізнала українська людність Галичини в вересні 1930 р.: так звана «паціфікація».

В україномовній пресі пишеться про потребу співпраці між українськими та жидівськими організаціями, бо політика володарів Кремля загрожує основам життя жидів і українців в ССРСР. Однак проповідь колективної відповідальності перешкоджає співпраці на ґрунті культурнім, політичним і взаєминам приватним, персональним. Як приклад безглуздя, можна знайти в га-

зеті «Наш Голос», Трентон, з жовтня 1978 р., в замітці «Жи́ди признаються». Мовляв, жи́ди тіша́ться «сексом» і революцією та шанують Тору. Вони відвернули многих християн від Євангелії...

Мав я добрих приятелів — Арнольда Д. Марґоліна, Соломона І. Гольдельмана, Осипа Гермайзе, Максима Гехтера та інших людей високої культури. Вони були довгі роки учасниками українського культурного й громадського життя. З яким чуттям вони читали б таку пропаґанду в українській пресі?

Як твір літературний, «Голокост» має різні ухили, що належать до «поетичної вільності». Однак в оцінці фільму деякі автори заяв і статей не додержали міри й пропорції. Президія т. зв. Укр. Дем. Руху заявляє, що «Голокост» знеславлює «ім'я кількох народів, а в тому числі й українського». («Свобода», 12. 8. 1978). Однак автори заяви самі пишуть, що в час війни були такі українці, котрі «брали участь у нищенні жидів». Чи ті злочинці «прославляли» українське ім'я? І чи згадка про них це ганьба для всього українського народу?

УККА (Нью Йорк) у заяві з травня 1978 р. вказує на фактичні помилки фільму «Голокост» в описі трагедії жидівської людности під режимом Гітлера. В листі УККА до продуцентів фільму написано:

«Українці не брали участі в антижидівських акціях, бо ті акції вели тільки німецькі поліційні відділи». («Нар. Воля», Скрентон, 15. 6. 78 р.) **ДЕ Ж ПРАВДА?**

Митрополит Мстислав (у мирі Степан Скрипник) пише, мовляв, автори фільму описом участі українців-помагачів в нищенці жидів хотіли «докучити українському народові». Блаженніший автор статті змішав нелюдів-горлорізів з «українським народом»... («Свобода», 10. 5. 78).

Безперечно, фільм «Голокост» мусить викликати у глядачів недобрі почування супроти учасників нищення невинних жертв режиму Гітлера. Повинність жидівських виховних установ — дати директиви відповідальним особам, щоб вони вияснили, що за злочини українських, польських та інших коляборантів Гітлера не можуть відповідати народи український, польський, литовський та інші. Однак заяви в україномовній пресі, що заперечують участь злочинців українського роду в нищенні жидівської людности під режимом Гітлера, напевне зустрічають в жидівському суспільстві недовір'я до авторів статей і декларацій у справі «Голокосту».

Нехай собі російські великодержавники на еміграції видають літературу на допомогу московському «Агітпропові». У Парижі появилoся нове видання книжки відомого антисеміта Вас. Шульгина: «Почему они (жиди) нам не нравятся»?

Але чи є в українському інтересі помагати пропаганді Кремля, котра має також поважну причину: аджеж відома активна участь советських громадян жидівського роду в діяльності дисидентів в ССРСР.

«РОЗДІЛИ І ПАНУЙ», — це правило творців Римської імперії пам'ятає і здійснює московське політбюро. Тому мав доручення Кичко написати книжку: «Сіонізм без прикрас». В ССРСР друкує компартія масово антисемітську літературу.

Українець Іван Дзюба в відомій промові над Бабиним Яром у Києві сказав ясно, кому на користь ведеться советська пропаганда антисемітизму.

Цивілізований світ, право культурних народів не визнає колективної відповідальности, не визнає кари на той чи інший народ за злочини його поодиноких членів.

Слово до «Козацької Громади»

В перших днях вересня 1978 р. в Торонті (Канада) відбулася товариська зустріч бувших учеників і учениць Української Репальної Гімназії, що діяла в Чехії до кінця другої світової війни поблизу Праги, в селищах — Ржевнице і Модржани. Проф. Панас Феденко не міг бути на зустрічі в Торонті і послав лист-привіт колишнім вихованцям цієї школи, в якій він учив до квітня 1945 року. Друкуємо це привітання, в якому згадано також різні проблеми історичні й сучасні.

Мюнхен, 27 серпня 1978 р.

КОЗАЦЬКІЙ ГРОМАДІ,

що зійшлася в місті Торонті на щирю розмову, мое *Дружне Послання*.

Дорогі!

Із історії знаєте, що в минулих віках називали нас у світі «козацькою нацією»: «Козаки» (Cosaci), «козацька нація» (Cosacorum gens), — так писав славний чеський учений патріот Ян Амос Коменський, сучасник Богдана Хмельницького. Нашу землю він називав Україною (Ukraina) або Руссю (Russia). Москву називав — «Moscovitae gens».

Тому я пишу до вас, як до *Козацької Громади* та й згадую при тім слова поета:

«Не хотілось в снігу, в лісі, козацьку громаду
З булавами, бунчуками скликать на порадку» . . .

Волів би я зійтися з вами десь у степу широкім, у краю веселому на рідній, незабутній Україні. Вірю і уповаю, що ця мрія здійсниться!

Посилаю вам, вашим дітям і внукам цей лист-привіт у моему похилому віці, «сидя на саніх», як писав Володимир Мономах (1113—1125) у заповіті синам. В старовину наші предки везли своїх мертвих на похорон у саях, як зимою, так і в літі.

Нині приходять мені часто на думку слова ученого князя Мономаха, хороброго оборонця Рідного Краю проти половецької орди:

«Вскую печалуєши, душе? Вскую смущаєши мя» (Чому журися, душе, чом ти смутиш мене).

А є від чого сумувати: Україна переживала в 20 віці відродження народу, довгі століття пригнобленого ворогами. До діла взялася горстка свідомої жертвенної інтелігенції *будити* націю, «приспану» чужими силами. І сталося чудо: прокинулася національна свідомість у народі, — патріотична інтелігенція дала цій свідомості *політичне завдання*: В обороні волі, чести й братерства, заревіли вольнії гармати в Україні від кінця 1917 року.

Не муцу вам вияснити причин нашої поразки в визвольній боротьбі 1917—1920 р. Не було тоді ні одної держави в світі, що хотіла б допомогти нашому народові в його боротьбі — стати господарем на його землі. Сусіди й уряди великодержав — Німеччини, Австро-Угорщини, Великобританії, Франції, і Америки ставилися байдуже а то й вороже до нашої боротьби за волю. Недостатньо озброєне, без постачання, без ліків українське військо та повстанці вели уперту боротьбу проти загарбників. Але вичерпалися наші сили і «падоша стязі» хоробрих воїв, синів України.

Не минула однак наша боротьба марно: навіть найтяжчий ворог України — московський комуністичний уряд — мусів визнати нашу національну назву, проголосивши Наддніпрянщину «Українською Радянською Республікою». Ця формула, ужита криводушною пропагандою Москви, не змінила її політики, що вважає Україну за свою колонію, яка повинна віддавати свої природні багатства і продукти праці народу для зміцнення советської імперії.

Поряд з пропагандою про «братерство», відбувається масове переселювання українців у безмежні простори Сибіру неісходимого та колонізація України чужою людністю і накидання нашому народові мови так званого «старшого брата»: це плян перетворити Україну в «географічне поняття», без українського національного змісту. Здійсненню цього злочинного пляну помагає виморювання нашого народу організованим голодом в роках 1921—1922, року 1929, 1932—1933, 1946—1947. Цим способом *зарізано без ножа* мільйони жертв московського імперіялізму в Україні.

Наслідком того «державного пляну», число української людности під комуністичним режимом не збільшилося від 1914 року, навіть після прилучення до советської імперії західних українських областей з кінцем другої світової війни. Про натиск мо-

сковської колонізації України свідчить факт: російська людність України збільшилась до 20%.

Після упадку фронту нашої армії під прапором Української Народної Республіки кінцем 1920 року, почалося у нас шукання причин поразки нашої визвольної боротьби. Так з'явилися різні політичні й стратегічні рецепти:

Одні уявляли собі, що українську державність урятувала б у минулому і в будучності може нашу національну незалежність забезпечити відмова від демократизму і визнання «радянської платформи». Так думали В. Винниченко, Мих. Грушевський, Євген Петрушевич, Михайло Лозинський та інші.

Другі шукали рятунку для України в «вождизмі», що ширився після першої світової війни в країнах Західної Європи і в Польщі на чолі з Муссолінієм, Гітлером, Пілсудським та іншими.

Співробітник Є. Петрушевича Василь Панейко твердив у книжці «З'єдинені Держави Сходу Європи» (Львів, 1922 р.), що Советська Росія це єдиний союзник України і кликав українців відректися ідеї самостійності.

Інші, натомість, вели пропаганду за диктатуру «ініціативної меншости» і відкидали правила моралі, милосердя, людяности, як ознаку упадку політичної енергії народу.

Як прихильникам «радянофільства» здавалося, що «ідейна спорідненість» з російським комуністичним режимом забезпечить Україні вільний розвиток, так і сторонники другої ілюзії вірили, що наше наслідування вождівських ідеологій дасть українцям шанси на створення незалежної держави. Обидві ілюзії показали свою безпідставність при зустрічі з суворою дійсністю: втрати людського життя й крові й досі болісно відчують українці на своїй землі під чужою владою і на чужині.

Український народ переживає *время моте*: це особливо зобов'язує нас, що живемо в вільних країнах, стерігтися ілюзій і нових помилок.

Нація — це процес, що охоплює мертвих, живих і ненароджених. Із того випливає наша повинність шанувати справді національні традиції, створені в мандрівці століть життя й боротьби народу, і не вважати на те, що накидали й накидають нам сили, ворожі життю й поступові України.

До цих традицій належить свобода народу, яку ще гетьман Іван Виговський протиставив «московській залізній неволі». Далі йде толеранція нашого народу, що не визнавав тортур у судових слідствах і процесах і не дозволяв карати смертю «чарівниць», котрих в інших країнах мучили й живцем палили. До

цього приходяться й слова Володимира Мономаха, як заповіт із далеких віків нашої історії: *«Ні права ні крива не убивайте»*, — писав князь своїм синам у *«Поученні»*. Поглиблення політичної свідомости й критицизм щодо своїх і чужих ідей та людей рідила своїм землякам Леся Українка: *«Все слід ставити під сумнів»* (*De omnibus est dubitandum*). Вона відкидала догмати, продиктовані згори, і кликала українців до самостійного думання й рішення в громадському житті.

За пошану до життя й гідности людини боровся Шевченко до останніх хвилин свого буття: *«Схаменіться, будьте люди!»*

Тепер в українській пресі на чужині і в промовах при різних нагодах є в великій моді слова — «нація», «державна» і патріотична саморекляма. А при тому ціла злива зневаги тих, що від 1917 року, в найтяжчих обставинах, почали боротьбу за право народу бути господарем на його землі. Про трудність цієї боротьби свідчать книжки, які написав голова Української Центральної Ради Михайло Грушевський в літі 1917 р. в Києві: *«Хто такі українці і чого вони хочуть»*, *«Звідки пішло українство і до чого воно йде»* та інші. Тодішнім провідникам українського руху доводилося вияснити несвідомим масам народу його національне ім'я і кликати до активної участі в будівні рідної хати — вільної України. Від 1917 року Україна переживала «будительську добу», яку пройшли чехи раніше на півстоліття, в 1848 році, в час «весни народів» в Австрійській імперії.

На чужині, далеко від Рідного Краю, сини й дочки України деколи забувають, що наш народ під чужим режимом переносить не тільки політичне гноблення, утиск своєї мови й культури, але терпить соціально-економічний визиск, бо став «тяглом у потягах бистроїздних» окупанта.

Поєднати боротьбу народу за національно-політичне визволення з боротьбою за його добробут і за соціальну справедливість, — це завдання ставлять собі відважні патріоти в Україні. Вони діють в традиції Івана Франка, котрий писав свого часу:

«Політична незалежність нічого ніяк не важить для людей при внутрішній соціальній неволі. Доки не дамо народові надії на соціальну реформу, себто на поліпшення матеріального буття, доти він усією масою не стане до боротьби за свою й нашу незалежність. Треба насамперед забезпечити йому хліб і всі здобутки його праці, а тоді ніяка сила, ніяка агресія не зігне народу в ярмо неволі, не позбавить його незалежности. Іншого способу немає!»

Цими словами Франко неначе доповнив поетичний заклик Шевченка: «Обніміте ж, брати мої, найменшого брата!» Шевченко й Франко ставили національну незалежність і суспільно-господарський добробут народу в нерозривний зв'язок.

Приятель Івана Франка славний орієнталіст Агафангел Кримський писав про вагу внутрішньої свободи в житті народу до Бориса Грінченка 30 червня 1892 року: «Нам однаковісінько, який Держиморда замкне нас у кутузку (в'язницю) і на якій мові скаже, що права людини не про нас писані».

Творці нашого національного відродження, корифеї української культури, бачили ясно шлях, що веде народ до волі, до незалежного життя. Справедливе рішення проблеми національної, політичної і соціальної, розуміння їх взаємодії, ця «тріада» і тільки вона може створити ґрунт для єдності в нашому суспільстві в Україні і на чужині. Під цим знаком переможемо!

Панас Феденко

ПРИВІТАННЯ НА 85-ЛІТТЯ

З нагоди 85-ліття професора Панаса Феденка, що завершилося 13 грудня 1978 року, прийшли привітання від соціалістичних партій різних країн і від окремих осіб. Тут даємо в перекладі лист від секретаря Соціалістичної Унії Центрально-Східної Європи Вілема Бернарда з Лондону, з датою 10 грудня 1978 року:

«З доручення Соціалістичної Унії Центрально-Східної Європи і від членських партій посилаю Вам наші щирі поздоровлення з нагоди Ваших 85-тих роковин. З найбільшим подивом згадуємо багато років Вашої відданої праці для Вашої Партії і визначні заслуги, які Ви мали для справи в Вашій країні і на чужині, всупереч величезним персональним труднощам і жертвам.

Ми вдячні Вам за Ваш визначний вклад до соціалістичної думки, основаної на вірності до соціалізму, який нероздільно зв'язаний з свободою, національною незалежністю і пошаною до прав людини. Вашою присутністю на многих наших конференціях і Вашими порадами Ви багато допомогли при обговоренні наших спільних справ. Бажаючи найкращого здоров'я в прийдучих роках, ми надіємось на Вашу дальшу співпрацю і дружбу.

З щирою пошаною Ваш

Вілем Берnard

Всім, що прислали привіти на мої 85 роковини, щире спасибі! При цій нагоді дещо про справи, що мають ширший інтерес.

В Біблії написано, що вік людини — 70 років. «При особливій кріпості» — 80. Мені судилося переступити й другу, крайню межу людського віку.

Доля поставила мене в вир подій в першій половині 20 віку. То був час, коли горстка «свідомих українців», підданих самодержавного царя, взялася «будити хиренну волю» народу, приспаного чужим, ворожим режимом.

Царський уряд і багато його російських противників були в спільному поході для «остаточного вирішення» української проблеми. Коли на початку першої світової війни 1914 року українська депутація прийшла до міністра закордонних справ Сазонова протестувати проти заборони української преси в Російській імперії, то почули від нього: — Настав час для остаточної розправи з вашим українством . . .

Ще перед війною, ліберальний публіцист Пьотр Струве кликав до боротьби проти «українського партикуляризму», котрий, на його погляд, руйнував «загальноросійську культуру». Струве радив цей український сепаратизм побороти «без двозначностей і потурання» (без двусмысленностей и поблажек). («Русская Мысль», ч. 1, 1912 р., Москва). В обороні права українського народу розвивати свою культуру виступив тоді в пресі відомий сіоніст Володимир Жаботинський. Російська преса прийняла без протесту заклик Петра Струве — походом проти українства рятувати російську неділиму культуру.

Ворог царського режиму і російських лібералів В. Ленін 1913 р. радісно вітав «асиміляцію» українців з росіянами, як «факт безумовно прогресивний», хоч він знав, що українська мова в Російській імперії була заборонена і це помагало царській адміністрації «асимілювати» українців. (Сочинения, т. 17, ст. 142, 3 видання).

Коли на початку війни 1914 р. російське військо захопило було західноукраїнські землі, то член Російської Академії Наук

Алексей Соболевський хвалив у пресі царську адміністрацію, що нищила «мазепинство» в Галичині й Буковині.

Мені, в той час студентові «Імператорського Історично-Філологічного Інституту» в Петербурзі, довелося дати відповідь Соболевському в місячнику «Украинская Жизнь», що виходив у Москві під редакцією С. Петлюри. Моя стаття була вміщена в «Укр. Ж.» в числі за березень—квітень 1915 р. під псевдонимом П. Тернівський.

Не диво, що свідомою частиною українського народу — інтелігенція — була настроєна вороже до російської тюрми народів. Однак не було у нас і серйозної орієнтації на Центральні Держави, що були в війні з Росією. Не було віри, що консервативні уряди Німеччини й Австро-Угорщини, коли б перемогли Росію, поставляться прихильно до національного відродження України. Саме перед війною 1914 р. вийшла книжка Сергія Шелухина — «Чи бути Чорноморській Німеччині»? Автор писав про поширення німецької земельної власності в Степовій Україні.

Війна застала тодішнього провідника українського руху М. Грушевського в Галичині. Він не залишився в Австрії, а вернувся до Києва через Італію. То був знак, що Грушевський не був прихильний до орієнтації на Центральні Держави. Живши довгий час у Львові, Грушевський бачив, що австрійський уряд віддав українців Галичини під польське панування. Він не сподівався нічого доброго для України від імперії Габсбургів.

Орієнтація Союзу Визволення України, створеного в Австрії на початку війни, не мала прихильного відгуку на Наддніпрянщині. Серед студентів-українців у Петербурзі була група «германофілів» на чолі з Євгеном Нероновичем, Олександром Ковалевським і Макаром Кушніром. Також у Києві були такі настрої серед студентів. Загально ж переважала надія на поразку Росії в війні, котра, вірилося, — викличе революцію в Росії, і це відкрило б нову добу в житті українського народу.

Була в той час серед «свідомих українців» також орієнтація на Росію. Генерал Микола Федорович Федоровський видав 1915 р. російську книжку в Петербурзі, в якій писав про вірність українського народу Російській державі і перестерігав царя, щоб не вірив тим полякам, котрі заявляли про свою відданість царському престолові.

Подібно в Києві адвокат Микола Міхновський доводив, що українці повинні посилати лояльні заяви до російського уряду, і тоді цар дозволить українцям розвивати їхню культуру. (Є. Чикаленко, «Щоденник», ст. 488).

В березні 1917 р. упав царський режим у Росії і почалася нова доба в житті українського народу.

На перешкоді розвитку України була війна, що держала на фронті мільйони мобілізованих українців, найактивнішу частину народу. Тяжкі завдання стояли перед революційним парламентом України — Центральною Радою. Вони перевищували сили «свідомих українців»: національне й політичне усвідомлення народних мас, затурканих довголітнім пануванням царського режиму; проблема мира; земельна реформа; боротьба за національно-територіальну автономію України в федеративному зв'язку з іншими народами бувшої Російської імперії; організація українського війська.

Провідники Центральної Ради розуміли, що Україна на початку революції 1917 р. не була підготована до державної незалежності і не могла проголосити відокремлення України від Росії. Така спроба була б негайно задушена російським військом, з участю «малоросів» — патріотів Росії. Коли б же проголошення самостійності в першій фазі революції настало, то Україна була б окупована арміями Центральних Держав, яким потрібні були «до зарізу» харчові запаси України для рятунку люду, що вже голодувала і бунтувалася.

Плани земельної реформи Центральної Ради гальмував російський тимчасовий уряд. Відклад земельної реформи до рішення Всеросійської Установчої Ради, якій так і не судилося діяти, використала партія большевиків, що кликала селян до негайного розділу земельної власності «на душі». (Так зв. соціалізація).

Виділ українців із російської армії і організація українських полків не відгородили українського вояцтва від большевицької пропаганди. Партія Леніна захопила владу в Росії на початку листопада 1917 р., проголосила негайне замирення на фронті проти Центральних Держав і приступила до демобілізації війська. Український уряд надіявся охоронити свою країну від окупації військом Центральних Держав і кликав вояків твердо стояти на фронті. З цієї причини большевицька пропаганда називала провідників Української Центральної Ради «запроданцями» капіталістів держав Антанти для продовження війни.

На малосвідомих «українізованих» вояків ця пропаганда мала великий вплив. Коли в кінці грудня 1917 року большевицька «червона гвардія» почала агресію на територію Української Народної Республіки, то український уряд міг послати проти ворога переважно добровільні частини. Розагитовані комуністами українізовані полки zostалися в більшості нейтральні.

Проголошення самостійності УНРеспубліки 22 січня 1918 року в Києві відбулося під обстрілом артилерії большевицької червоної гвардії. З тяжким серцем прийняв український уряд допомогу армій Німеччини та Австро-Угорщини, що прийшли в Україну як союзники проти російської окупації. Однак сталося те, чого боялися провідники Центральної Ради: Україна попала в залежність від Берліну й Відня.

Німецький посол у Києві барон Мумм писав, що влада Павла Скоропадського, поставлена на Україні 29 квітня 1918 р., була «лялькою» (Puppe) в руках німецького уряду. Дійсно, Скоропадський виконував усі бажання німецького уряду і був також охоронцем інтересів класи поміщиків України, що належали майже виключно до національності російської, польської і німецької.

Протягом 7 місяців своєї диктатури під німецькою протекцією Скоропадський скасував демократичні реформи Центральної Ради і не допустив до організації української армії. Таким чином, після упадку режиму Скоропадського в кінці 1918 року Україна зосталася майже безборонна перед агресією російської червоної армії, яку zorganizував большевицький уряд від березня 1918 року.

Панування реакції на Україні під фірмою Скоропадського було дуже вигідне для большевицької пропаганди. До неї прислухалися українські робітники й селяни і вірили, що большевицька партія з своєю армією принесе волю й добробут в Україну. Славної пам'яті меценат української культури Євген Х. Чикаленко писав у 1920 році в Австрії, що Скоропадський своїм реакційним режимом *«відвернув народ від українства»*. Своє панування над українським народом Скоропадський завершив проголошенням федерації з Росією білих генералів 14 листопада 1918 року.

Уряд УНРеспубліки мусів вести тяжку боротьбу проти большевицької агресії і пропаганди, котра сіяла в народі недовіря до ідеї української незалежності і ширила надії на большевицьку Москву. Цій пропаганді були повірили деякі отамани повстанських груп, що билися проти білогвардійців Скоропадського, як Григоріїв на Херсонщині, Зелений на Київщині та інші. Військо УНРеспубліки складалося із патріотів-добровольців. Упертою боротьбою і правдивою інформацією удалося протягом 1919 року *навернути народ до українства*. В літі 1919 р. російська червона армія мусіла покинути українську територію також під натиском народних повстань.

Недостача зброї і агресія «білої армії», що боролася за відновлення імперії російських царів, не дали розвинутися дальшим успіхам українського війська. Уряди Англії й Франції помагали російській «білій» армії, а на територію України накинuli блокаду: заборонили ввозити в Україну зброю і навіть ліки для війська й цивільного населення. Українська Галицька Армія вела оборону Західної Области УНР проти польської агресії від листопада до червня 1919 р., але мусіла через недостачу зброї відступити на схід від Збруча. Спільними силами обох армій взято Київ 31 серпня 1919 р.

Але замість «червоного» війська прийшла з-за Дніпра російська «біла» армія, добре озброєна урядами Англії й Франції.

З осені 1919 року найтяжча година настала для України. Епідемії тифу скосили тисячі нашого вояцтва, мільони цивільної людности загинули, бо не було медичної допомоги. Командири Галицької Армії втратили надію на успіх дальшої боротьби і вирішили капітулювати перед військом «Юга Росії» генерала Денікіна.

Можна капітуляцію війська перед ворогом в певних обставинах зрозуміти. Але нічим не можна виправдати рішення команди Галицької Армії передати військо під владу Денікіна, навіть не повідомивши про це команди Наддніпрянської Армії. Договір про капітуляцію зобов'язав Галицьку Армію воювати проти імперіялістичної «червоної Росії» за відновлення імперіялістичної «білої Росії». Голова Національної Ради Західної України, «диктатор» Євген Петрушевич, затвердив передачу Галицької Армії під команду ген. Денікіна. Пізніше він втратив надію на білу Росію і вступив у зв'язок з большевицькою Москвою.

Нам бракувало *єдиної національної волі*. Коли одні боролися за державну незалежність, то інші надіялись на «соборність» під крилами російського двохголового орла або під протекцією московської п'ятикутної зірки . . .

Спроба рятувати українську державність на Наддніпрянщині в союзі з Польщею не мала успіху. Варшавський договір 22 квітня 1920 р. не знайшов прихильности в народі. Провідники польського уряду вважали, що розділом української території між Варшавою та Москвою українська проблема навіки вирішена. В уряді УНР, що в кінці 1920 р. осів у Польщі, були надії, що масові повстання проти большевицького режиму на Наддніпрянщині примусять червону армію покинути територію України. Але життя перечеркнуло ті надії.

Для зміцнення свого режиму на Україні большевицький уряд використав катастрофальну посуху, що 1921 р. знищила хліборобство на половині Наддніпрянщини. Голод, загострений грабіжництвом окупаційного війська, довів до смерті мільйони людності Степової України.

Історія народів, що боролися за волю, показує велику, навіть рішальну вагу зовнішньої допомоги для їх визволення. В 19 віці серби, болгары, греки, а в першій половині 20 століття чехи, поляки, фіни, і народи Прибалтики здобули незалежність, бо мали мілітарну й дипломатичну поміч від великодержав. Українці, що почали в 1917 році *«самі творити своє життя»* (слова першого Універсалу Української Центральної Ради 20 червня 1917 року), не мали прихильности й допомоги в світі.

Складаючи проект Універсалу уряду УНР до війська і народу перед виступом Армії УНР в Зимовий Похід проти «білих» і «червоних» окупантів 2 грудня 1919 року, я писав про трагічну ситуацію України:

«Територія України вважалася і вважається як принадна здобич для кожного, хто може свої бажання піддержати оружною силою».

Кожний дослідник нашої боротьби за волю в 20 віці мусить пам'ятати слова англійського уряду в відповіді на питання посла Великобританії в Швейцарії Горейса Рамболда, (Hogase Rumbold), як йому ставитись до графа Михайла Тишкевича, що звертався до англійського посла в справі України. Відповідь із Лондону Рамболдові з 28 листопада 1918 р. була така:

«Уряд Його Величества ніколи не тратив багато слів, щоб сказати, що він уважає Україну за штучний витвір і що його політика несумнівно буде в тому, щоб дати їй (Україні) можливість самій себе рятувати і рішити, чи вона залишиться при Великій Росії».

Фактично ж англійський уряд хотів, щоб українці визнали владу ген. Денікіна і помагали будувати велику неділимую Росію.

Уряд Французької Республіки піддержував претенсії «білої Росії» на Наддніпрянщину і помагав Польщі захопити Галичину та інші українські землі. Фактично ця політична короткозорість помогла большевицькому урядові відновити централізовану Російську імперію під назвою РСФСР—СССР.

Нині не тільки Україна перебуває в неволі під чужою владою між Балтійським і Чорним морями. Україна не може визволитись сепаратно, визволення може прийти в зв'язку з рухами всіх

народів Советського Блоку. Про запаморочених псевдореволюційними фразами, що кличуть із своїх затишних закутків на чужині до «всенационального повстання», можна сказати євангельськими словами: — *Прости їм, Господи, бо вони самі не знають, що витворяють!*

Однак агітатори за негайну «революцію» і доморослі стратеги атомової війни роблять при тому власний, зовсім неревольюційний інтерес: вони заохочують легковірних земляків жертвувати патріотичну «лепту» до скарбниці того чи іншого «визвольного фронту».

В сучасності бачимо, що в різних країнах під комуністичною диктатурою настав розлад в проводі і ідейний спротив в масах, якого ще не було. Треба вітати кожний вільний рух, кожну демократичну опозицію проти диктаторського режиму в російському суспільстві. Відмова російських противників диктатури від імперіалістичної традиції — панування над іншими народами — дала б шанси й для свободи самих росіян. Російський народ не може стати вільним, поки його уряд і військо держатиме в неволі інші народи.

Тут мушу згадати недостачі нашого суспільства, котрі багато пошкодили нашому розвитку й боротьбі за волю. Не можемо вину за наші невдачі скидати тільки на злих «воріженьків». Були в нашому суспільстві й досі діють внутрішні «шашелі» — шкідники народного організму.

Іван Франко, глибокий знавець життя народу, ясно бачив наші недостачі. Він писав про своїх сучасників, — «лінивих, малоосвічених, вирслих у рабських традиціях нашого глухого ку-та», про тупий консерватизм, про безкритичність щодо діяльності «батьків народу», про кар'єризм на службі чужим інтересам, про національне відступництво. Гнівним протестом проти цього були Франкові слова: *«Не пора!»*.

Приходиться тут згадати і національну катастрофу, яку учинили самі українці на чужині. Це ті батьки й матері, що не вміли й не хотіли виховати своїх дітей, не дали їм знання рідної мови й культури, і цим помогли їм потонути в чужій пучині. Протестуємо й демонструємо проти денационалізації на Україні під ворожим режимом, але самі стаємо «Іванами без роду» там, куди нас закинула недоля.

В різних країнах світу молоді українці здобувають освіту і є між ними такі, що стали самостійними дослідниками в різних наукових ділянках. На жаль, праці з історії, зокрема з доби найновішої, мають часто політичні, партійні тенденції, вони писані

cum ira et studio (з гнівом і упередженням). Тенденційність виявляється також в україномовній пресі на чужині: редактори й автори не соромляться факти перекручувати або просто замовчують немілі їм особи, події й погляди. Невидно в пресі на еміграції вільної дискусії, котру чех Томаш Масарик назвав основою демократії.

Через ворожість до правди, досі не поставлено в українських наукових установах і в пресі завдання: дослідити діяльність українських організаторів і виконавців кривавих злочинів, що принесли смерть невинним людям — українцям і неукраїнцям в час другої світової війни і перед тим. Ще й досі у нас покрите забуттям потворне замордування патріота, заслуженого виховника молоді — Івана Бабія, директора Української Академічної Гімназії у Львові, 1934 р. То був непростимий злочин фанатиків ОУН.

Задушлива атмосфера, повна неправди, фальшування, самохвальства й ворожнечі між розсвареними вождівськими групами робить слова про консолідацію, національну єдність і патріотизм пустою балаканиною. Для згідної успішної праці потрібна *спільна політична плятформа*, яку може дати тільки демократія та пошана до моральних принципів «чесної гри». Поки будемо терпіти славословія зовсім неславному ділам різних претендентів на національне провідництво, не знайдемо прихильності в народі в Україні, а в відповідальних колах вільних країн станемо «притчею во язицїх» (Посміхом між народами).

Байдужість до насильства й злочину глибоко тривожила серця видатних українців:

«А ми дивилися й мовчали, та мовчки чухали чуби», — бичував сарказмом своїх земляків Тарас Шевченко. Поет кликав їх з лихом битись!

Живу в останній чвертині 20 віку і думки мої летять в далекий Рідний Край, якого вже мабуть не побачу. Там, в Україні, рішається доля народу: *Бути чи не бути?* Не сама свідомість народу заважає на його долі. *Фізичне буття* нашого народу на його землі *загрожене*. Це показують переписи людности України після другої світової війни.

Український народ жив 1000 років під ударами кочових орд і видержав страшний натиск. Іван Гусак, кошовий отаман на Січі, писав до гетьмана Івана Самійловича в листі з 4 квітня 1684 року:

«Силна есть і моцна Чернь Дніпровая своїми помочними потугами і плодна есть матка Козацкая». (Літопис С. Величка, Т. II, ст. 543).

Біологічна сила врятувала наш народ в минулих століттях. Чи встоїмо тепер проти колонізації і примусового злиття з «старшим братом»?

Наприкінці моє найсердечніше бажання: щоб українці на чужині словом і ділом помагали, не шкодили своєму народові, що перебуває в тяжкій неволі. А про себе можу сказати, що я завжди був і остаюся байдужий до похвал і до клевет. Бо й безглузде очорнювання не минуло мене в пресі, що виходить на Україні під нелюдським режимом, і на чужині.

Пропагандисти партії Леніна зачисляють мене до «стовпів українського буржуазного націоналізму» (В. Землинський, «Історія запроданства», Київ, 1978). «Любезні земляки» на еміграції приписують мені «баламутство», «доктринерство» та інші «гріхи».

«Собаки брешуть, — значить, наші вози їдуть», — говорить давня народна мудрість. Не байдужа мені тільки доля Рідного Краю і Народу!

АНТІН БАТЮК (1894—1978)

(Посмертна згадка)

Смерть незабутнього Антона Батюка не була для нас несподіванкою: — я давно знала з листування з ним за невідрадний стан його здоров'я. В останній раз бачила його в Нью Йорку у квітні 1977 р., коли Антін Батюк представив глибоко відчуту, вичерпну доповідь з нагоди 100-ліття мого Батька Арнольда Д. Марголіна. Та зустріч мене дуже засмутила, бо доповідач нетвердо тримався на ногах. Був згорблений, неначе сам не свій. Але з перших його речень я зрозуміла, що зміна та була фізична, бо духово він все був таким щирим українським патріотом-демократом, з яким я познайомилась десятки років тому. Пізнались ми в часі, коли А. Батюк діяв в «Обороні України», в якій ми всі тоді приймали участь аж до розходження у зв'язку з зміною настроїв Мирослава Січинського та його однодумців.

Поховано сл. п. Антона Батюка на Українськiм цвинтарі у Бавнд Брук, Н. Дж., 28. X. 78, поруч з могилою його дружини Зіни, що упокоїлась у 1967 р.

Друзі покійного знали, що він любив говорити за загальні та українські громадські й політичні проблеми і ніколи не жалівся на персональні труднощі чи справи. Але якось вирвалось в

нього в розмові, під впливом душевного настрою, саме перед щорічними відвідинами могили п. Зіни у Провідну неділю, що йому болять, що заклопотаний громадськими справами та роз'їздами, особливо під час затяжної хвороби дружини, він не міг уділяти їй більш уваги та часу.

*

Народився Антін Батюк у Збаражі, Зах. Україна, де закінчив Учительський Семінар у Тернополі. В 1917 році був призваний до австрійського війська, звідки вступив до Січових Стрільців, щоб служити Україні. Перебув нелегку долю січовиків. По втраті української незалежності та по відході на захід, молодий Батюк опинився під владою новоповсталого Польщі. Побачивши тяжкі перешкоди для осмисленого існування в Європі, А. Батюк рушив 1922 р. в Америку. Тут, з допомогою своєї сестри п. Феселович він почав звичайне емігрантське життя. Не вважаючи на тяжку фізичну працю, А. Б. знайшов час та сили закінчити курси книговодства, в фінансових та асекураційних справах. Почав і педагогічну діяльність, що в тих обставинах означало і громадську працю. А. Батюк вчителював у парафіяльній школі у Тейлорі, Пенсильванія.

Гадаю, що А. Батюк затримався надовше у Скрентоні (Пенн.) не випадково; та місцевість була одним із центрів українського робітничого поселення. Відданий громадським справам, він був запрошений на заступника редактора «Народної Волі», органу УРС, у 1928 р. А Батюк виріс на доброго журналіста-публіциста через вроджений талант і готовість читати та вчитись, та тому що мав що сказати, чесно відстоюючи свої погляди. За деякий час УРС оцінив його вміння вести справи, незалежність, тактовне поведження з людьми, та запросив його на завідуючого свого часопису, 1929 р.

Поволі А. Батюк став входити і в американське життя, працював у тутешніх асекураційних товариствах. В одній великій компанії йому запропоновано постійну, фінансово добре забезпечену посаду. Але А. Б. цікавився і загальним поступом, з якого користувалось би населення Сполучених Штатів, отже і незможні українці. Так почалася його праця для Американської Демократичної Партії. Там теж помітили його організаційний хист, і йому доручено контроль повітових та міських партійних фінансів. Незабаром йому запропонували більший пост, а саме контроль на цілий штат Пенсильванію.

Оскільки людина не може успішно служити одноразово у кількох організаціях, а українські справи займали Батюка над усе, він радо прийняв головування У.Р.С., коли його обрано на той пост у 1946 р. А. Батюк віддав всю свою енергію на розбудову Робітничого Союзу. На протязі якихсь 30 років членство та фінанси УРС зросли многократно під його керуванням, і У.Р.С. став одною з найпевніших братських асекураційних установ. Окрім того, — А. Батюку вдалося закріпити демократичний дух, на якому Робітничий Союз був заснований у 1910 р. То був період безробіття, коли серед членства настали політичні хитання. То був час, коли недалеко думаючі люди почали прислухатись до большевицької пропаганди. Тоді й частина американської інтелігенції старих поколінь, розчарована несправедливістю тутешнього економічного життя, налякана нацистськими варварствами та слабкістю Європи, почала вірити байкам про «людяне, справедливе життя» у «робітничо-селянських республіках».

Блискучий період редакторства в «Н. В.» та впливів Ярослава Чижа на членів та ширшу українську публіку, на жаль, кінчився з його переїздом до Нью Йорку, саме на початку війни. Невідомо, яким шляхом пішла б «Народна Воля» та Союз, якби не обрано на голову організації Антона Батюка 1946 р. На щастя УРС та української еміграції то була людина чесних народоправних переконань, ґрунтовно підготована до адміністративної праці, та, головне, з інтелектом, який не міг піти на «червоні» манівці. Поволі його старання заспокоїли непевність членства і Робітничий Союз міг далі розвиватись на засадах, прийнятих в році свого заснування.

Але незабаром настрої частин еміграції, вихованої на тоталізмі, стали проявлятися. З допомогою деяких осіб ці люди старалися передати провід в УККА до рук своїх одиодумців.

Демократично настроєні члени УККА старалися змінити положення звичайними виборами на конвенціях того комітету. Вибори відбувались, але їх рішення та пропозиції не мали значення. І досі в УККА діє спеціальна комісія, що має право поставити вето на рішення виборців . . .

А. Батюк був вибраний представляти УРС в УККА в 1955 році. По кількох роках його запросили головувати у Політичній Раді. По повторних неуспішних спробах змінити незадовільний стан в УККА, А. Батюк зрікся своєї участі у Політичній Раді, але затримав членство в організації. Співпраця ставала все труднішою.

Тяжко пояснити, чому Управа УРС, знаючи ставлення УККА до свого голови, а через нього і до Союзу, після відмови А. Батюка слухати олігархії УККА, не рішилась на певний крок.

Недругам демократії те все було на руку. Одначе українські демократи терпіли це положення, бо боялись «розбиття сил»... Ті люди не хотіли признати, що вони самі руйнують шанси на успіх української справи. Тяжко дочекатись симпатій в інших колах, коли ви належите до організації, яка агітує за свободу та самостійність України, хоч провід та діяльність тої організації показують підтримку диктаторства.

Дивна річ: українці на Батьківщині багато терплять від режиму, обороняючи права своєї особи. Але, на свободі, велике число поводить ся як стадо овець, що не осмілюються самостійно виступити за правду, якою непопулярною вона не здавалась би сусідам. Українська еміграція певно небагато доб'ється, доки не вийде з гетта, в якому сама себе тримає.

Я з жалем помітила, що останні, розумні, змістовні, актуальні статті Антона Батюка появилися не в «Народній Волі», газеті тієї організації, якій він віддав велику частину свого життя, а в інших українських органах. Цей факт наповняв душу кожного приятеля УРСоюзу сумом:

Антонові Батюкові, що врятував УРСоюз і «Народну Волю» від большевицьких інтриг, неласкава доля не дала часу й можливости, щоб забезпечити УРСоюз від впливів тоталістів іншого роду.

В пам'яті всіх українських демократів світлий образ Антона Батюка зостанеться назавжди, як приклад для інших.

Любов Марголіна, Вашингтон

ОПОВІЩЕННЯ

Видавництво «Наше Слово» має на складі збірники, в яких надруковано статті різних авторів для інформації читачів. Видавництво звертає увагу на статті в *Збірнику ч. 1*: «Нашого Слова»:

Кремуцій Кордус, «Сумний Ювілей» (40 років ОУН);

Панас Феденко, «Історичне коріння большевизму».

У *Збірнику ч. 2*:

Кремуцій Кордус, «Ленін чоловіколюбець» (Ленін — організатор терору);

Панас Феденко, «Поезія і політика» (90-ліття В. Винниченка).

Збірник ч. 3 на пошану Ісаака Мазепи, містить статті:

Олекса Грищенко, «Ісаак Мазепа замолоду»; Павло Василюк, «Катеринославські події 1917—1919 р.р.» Степан Матвієнко, «Батько Махно»; «Делегати Совнаркому до уряду УНР в 1919 р.»; «Басарабська Дивізія 1919 р.». Статті Ісаака Мазепи, писані між двома світовими війнами і ін.

Збірник ч. 4: Панас Феденко, «Шукання й блукання» (Мрії й надії російських противників большевизму — Солженіцина та інших); Альфа: «З емігрантського вертепу»; Ісаак Мазепа, «Націоналізм без національного змісту».

Збірник ч. 5: Кремуцій Кордус, «Демонізація марксизму»; Микита Косаківський, «З недавнього минулого» (Вишкільна Сотня ОУН в Закопаному 1939—1940 р.); Любов Марголіна, «Українці святкують ювілей Американської Республіки»; «Визвольні пляни ОУНівських вождів»; «Микола Лівіцький і Ярослав Стецько — побратими», та інші.

Гроші за книжки Видавництва «Наше Слово» посилати на такі адреси:

З Америки, Канади, Німеччини, Австралії та Нової Зеландії: Our Word, Bank-Konto Nr. 564744, Bayerische Vereinsbank, Isartorplatz, München, West Germany.

Із Англії: Our Word, Barclays Bank, Account NO. 20363898,, 35 Notting Hill Gate, London, W. II, England.

Франція: Mr. Bohdan Fedenko, CCP 1013413, Paris, France.

Із інших країн: Our Word, Bank-Konto Nr. 564744, Bayerische Vereinsbank, Isartorplatz, München, West Germany.

Листи й замовлення посилати ан адресу: «Our Word», Postfach 26, D-8000 München 26, West Germany.